

**Sosyal Bilimler
Enstitüsü**

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU POLİTİKASI BİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL PARTİLERİN
NÜKLEER ENERJİ POLİTİKA SÖYLEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

YETER KURT

İSTANBUL, 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU POLİTİKASI BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL PARTİLERİN
NÜKLEER ENERJİ POLİTİKA SÖYLEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Yüksek Lisans Tezi

YETER KURT

Danışman: PROF. DR. HASAN KORKUT

İSTANBUL, 2022

ÖZET

TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL PARTİLERİN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKA SÖYLEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışma, 1980 sonrası dönemde Türkiye’deki merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye yaklaşımlarını, partilerin hükümet programları, meclis genel kurul görüşmeleri ve seçim beyannameleri üzerinden karşılaştırma yaparak incelemektedir. Türkiye’nin enerji politikalarında önemli bir yere sahip olan nükleer enerji olumlu ve olumsuz yönleriyle tartışma konusudur. Merkez sağ ve merkez sol partilerin ideolojik ve siyasi gelenekleri penceresinden bu tartışmaya nasıl yaklaştıkları çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Nükleer enerjinin bir politika olarak siyasi partilerin seçim beyannameleri, hükümet programları, meclis genel kurul görüşmeleri referans alınarak incelenmesi ve yaklaşımlarındaki farklılığın ortaya konulması önemlidir. Çalışmanın kapsamı, 1983-2015 döneminde iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye yönelik politika söylemi ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede nükleer enerjiye yönelik politika söyleminin analizi, ilgili partilerin hükümet programları, hükümet programlarına yönelik meclis genel kurul görüşmeleri ve seçim beyannamelerine dayandırılarak yapılmıştır. Yöntem olarak, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Merkez sağ partilerin nükleer enerji politika söyleminin olumlu olduğu; merkez sol partilerin ise dönemselsel olarak söylem farklılığı yaşadığı fakat ağırlıklı olarak olumsuz söylem benimsediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merkez Sağ Parti, Merkez Sol Parti, Nükleer Enerji, Hükümet Programı, Seçim Beyannamesi.

ABSTRACT

COMPARISON OF NUCLEAR ENERGY POLICY DISCOURSE OF CENTRE-RIGHT AND CENTRE-LEFT PARTIES IN TURKEY

The study examines the approaches of the centre-right and centre-left parties in Turkey to nuclear energy in the post-1980 period by comparing the parties' government programs, parliamentary general assembly meetings and election manifestos. Nuclear energy, which has an important place in Turkey's energy policies, is a matter of discussion with its positive and negative aspects. How the centre-right and centre-left parties approached this debate from the perspective of their ideological and political traditions constitutes the essence of the study. It is important to examine nuclear energy as a policy with reference to the election manifestos of political parties, government programs, parliamentary general assembly meetings and to reveal the differences in their approaches. The scope of the study, It was limited to the policy discourse on nuclear energy of the centre-right and centre-left parties that came to power in the 1983-2015 period. In this context, the analysis of the policy discourse on nuclear energy has been made based on the government programs of the relevant parties, the parliamentary general assembly meetings on government programs and election declarations. Content analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used as a method. The nuclear energy policy discourses of the centre-right parties are positive; It has been concluded that the centre-left parties periodically experience differences in discourse, but predominantly adopt negative discourse.

Keywords: Center Right Party, Center Left Party, Nuclear Energy, Government Program, Election Manifesto.

ÖN SÖZ

Nükleer enerji politikası ülkelerin enerji politikalarında önemli bir yere sahiptir. Dönüşen dünyada politika tercihleri pek çok faktöre bağlı olarak değişim gösterecek enerji teminini sağlamak özellikle gelişmiş ülkeler için önemli bir yere sahip olmaya devam etmektedir. Bu sebeple enerji güvenliğini sağlamak, ucuz enerji üretimi gerçekleştirmek, oluşturulan enerji politikaları için itici güç mahiyeti taşımaktadır. Nükleer enerji konusu pek çok çevre tarafından desteklenirken pek çok çevre tarafından da desteklenmemektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de yer alan merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerji politika söyleminin karşılaştırılması yapılarak, merkez sağ ve merkez sol partilerin söylem farklılığı durumunu incelemektir.

Tez çalışması sürecinde değerli vaktini bana ayıran ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan Korkut’a, maddi ve manevi olarak desteğini esirgemeyen çok sevgili aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. NÜKLEER ENERJİ VE TÜRKİYE’NİN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKALARI.....	9
1.1. Enerji, Enerji Kaynakları, Nükleer Enerji.....	9
1.1.1. Enerjinin Tanımı.....	9
1.1.2. Enerji Kaynakları.....	10
1.1.3. Nükleer Enerji ve Tarihsel Gelişimi.....	11
1.2. Nükleer Faaliyetlerin Askeri, Siyasi ve Ekonomik Değeri.....	11
1.3. Çevre, Güvenlik, Teknoloji ve Nükleer Enerji.....	13
1.3.1. Çevre ve Nükleer Enerji.....	13
1.3.2. Güvenlik, Teknoloji ve Nükleer Enerji.....	13
1.4. Dünyada Nükleer Enerji ve Nükleer Enerjiye Yönelik Politikalar.....	15
1.4.1. Ülkeler Bazında Nükleer Reaktörlerin Dağılımı.....	15
1.4.2. Dünyanın Enerji Görünümünde Nükleer Enerjinin Yeri.....	17
1.4.3. Nükleer Enerji Kaynaklarının Coğrafi Dağılımı.....	18
1.4.3.1. Uranyum.....	19
1.4.3.2. Toryum.....	20
1.5. Türkiye’de Nükleer Enerji ve Nükleer Enerjiye Yönelik Politikalar.....	22
1.5.1. Türkiye’de Nükleer Enerjinin Tarihsel Gelişimi.....	22
1.5.2. Nükleer Enerji Kaynaklarının Coğrafi Dağılımı.....	24
1.5.2.1. Uranyum.....	25
1.5.2.2. Toryum.....	25
1.5.3. Türkiye’nin Enerji Görünümünde Nükleer Enerjinin Yeri.....	26
1.5.4. Türkiye’nin Nükleer Enerji Hedef ve Politikaları.....	27
1.5.5. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumlu ve Olumsuz Görüşler.....	27
1.5.5.1. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumlu Eleştiriler.....	28
1.5.5.2. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumsuz Eleştiriler.....	29

2. MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL SİYASAL DÜŞÜNCE GELENEĞİ VE NÜKLEER ENERJİ POLİTİKALARI	31
2.1. Dünyada ve Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol Siyasal Düşünce Geleneği	31
2.1.1. Merkez Sağ ve Merkez Sol Kavramı	34
2.1.1.1. Dünya’da Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması	37
2.1.1.1.1. Dünyada Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması	37
2.1.1.1.2. Dünya’da Merkez Sağ Partilerin Konumlandırılması	39
2.1.1.2. Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması	41
2.1.1.2.1. Merkez Sağ Partilerin Konumlandırılması.....	41
2.1.1.2.2. Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması	44
2.2. Nükleer Enerji Tartışmalarının Politik Bağlamda İncelenmesi ve Siyasi Parti Yaklaşımları Üzerine Etkisi	46
2.2.1. Yeni Toplumsal Hareketler İçerisinde Nükleer Karşıtı Hareketlerin Gelişimi	46
2.2.2. Yeşil Hareketlerin Politik Bağlamda Gelişimi.....	47
2.2.3. Türkiye’de Nükleer Karşıtı Hareketlerin Politik Bağlamda Gelişimi.....	48
2.2.4. Merkez Sağ ve Merkez Sol Siyasi Parti Pozisyonları Bağlamında Nükleer Enerji Politikaları.....	49
3. TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL PARTİLERİN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKA SÖYLEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	52
3.1. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji.....	52
3.1.1. Merkez Sağ Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji	52
3.1.1.1. Milliyetçi Demokrasi Partisi.....	52
3.1.1.2. Anavatan Partisi.....	52
3.1.1.3. Doğru Yol Partisi.....	53
3.1.1.4. Adalet ve Kalkınma Partisi.....	53
3.1.2. Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji.....	55
3.1.2.1. Halkçı Parti.....	55
3.1.2.2. Sosyal Demokrat Halkçı Parti	56
3.1.2.3. Demokratik Sol Parti	56
3.1.2.4. Cumhuriyet Halk Partisi	56
3.2. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji.....	59
3.2.1. Merkez Sağ Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji	61
3.2.1.1. I. ve II. Turgut Özal Hükümeti Dönemi Hükümet Programları	61
3.2.1.2. Yıldırım Akbulut Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	61
3.2.1.3. I. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı.....	61
3.2.1.4. VII. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	61
3.2.1.5. I. II. III. Tansu Çiller Hükümeti Dönemi Hükümet Programları.....	62
3.2.1.6. II. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	62
3.2.1.7. III. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	62
3.2.1.8. Abdullah Gül Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	62
3.2.1.9. I. II. III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti Dönemi Hükümet Programları....	62
3.2.1.10. I. Ahmet Davutoğlu Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	63

3.2.1.11. III. Ahmet Davutoğlu Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	64
3.2.2. Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji	64
3.2.1.1. IV. Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi Hükümet Programı.....	64
3.2.1.2. V. Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi Hükümet Programı	65
3.3. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerjinin Karşılaştırılması.....	65
3.4. İktidara Gelen Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerjinin Karşılaştırılması	72
3.5. Meclis Genel Kurul Görüşmelerinde Nükleer Enerjiye Yönelik Görüşler.....	74
SONUÇ	78
KAYNAKLAR.....	81

TABLÖLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması.....	10
Tablo 2: Ülkeler Bazında Reaktör Görünümü	15
Tablo 3: Ülkelerin Nükleer Enerji Üretim Miktarı	17
Tablo 4: Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı	17
Tablo 5: Ülkelerin Elektrik Üretiminde Nükleer Enerji Payı (%)	18
Tablo 6: Dünya Uranyum Rezervi	19
Tablo 7: Dünya Toryum Rezervi	21
Tablo 8: Türkiye Uranyum Türleri ve Rezervleri.....	25
Tablo 9: Kızılcaören Toryum Rezervlerinin Yaklaşık Dağılımı	26
Tablo 10: Türkiye’de Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Diğer Kaynaklara Göre Dağılımı.....	26
Tablo 11: Merkez Sağ İdeolojisinde İki Parti Ailesinin Karşılaştırılması	35
Tablo 12: Sosyal Demokrasinin Temel Özellikleri	36
Tablo 13: Sosyal Demokratik Siyasi Partilerin Genel Politikaları	38
Tablo 14: Merkez Sağ Siyasi Partilerin Genel Politikaları	40
Tablo 15: Merkez Sağ Partilerin Parti Tanımlamaları	42
Tablo 16: 1983-2015 Genel Seçim Dönemlerinde %10 Seçim Barajını Geçen Merkez Sağ Partiler	43
Tablo 17: Merkez Sol Partilerin Parti Tanımları	45
Tablo 18: 1983-2015 Genel Seçim Dönemlerinde %10 Seçim Barajını Geçen Merkez Sol Partiler..	46
Tablo 19: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Kurduğu Hükümetler, Görev Yaptığı Tarihler, Hükümet Türleri, 1983-2015.....	59
Tablo 20: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerindeki Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Alt Temalara Göre Dağılımı, 1983 – 2015	66
Tablo 21: Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Genel Seçim Dönemlerine Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015.....	68
Tablo 22: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Genel Seçim Beyannamelerindeki Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Alt Temalara Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983 – 2015.....	69
Tablo 23: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Kurduğu Hükümetler, Nükleer Enerji Konulu İfade İçerik Sayısı, Tema, Alt Tema, Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1: Dünya Uranyum Rezervi (%) Dağılımı.....	20
Şekil 2: Dünya Toryum Rezervi (%)	21
Şekil 3: Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Diğer Kaynaklara Göre Dağılımı (GWh%)	26

GRAFİKLER LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 1: Sağ Spektrumdaki Partilerin Sosyal ve Ekonomik Değerlere Yaklaşımı.....	32
Grafik 2: Sol Spektrumdaki Partilerin Sosyal ve Ekonomik Değerlere Yaklaşımı	33
Grafik 3: Genel Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji İle İlgili İfade İçeriklerinin Temalara Göre Dağılımı, 1983-2015	65
Grafik 4: Genel Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji ile İlgili İfade İçeriklerinin Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilere Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015.....	67

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AEC	:	Atom Enerjisi Komisyonu
AECL	:	Atomic Energy of Canada Limited
AK Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
AP	:	Adalet Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇED	:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DP	:	Demokrat Parti
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DYP	:	Doğru Yol Partisi
GE	:	General Electric
HP	:	Halkçı Parti
IAEA	:	Uluslararası Atom Enerji Ajansı
IEA	:	Uluslararası Enerji Ajansı
İP	:	Türkiye İşçi Partisi
KWU	:	Siemens-Kraftwerk Union
LPG	:	Sıvılaştırılmış Petrol Gazı
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MTA	:	Maden Teknik ve Arama Genel Müdürlüğü
NATO	:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NEA	:	Nükleer Enerji Ajansı
NGS	:	Nükleer Güç Santrali
NSYÖ	:	Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SHP	:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	:	Sosyal Demokrat Parti
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TAEK	:	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEAŞ	:	Türkiye Elektrik ve İletim Şirketi
TEK	:	Türkiye Elektrik Kurumu
TENMAK	:	Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu
TMI	:	Three Mile Adası
TMMOB	:	Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği
YÖK	:	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

İnsanoğlunun tarihsel gelişimine bakıldığında, gün boyunca ısı ve ışık ihtiyacını karşılayan ilk enerji kaynağı güneş olarak adlandırılmaktadır. Yıldırım çarpması sonucu ateşin varlığının keşfedilmesi, binlerce yıl sonra rüzgarın yelkenlilerde kullanılması sonucunda ulaşımın sağlanması insanlığın, doğada bulunan enerji kaynaklarını keşfetmeye ve pratikte kullanmaya başladığını göstermektedir. Sanayi devriminden önceki süreçte insanoğlu, enerji üretimini mekanik yollardan elde etmeye çalışmıştır. Akarsuların önüne değirmenlerin kurulmasıyla birlikte suyun hareketinden bunun yanı sıra uygun konumlarda rüzgardan enerji elde edimini sağlamıştır.

Sanayileşme hareketleri ve sanayi devrimin başlangıç noktası olarak kabul edilen buhar gücünden enerji elde edilerek makinelerde kullanılması, enerji ihtiyacını arttıran bir sürecin başlangıcı olmuştur. Dönüşen ve suretini değiştiren ekonomik modelde makineler sadece sanayi alanıyla sınırlı kalmamıştır, bu sayede artan enerji tüketimi enerji üretimini de tetiklemiştir. Makineleşme ve gelişme sürecinde enerji “güç” haline gelmiştir. Enerjiye sahip olmak, büyük ölçüde ekonomik gücü elinde bulundurmak anlamı taşımaya başlamıştır. Enerji kaynaklarına sahip olmak, uluslar arasında kurulan güç dengesinde uzun vadede en önemli silah haline gelmiştir.

Sanayileşme dönemi ile başlayan süreçte enerji üretiminde en fazla kullanılan enerji kaynağı kömür olmakla birlikte günümüzde en yoğun kullanılan enerji kaynakları kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil kaynaklardır (Çelik vd. 2015: 56).

Fosil enerji kaynaklarının rezervinin kısıtlı olması ve rezervlerin uzun vadede tükenecek olması kaygısı, enerji kaynaklarının her bölgede veya ülke sınırlarında zengin olmaması gibi nedenler enerjide dışa bağımlılık sorununu da getirmektedir. Enerji kaynaklarının her coğrafyada zengin bir rezerv olarak bulunmaması nedeniyle, enerji yoksunu ülkeler enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla enerji kaynaklarını ithal etme yoluna gitmiş veya nükleer enerjiye yönelmiştir.

Nükleer enerji, kullanımı yeni olmasına rağmen teknolojisi hızlı seyreden tıp, endüstri, silah sanayi gibi alanların yanı sıra yoğun olarak elektrik üretiminde kullanılan enerji kaynaklarından biridir. (Temurçin, Aliagaoglu 2003: 26). 1970’li yıllarda meydana gelen petrol krizlerinin tesiriyle birlikte sanayileşmiş ülkeler, nükleer enerji santrallerine daha fazla önem vermişlerdir (Muradov 2012: 108). Enerji ihtiyacını karşılamak adına yapılan araştırmalar ve sera gazının atmosfere daha az salınması sebebi nükleer enerji santrallerinin ilgi çekmesine sebebiyet vermiştir.

Nükleer enerji santral kazaları, Three Mile Adası (1978), Çernobil (1986), Fukushima (2011) kazalarıyla birlikte çevre, insan, tesis üzerinde ciddi hasarlara yol açmıştır. Bu durum nükleer enerji santrallerinin güvenlik sorununu ortaya çıkarmasına rağmen yine de nükleer enerji santrallerinden vazgeçilmemiş ve güvenlik açıkları tekrar gözden geçirilerek daha kuvvetli sistemler kurulmaya çalışılmıştır (Günalp 2017: 185).

Ekonomik anlamda öneminin yanı sıra aynı zamanda stratejik bir öneme sahip olan nükleer enerji, ülkelerin birbiri arasında ekonomik ve politik üstünlük sağlama aracı olabilmektedir. Söz edilen

enerjiye sahip olmanın ekonomik alandaki boyutundan farklı olarak stratejik olarak uluslararası caydırıcılığı söz konusudur (Akbaş, Baş 2013: 22).

Nükleer enerjinin elektrik üretmek, tıpta teşhis ve tedavide kullanılmak ve tarımda etkinliği arttırmak gibi amaçlar çerçevesinde kullanılması barışçıl amaçlar taşımaktadır. Bu durumun zıttı olarak nükleer enerji, askeri amaçlarla kullanıldığı takdirde emsali görülmemiş bir tahrip gücüne sahip olmakta; yaydığı radyoaktivite sebebiyle ciddi çevresel sorunlara neden olmaktadır (Kıbaroğlu 2013:13). Bunların yanı sıra pahalı bir teknoloji olması, 2,5 yılda bir çekirdek erime olasılığının bulunması, atık sorunu, rutin işletim sırasında çevreye verdiği zararlar, elektrik üretim masrafları, güvenlik ve tedbir sorunları nedeniyle bazı santrallerin işletilmesine ara verilmesi veya kapatılması, gelişmiş bazı ülkeler tarafından ölü teknoloji olarak değerlendirilmesi nükleer enerjinin eleştirilen tarafları olarak belirtilmektedir (Yıldırım, Örnek 2007: 37-38).

Türkiye, net enerji ithalatçısı konumunda olması nedeniyle enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik projelere önem vermektedir. Bu sebeple bir tanesi Rus Rosatom kurumuna bağlı Atomstroyexport (ASE) tarafından gerçekleştirilecek olmak üzere toplamda 15.000 megawatt (MW) kapasiteli üç nükleer santrali 2023 yılına kadar devreye almayı amaçlamaktadır (İşeri, Özen 2012: 162). Bu durum Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını arttırmakla birlikte müspet tarafları bulunduğu belirtildiğinde nükleer enerjinin sebep olduğu çevresel riskleri de beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin sürdürülebilir enerji geleceği oluşturma hedefleri çerçevesinde nükleer enerji değerlendirildiğinde, çevresel risklerin en aza indirildiği ve toplumsal sosyal kabulün sağlanması durumunda söz konusu enerji türünün tercih edilebilir olduğu tartışılmaktadır.

Nükleer enerji, önemi ve riskleri dolayısıyla tartışma konusu niteliği taşımaktadır ve iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin ideolojik gelenekleri dikkate alındığında, bu tartışmaya nasıl yaklaştıkları önem arz etmektedir. Nükleer enerji gelişmiş ülkelerde örnekleri olan ve gelişmekte olan ülkelerde de konuya yönelik girişimlere yer verilen önemli bir enerji kaynağı alternatifidir. Nükleer enerjinin kullanımı ile petrol, doğal gaz, kömür gibi enerji üreten kaynaklara göre daha az karbondioksit salınımı gerçekleşir. Bununla beraber nükleer enerji, enerji arz güvenliğinin sağlanması yönünde önemli bir yere sahiptir. Nükleer teknolojinin ileri teknoloji gerektirmesi, yaydığı radyoaktif atıklar, terör olaylarında önemli bir risk oluşturmaları, nükleer enerji santrallerinin kurulmasında gerekli olan uranyum kaynağının 30-60 yıl içerisinde biteceği varsayımı ve bir kaza olduğunda insanoğlu ve doğa için yıkıcı olması, bu enerji yöneliminin tartışma nedenlerini oluşturmaktadır.

Çalışmada 1980 sonrası siyasi dönemde iktidara gelmiş merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerin yayınladıkları hükümet programları, hükümet programlarının meclise okunması sonucu yapılan genel kurul görüşmeleri ve 1983-2015 genel seçim dönemlerinde yayımlanan merkez sağ ve merkez sol partilerin seçim beyannamelerinin incelenmesi yapılmıştır. Bu inceleme ile merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerji politika söyleminin karşılaştırılması yapılmıştır.

Nükleer enerjinin politika konusu olarak seçim beyannameleri, hükümet programları, genel kurul görüşmeleri temelinde geniş bir açıdan ele alınması, merkez sağ ve merkez sol partilerin konuya yönelik söyleminde fark olup olmadığını, fark varsa bunun ne ölçüde olduğunu ortaya koymak çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Nükleer enerjinin partilerin ideolojisi, siyasi parti kimliği üzerinden incelenmesi konuya farklı bir noktadan bakmayı sağlayacaktır. Çalışmada merkez sağ partilerin nükleer enerji politika ifadelerinin

ve merkez sol partilerin nükleer enerji politika ifadelerinin incelenmesi ile birlikte siyasi partilerin tercih ettikleri nükleer enerji politika söyleminde, merkez sağ ve merkez sol partilerin ideolojik geleneklerinin bir farka neden olup olmadığı, eğer olduyorsa bu farkın ne ölçüde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı siyasi parti kimliğine sahip partilerin politika belgelerinde yer alan farklı nükleer enerji politika ifadeleri; farklı siyasi parti kimliğine sahip partilerin benzer nükleer enerji politika ifadeleri de ortaya konulmuştur. Bu çalışmayla birlikte nükleer enerji politikaları partilerin ideoloji-siyasi parti kimliği yönünden incelenerek literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır. Sadece konuyla ilgilenen araştırmacılara değil, politika yapıcılara, konuyla ilgilenen ulusal ve uluslararası platformlara ve düşünce örgütlerine de bir kaynak oluşturmak hedeflenmiştir.

Çalışmanın kapsamı olarak 1980 sonrası siyasi dönem belirlenmiştir. Bunun nedeni ise nükleer faaliyetlerin 1980’li yıllardan önceki dönemlerde siyasal partiler tarafından desteklenmesi ve bu partiler nezdinde fikir ayrılıklarının tam olarak yaşanmamasıdır. Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan bilgilerle desteklendiği gibi, nükleer faaliyetler konusunda siyasi platformda tartışmalarının başlamasında fitil görevi gören en büyük etmenlerden biri, çevresel hareketlerdir ki, Türkiye’de çevresel hareketlerin başlaması zaman olarak 1970’li yılların ikinci yarısı olup, nükleer faaliyetlere karşı çevresel hareket ilk olarak 1978 yılında Bülent Ecevit’in Akkuyu’da bir nükleer santral kurulma kararı sırasında bölgesel olarak gerçekleşmiş, bu nükleer faaliyet karşıtı hareketler, 1980’li yılların ortalarına doğru artış göstermiştir (Işık 2015: 110). Çalışmada da belirtildiği gibi Türkiye’de de dünyada olduğu gibi nükleer karşıtı hareketler, siyasi partilerin konuya yönelik farklı pozisyon alması yönünde itici güçlerden olmuştur.

Çalışmanın kapsamı belirlenirken salt bu etken baz alınmamış, süreç olarak 1980 sonrası siyasi dönemde, merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerin seçimlere girmesi ilk 1983 yılı olması nedeniyle siyasi partilerin seçim beyannameleri ve iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin hükümet programları incelenirken zaman olarak 1983- Kasım 2015 seçim dönemleri baz alınmıştır. Parlamenter sistemde merkez sağ ve merkez sol partiler incelenmiş bu siyasi pozisyonundaki partilerin nükleer faaliyetlere karşı yaklaşımlarını inceleyebilmek için öncelikle söz edilen seçim yıllarında partilerin yayınladıkları seçim beyannameleri, bu seçim yıllarında iktidara gelen hükümetlerin hükümet programları incelenmiştir. Söz edilen dönemde merkez sağ ve merkez sol partilerin hepsi alınmayarak seçim beyannamesi incelemesi yaparken, mecliste temsiliyet hakkı kazanmış (%10 seçim barajını aşmış) merkez sağ ve merkez sol partiler çalışmaya dahil edilmiştir. Sadece seçim beyannamesi, hükümet programı incelemesi, nükleer enerjiye yönelik yaklaşım farklılığını görebilmek adına, yeterli bir veri sunmadığı için genel kurul görüşmeleri de incelenmiştir.

Çalışmada yöntem olarak, nitel analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi (content analysis) yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir yöntem olmakla birlikte, içerik analizinin ilk örnekleri 16.yy döneminde gazeteler üzerinden yapılan çalışmalar olarak gösterilmektedir. Bu çalışmalar gazetelerde yer alan dinle ilgili ve ilahi mesajların incelemesini gerçekleştirmek amacıyla yapılmıştır. Modern anlamda içerik analizinin kullanılması 20.yy dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde ilk olarak ABD’de gazetecilik öğrencileri içerik analizi yöntemiyle gazeteleri analiz etmiştir. 1940’lı yıllardan sonra içerik analizi vasıtasıyla politika alanında propaganda incelemeleri gerçekleştirilmiştir (Aziz, 1990: 105). İçerik analizi yöntemi kullanılırken bu yöntemin sistematik yapısını ve kural ve koşulların neler olduğunu Berelson (1952) ortaya koyarak literatüre kazandırmıştır. Berelson aynı zamanda siyasi partilerin seçim beyannamelerini

seçim konuşmalarını, seçim kampanyalarını yine bu yöntem ile incelemiştir. İçerik analizi yöntemiyle sadece politika metinleri değil günümüzde bilimsel çalışmalar, kitaplar, haberler gibi vb. pek çok metin incelenmektedir.

İçerik analizi yapılırken öncelikle araştırmacının üzerinde çalıştığı içeriğin nesnel, ölçülebilir, doğrulanabilir olması gerekmektedir. Aynı zamanda incelenen içeriğin ölçütlerinin belirgin olması ve istatistiksel olarak çözümleme yapılmasına uygun olması gerekmektedir (Fiske 2014: 248). İçerik analizi yöntemiyle birlikte nitel verilerin istatistiki veriler vasıtasıyla elde edilen verilerden yorum yapılması sağlanmaktadır. Elde edilen nicel veriler araştırmacının içerik hakkında objektif ve sistematik bir yorum yapmasını sağlaması sebebiyle bu yöntem niceliksel verilere ulaşmayı hedefleyen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçak, Arun 2006: 24). Yöntem uygulama aşamasında tanımlanan adımların yer alması önem arz etmektedir. Bu adımlar sırasıyla Araştırma Problemini Tanıma, Örneklemin Belirlenmesi, Araştırma Kategorilerinin Oluşturulması, Kodlama Cetvelini Oluşturma, Kodlama Cetvelini Sınama ve Doğruluğunu Ölme, Verilerin özümlemesi olarak belirlenmektedir.

1983-2015 tarihleri arasında Türkiye’de toplam 10 adet genel seçim gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen bu seçimlerde toplam 8 adet merkez sağ ve merkez sol parti SHP (Sosyal Demokrat Halkçı Parti), DSP (Demokratik Sol Parti), HP (Halkçı Parti), CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), DYP (Doğru Yol Partisi), ANAP (Anavatan Partisi), AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi), MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) %10 ve üzeri oy alarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) temsil hakkı kazanmıştır (Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi 2019). Çalışmanın seçim beyannamesi incelemesi sürecinde 10 adet genel seçim döneminde, merkez sağ ve merkez sol siyasi parti kimliğinde yer alan 8 adet siyasi partinin 24 seçim beyannamesi¹ incelenmiş ve nükleer enerjiye yönelik ifadelerin dağılımı incelenmiştir. Çalışma kapsamında yer alan 1983-2015 genel seçim dönemi merkez sağ partilerin içerisinde hangi siyasi partilerin yer aldığına ve merkez sol partilerin içerisinde hangi siyasi partilerin yer aldığına literatür temel alınarak karar verilmiştir.

1983-2015 yılları arasında 20 hükümet dönemi (45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55.56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64.) yaşanmıştır. Çalışmanın hükümet programı analizi, 1983-2015 yılları arasında iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin meclise ve kamuoyuna hükümet programı sunan hükümetlerin (tek başına iktidar, koalisyon hükümet, azınlık hükümet) 18 hükümet programı² üzerinden gerçekleştirilmiştir. Koalisyon hükümetlerin hangi partiler tarafından oluşturulduğuna ve hükümet türlerinin ne olduğuna partilerin koalisyon protokolleri incelenerek karar verilmiştir. Çalışmada kullanılan seçim beyannamesi ve hükümet programındaki nükleer enerji ifadelerinin ölçülebilir, kategorilendirilebilir ve olumlu/olumsuz söylem ayrımının yapılabilir olması ölçüt olarak belirlenmiştir.

Nükleer enerjiye yönelik ifadeler genel seçim dönemlerine ve merkez sağ ve merkez sol siyasi partilere göre ekonomik değer, evre, nükleer teknoloji, siyasi ve askeri olmak üzere 4 temaya ayrılmış, bunu takiben her bir temanın altında oluşturulan (toplam 13) alt tema kodlanarak, nükleer enerjiye yönelik ifadelerin yoğunluğunun genel seçim dönemlerine, siyasi partilere, temalara, alt temalara göre ölçülmesi sağlanmıştır. Bu veriler ortaya koyulduktan sonra nükleer enerjiye yönelik ifadelerin

¹ Yapılan incelemelerde 1995 ve 1999 genel seçim dönemi için Doğru Yol Partisi’nin; 1995 seçim dönemi için de Anavatan Partisi’nin seçim beyannamesine ulaşılammıştır.

² 28.06.1996-30.06.1997 yılları arasında Erbakan Hükümeti (54. hükümet) kurulmuştur. Refah Partisi’nin DYP ile kurduğu koalisyon hükümet, 07.06.2015-01.11.2011 yılları arasında kurulan 2. Davutoğlu hükümeti (63. hükümet) geçici bir hükümet olduğuna için, hükümet programı sunmamıştır.

olumlu/olumsuz söylem durumunu ölçmek ve merkez sağ ve merkez sol partiler arasında karşılaştırmasını yapabilmek için harflendirme (Olumlu=A, Olumsuz=B) ile kodlama yapılmış ifadeler genel seçim dönemlerine, siyasi partilere, temalara, alt temalara göre olumlu/olumsuz söylem dağılımının ölçülmesi sağlanmıştır.

İfadelerin analizi, kodlamalar vasıtasıyla nicel bir veriye dönüştürülmüş ve sayısal karşılıkları bulunmuştur. Hatalı sonuç vermemek için, nicel karşılıklarla yetinilmemiş nicel karşılığının verilmesinin yanı sıra beraberinde nicelleştirilen ifadeler de çalışmada verilmiştir. Seçim beyannamelerinin analizi bittikten sonra aynı temalar ve alt temalar kullanılarak hükümet programlarının incelemesi yapılmıştır. Hükümet programları incelemesinde nükleer enerjiye yönelik ifadelerin hükümet dönemlerine, temalara, alt temalara, olumlu/olumsuz söylem durumuna göre karşılaştırılması sağlanmıştır. Çalışmada hükümet programlarındaki ifadelere ve bu hükümet programlarının meclise sunulması sonucunda yapılan genel kurul görüşmelerine de yer verilmiştir. Fakat genel kurul görüşmelerindeki nükleer enerjiye yönelik ifadeler incelenirken içerik analizi yöntemi kullanılmamıştır. Sebebi, ilgili hükümet programlarının meclise okunması neticesinde yapılan genel kurul görüşmelerinde yer alan nükleer enerji ifadelerinin az sayıda olmasıdır.

Hükümet programlarında ve seçim beyannamelerinde nükleer enerjiye yönelik ifadeler analiz edilmeden önce kavramsal bir çerçeve çizilerek, öncelikle enerji, enerji kaynakları ve nükleer enerji tanımları yapılmıştır. Nükleer enerji ifadelerini konu bakımından inceleyebilmek adına söz edilen enerjinin hangi bağlamlarda araştırıldığı önem arz etmektedir. Bu sebeple askeri, siyasi, ekonomik değerinin yanı sıra güvenlik ve teknoloji bağlamında ve çevresel bağlamda da nükleer enerjinin tartışması yapılmıştır. Bu eksenlerde nükleer enerjiyi tanımak, nükleer enerji faaliyetlerinin sağlayacağı avantajları ve neden olabileceği olumsuz sonuçları görmek adına önemli olmakla birlikte enerji politikalarında nasıl yer alacağını ve hangi yönlerde desteklenip hangi yönlerde eleştirilere maruz kalacağını görmemiz adına da önem arz etmektedir.

Nükleer enerji kavramı enerji politikaları bağlamında değerlendirilerek yukarıda incelenen ekonomik, çevre, askeri, siyasi, güvenlik ve teknoloji bağlamında neden önemli bir enerji politikası ve tartışma konusu olduğu ortaya konulmuştur. Nükleer enerjiye karşı merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerin yaklaşımları inceleneceği için sağ ve sol ideolojilerin tanımı yapılmış hangi değerlere yaklaşımlarında farklılıklar olduğu ortaya koyulmuştur. Nükleer enerji tartışılan bir teknolojidir ki askeri, siyasi, teknoloji, çevre gibi konularda tartışması yapılmaktadır. Salt siyasi alanda değil toplumsal alanda da tartışılan bir konudur. Toplumsal olarak tartışılması partilerin oy kaygılarını etkilemekle birlikte partilerin tercih ettiği enerji politikalarını da etkileyebilmektedir. Analiz yapılmadan önce merkez sağ ve merkez sol partilerin savundukları ideolojik değerler, tarihsel süreçte konuya yönelik parti yaklaşımları kısaca anlatılarak, nükleer enerji politikaları, ideolojiler ve merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerin arasındaki bağlam ortaya konulmuştur.

Nükleer enerji politikasının ve nükleer enerji konusunun siyasi partiler nezdinde tartışılmasına yönelik literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Nelkin ve Pollak çalışmalarında Fransa ve Almanya üzerinden nükleer enerji tartışmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmada nükleer enerjiye yönelik yaklaşımlar bu ülkelerde yer alan siyasi partilerin iç örgütlenme sıkıntıları ve ideolojik gelenekleri açısından karşılaştırılmıştır (1980: 127-141).

Sloat, yayımladığı raporda Almanya’da Yeşiller Partisi’ni odak noktasına koyarak, Almanya’da bulunan geleneksel partilerin ve Yeşiller Partisi’nin siyasi beklentilerini ve dış politikasını ele almıştır. Bununla birlikte çalışmada siyasi partilerin nükleer enerjiye yaklaşımı da ele alınmıştır (2020: 1-39). Yine Brouard ve Guinaudeau çalışmalarında nükleer enerji konusunu halk görüşü, parti politikası çerçevesinde inceleyerek, Fransa’daki nükleer yanlısı politikaları değerlendirmiştir. Fransa’da yer alan farklı siyasi pozisyonda olan siyasi partilerin yıllara göre nükleer enerjiyi destekleme durumuna da yer verilmiştir (2014: 137-150).

Schmid çalışmasında parti pozisyonlarının enerji teknolojileri üzerindeki yaklaşımlarını ele alarak, Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık’ta yer alan çoğunluk partilerin seçim beyannamelerini incelemiştir. Kapsam olarak 1980-2017 yılları arası seçim beyannamelerini inceleyerek hem parti pozisyonlarına göre konuya yönelik yaklaşımlarını ele almış, hem de yeni teknoloji öğreniminin partilerin enerji teknolojilerine yaklaşımını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi yöntemi kullanılmış, kod kitabı oluşturularak beyannamede yer alan cümleler kodlanmış ve analiz edilmiştir. Enerji teknolojileri incelendiği için nükleer teknoloji de ele alınarak söz edilen ülkelerin nükleer teknolojiye siyasi partiler bazında yaklaşımı değerlendirilmiş, bunun yanında farklı siyasi pozisyonlarda, ideolojilerde olan çoğunluk partilerin yaklaşımı da ortaya konulmuştur (2021: 207-228).

Aydın, çalışmasında öncelikle Türkiye’de nükleer enerjinin tarihsel gelişimine yer vererek, nükleer enerji politikalarında politika paydaşları, politika alternatifleri ve yönetim sorunu üzerinde durmuştur. Çalışmasında çevresel adalet (environmental justice) kavramı üzerinden değerlendirme yaparak, ulusal ve yerel politika paydaşlarının konuya yönelik yaklaşımlarını söylem analizi yöntemiyle açıklamış ve politika oluşturma sürecinde karşılaşılan zorlukları, paydaşlar arasındaki fikir ayrılıklarının nedenini tanımlamaya çalışmıştır (2020: 1-17). Balat ise çalışmasında konuya yönelik Türkiye’de gerçekleştirilen nükleer enerji faaliyetlerine, politika hedeflerine yer vererek Türkiye’deki nükleer enerji ile dünyadaki nükleer enerji politikalarının ne düzeyde olduğu üzerine bir araştırma yapmıştır (2006:35-44).

Seçim beyannameleriyle ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. 2020 yılında yapılan bir araştırmada, TBMM’de grubu bulunan beş siyasi partinin hedeflediği insan karakterlerinin analizi seçim beyannameleri incelenerek gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Bay vd. 2020: 1084-1098). Ateş, Dinç Güzel 2018 yılında yayımladığı çalışmasında sol partiler ile merkez sağ parti olan AK Parti’nin parti programları ve seçim beyannamelerini inceleyerek bu partilerin kamu yönetimi anlayışlarını karşılaştırmış ve partilerin politikalarının savundukları ideoloji doğrultusunda olup olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır (1-20).

Hükümet programları ve seçim beyannameleriyle ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda analiz yapılırken çalışmaların çoğunda kullanılan araştırma yöntemi içerik analizi yöntemidir. YÖK tez kataloğu ve diğer online veri tabanları üzerinden araştırmalar yapılarak konuya yönelik herhangi bir çalışma yapıp yapılmadığı ve araştırma konusuna yakın çalışmaların neler olduğu incelenmiştir. Bunun yanı sıra bilimsel ve akademik elektronik kaynaklara erişilmiş ve literatür incelenmiştir. Türkiye’de nükleer enerjiye yönelik politika söyleminin merkez sağ ve merkez sol partilerin seçim beyannameleri ve hükümet programları üzerinden karşılaştırılmasına dair literatürde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Çalışma sürecinde literatüre ulaşma aşamasında seçim beyannameleri ve hükümet programlarına TBMM arşivinden ve siyasi partilerin ana sayfasından ulaşılmıştır. Yapılan incelemelerde 1995 ve 1999 genel seçim dönemi için Doğru Yol Partisi'nin; 1995 seçim dönemi için de Anavatan Partisi'nin seçim beyannamesine ulaşılammıştır. Aynı zamanda II. Davutoğlu hükümeti (63. hükümet) geçici bir hükümet olduğu için, hükümet programı sunmamıştır. Bu sebeple ilgili dokümanlar incelenememiştir.

Başlangıç olarak çalışmanın birinci bölümünde nükleer enerji ve Türkiye'deki nükleer enerji politikalarına değinmeden önce çok kısa enerji tanımı ve enerji kaynaklarına yer verilmiştir. Daha sonra nükleer faaliyetlerin ekonomik siyasi ve askeri değeri anlatılarak, nükleer kavramına genel olarak bir bakış sağlanmaya çalışılmıştır. Bunu takiben nükleer enerjiye yönelik çevresel, güvenlik ve teknolojik gelişmeler bağlamında yer verilerek enerji türünün pek çok yönden değerlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki nükleer enerji politikaları ele alınmadan önce dünyada nükleer enerji politikalarına yer verilerek nükleer enerjinin tarihsel gelişimi, nükleer enerji görünümü, nükleer enerjinin üretilmesi için önem arz eden toryum, uranyum gibi madenlerin görünümü ve nükleer enerjinin enerji görünümündeki yerine değinilmiştir. Daha sonra Türkiye'deki nükleer enerji politikalarına yer verilmiş ve burada yine söz edilen enerjinin tarihsel gelişimi, uranyum ve toryum rezervlerinin coğrafi dağılışı, Türkiye'nin enerji görünümünde nükleer enerjinin yeri, nükleer enerjiye dair hedef ve politikalar, nükleer enerjiye yönelik olumlu ve olumsuz görüşlere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle dünyada ve Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol kavramına bir giriş yapılarak sağ ve sol siyasi düşünce geleneğine ideolojik farklılıklar ve yapılan tanımlamalar üzerinden kısaca yer verilmiştir. Sağ ve sol tanımının tarihsel gelişimine kısaca değinilmiştir. Çalışmanın kapsamı gereği merkez sağ ve merkez sol tanımına geniş yer verilerek daha sonra dünyada ve Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol partilerin konumlandırılması açıklanmaya çalışılmıştır. Nükleer enerji ve nükleer enerji tartışmalarının politik bağlamda anlaşılması ve siyasi partiler üzerindeki etkisini ortaya koymak adına, yeni toplumsal hareketlere kısaca yer verilerek, yeni toplumsal hareketler içerisinde nükleer karşıtı hareketler ele alınmıştır.

Bu bölümde yeni toplumsal hareketlere yer verilmesinin nedeni nükleer karşıtı hareketlerin beslendiği fikirleri, oluşan yeni toplumsal taleplere ve değerlere partilerin gösterdiği tepkileri, partilerin yeni değer arayışlarını göstermektir. Çevre, ekoloji gibi kavramların bu hareketler ile gündeme gelmesi ve siyasi partilerin enerji politikalarına bu kavramların nasıl etki ettiği önem arz etmektedir ki seçmen talebi, taleplere göre değişen parti yaklaşımı, partilerin söylem arayışı, seçmenin değer taleplerini karşılayan yeni partilerin ortaya çıkması gibi siyasi süreçleri özetlemek adına yeşil hareketler anlatılarak politik bağlamda çevresel ve yeşil hareketlerin partileşme sürecine kısaca yer verilmiştir. Türkiye kapsamında da nükleer karşıtı hareketleri içine alan yeşil hareketlerin politik bağlamda gelişimine yer verildikten sonra dünyada merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye yaklaşımına kısaca yer verilmiştir.

Birinci ve ikinci bölümde gerekli teorik bilgiler verildikten sonra çalışmanın özünü oluşturan üçüncü bölümünde Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye ve nükleer faaliyetlere yaklaşımları seçim beyannameleri, hükümet programları üzerinden incelenmiştir. Buna ilave olarak nükleer enerjiye yönelik söylem farklılıklarının iyi anlaşılmasını sağlamak adına hükümete

gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin meclise hükümet programlarını okuduktan sonra yapılan genel kurul görüşmelerine de yer verilmiştir. İçerisinde nükleer enerjiye yönelik ifade bulunan genel kurul görüşmeleri çok az bulunduğu için bu ifadeler ilave olarak verilmiş içerik analizine tabii tutulmamıştır.

Çalışmanın sonuç kısmında analiz kısmında elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye yönelik politika söyleminde farklılık bulunmaktadır. Merkez sağ partiler nükleer enerjinin sağlayacağı ekonomik faydalar üzerinde daha fazla durmaktadır. Askeri alanda kullanılmasına da özellikle karşı çıkan bir söylemde bulunmamı lardır. İstikrarlı nükleer enerji politikaları merkez sağ parti olan AK Parti tarafından gerçekleştirilmiştir. Merkez sol partilere bakıldığı zaman ise dünya barışı kavramı üzerine durularak nükleer silah kullanımına ve geliştirilmesine olumsuz söylem benimsenmiş, nükleer enerjinin enerji üretimi için kullanılması konusuna da olumsuz söylem benimsendiği gibi olumlu söylem de benimsenmiştir. Daha fazla yüksek teknoloji, hukukilik, sürdürebilirlik, halkın g r    gibi kavramlar penceresinden bakılmıştır.

Nükleer enerji konusunda merkez sağ siyasi partilerde olduğu gibi istikrarlı bir söylem benimsenmemi , dünyada olduğu gibi Türkiye’de de merkez sol seçmenin taleplerine ideolojisine ilave ettiği değerler ve konuya yönelik atılan somut adımlara göre nükleer enerji politika söyleminde dönemlere göre farklılıklar ya amı tır. Çalışmanın kapsamı sınırlı olduğu için Türkiye siyasi tarihinde daha önceki siyasi dönemler, söz konusu dokümanlar üzerinden incelenebilir, merkez sağ ve merkez sol söylem farklılığı daha kapsamlı bir ar ivde incelenebilir, söylem farklılıklarının etkilendiği değer kenler  e itlendirilebilir. Sosyal bilimler alanında nükleer enerjiyi bu temelde incelemek nükleer enerji ve nükleer politika incelemesinde ilgili çevreler için argüman sunmaktadır.

1. NÜKLEER ENERJİ VE TÜRKİYE’NİN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKALARI

1.1. Enerji, Enerji Kaynakları, Nükleer Enerji

Nükleer enerji, enerji kaynaklarından biri olmakla birlikte nükleer enerji konusuna değinmeden önce enerji kavramına, enerji kaynaklarının neler olduğuna ve nükleer enerji kavramına değinmek gerekmektedir.

1.1.1. Enerjinin Tanımı

Enerji kavramını incelediğimizde, basit anlamda enerji kavramı, hareket ettirici güç anlamına gelmektedir. Bundan mütevellit her üretim faaliyeti esnasında belli bir enerji harcanması gerekmektedir. Enerji elde ediniminde insan emeğinden yararlanılabileceği gibi araç ve gereçlerden de yararlanılabilmektedir. Yüzyıllardan beri en fazla kullanılan güç kaynağı türü insan gücü olmasına rağmen günümüzde insan gücü mal üretiminden daha çok hizmet, fikir, düşünce üretiminde aktif olarak yer almaktadır (Doğanay, Çoşkun 2017: 1). Günlük hayatımızın her alanında kullanılmakta olan enerji kimyasal, nükleer, mekanik (potansiyel ve kinetik), termal, jeotermal, hidrolik, güneş, rüzgar, elektrik enerjisi gibi farklı şekillerde bulunmakta ve uygun metotlarla birbirine dönüştürülebilmektedir (Koç, Şenel 2013: 33) Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan makineleşme ve enerji ihtiyacının artması sürecinde ihtiyaç duyulan enerji doğal kaynaklardan sağlanmaya başlanmıştır.

Enerji, toplumların ekonomik gelişmelerinin temelinde yer alan en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Enerji kullanımındaki artış ekonomik gelişmeyi sağlamakta, ekonomik gelişmenin sağlanması halinde enerji kullanımı artmaktadır. Özetlenecek olursa birbirini tetikleyen iki mevcut durum bulunmaktadır (Tamzok 2012: 1). Enerji üretiminde sanayi devriminden bu yana her dönem farklı bir ham madde enerji kaynağı olarak önemli görülmüş ve toplumsal gelişmeye etki etmiştir. Makineleşmenin artmaya başladığı zamanı takip eden süreçte en fazla kömür kaynak olarak kullanılırken, sonraki dönemde enerji kaynağı olarak petrol önemli bir yere sahip olmuştur.

1973-1974 yıllarında meydana gelen petrol krizleri nedeniyle petrolün tükenebilirliği gündeme gelmiş ve başka bir enerji kaynağına yönelme hareketi dikkatleri nükleer enerji üzerine çekmiştir. Nükleer enerji, deneyimlenmiş sakıncaları nedeniyle bazı ülkelerde sınırlandırılarak ilerleyen süreçte gelişen çevre bilinci ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi gerektiği düşüncesiyle doğal gaz da sözü edilen enerji kaynakları sepetine eklenmiştir (Pamir 2005: 58). Enerji kaynaklarının dağılımının her coğrafyada eşit olmaması veya her coğrafyada yeterli düzeyde ham maddenin bulunmaması ayrıca temiz çevre bilincinin gelişmesinden dolayı yenilenebilir enerji kaynakları da söz konusu enerji kaynaklarının yanında yer almaya başlamıştır.

1.1.2. Enerji Kaynakları

Enerji üretiminde ham madde olarak kullanılan enerji kaynakları, kullanılışlarına ve dönüştürülebilirliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Tükenirliği söz konusu olan ve kullanıldığı takdirde azalan ve/veya tükenen enerji kaynaklarına yenilenemez enerji kaynakları; kullanılmasına rağmen tükenme durumu olmayan, yenilenen kaynaklara yenilenebilir enerji kaynakları adı verilmektedir. Yenilenemez enerji kaynakları, fosil kaynaklı ve çekirdek kaynaklı olmak üzere iki grupta yer almaktadır.

Enerji diğer yandan dönüştürülebilirliğine göre sınıflandırılmakta olup enerjinin, herhangi bir değişim veya dönüşüme uğramamış hali birincil (primer) değişim ve dönüşüme uğrayarak başka bir şekil almış hali ise ikincil (sekonder) enerji olarak belirtilmektedir. Kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil kaynaklı birincil enerji kaynakları dünya genelinde, enerji üretiminde diğer enerji kaynaklarına nazaran daha fazla kullanılmaktadır. Çekirdek kaynaklı enerji kaynakları içerisinde yer alan uranyum ve toryum, nükleer enerji üretiminde yakıt olarak kullanılmaktadır. Nükleer enerji ile enerji üretimi sürecinde uranyum ve toryum rezervlerinin geleceği önem arz etmektedir. Nükleer enerjinin detaylı anlatımına geçmeden önce enerji kaynaklarına kısa bir göz atmak adına, enerji kaynaklarının sınıflandırılması detaylı olarak aşağıda gösterilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Enerji Kaynakları	
Kullanılışlarına Göre Enerji Kaynakları	Dönüştürülebilirliklerine Göre Enerji Kaynakları
A) Yenilenemez	A) Birincil (Primer)
a) Fosil Kaynaklı	-Kömür
-Kömür	-Petrol
-Petrol	-Doğal gaz
-Doğal gaz	-Nükleer
b) Çekirdek Kaynaklı	-Biyokütle
-Uranyum	-Hidrolik
-Toryum	-Güneş
B) Yenilenebilir	-Rüzgar
-Hidrolik	-Dalga, Gel-git
-Güneş	B) İkincil (Sekonder)
-Biyokütle	-Elektrik, Benzin, Mazot, Motorin
-Rüzgar	-İkincil kömür
-Jeotermal	-Kok, Petrokok
-Dalga, Gel-git	-Hava gazı
-Hidrojen	-Sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG)

Kaynak: Koç ve Kaya 2015: 37.

Kömür, petrol ve doğal gaz fosil kaynaklı; toryum ve uranyum çekirdek kaynaklı enerji kaynaklarıdır. Yenilenemez enerji kaynaklarının yanı sıra kullanıldığı halde azalma göstermeyen rezervi tükenmeyen yenilenebilir kaynaklar içerisinde hidrolik, güneş, biyokütle, rüzgar, jeotermal, dalga, gel-git, hidrojen gibi kaynaklar yer almaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının diğer bir özelliği doğada mevcut bulunduğu için özel bir üretime ve dışardan alıma ihtiyaç duyulmamasıdır. Bunun yanı sıra karbon salınımının azaltılması noktasında etkisi olacağı için dünya genelinde bu enerji kaynaklarına ilerleyen süreçte yatırımların artacağı görülmektedir (Koç vd. 2018: 88). İşleme uğrayarak değişim

göstermiş, dönüştürülebilen enerji kaynakları ise elektrik, benzin, mazot, motorin, ikincil kömür, kok, petrokok, hava gazı, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) olarak görülmektedir (Tablo 1).

1.1.3. Nükleer Enerji ve Tarihsel Gelişimi

Deneyssel anlamda ilk nükleer reaktörün 1942 yılında Enrico Fermi liderliğinde bir ekiple Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirilmesi ve söz konusu enerji kaynağının ilk olarak 16 Temmuz 1945 yılında ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'nin Meksiko eyaletinde denenmesine karşılık, nükleer enerji terimi dünyada resmi olarak ilk 2. Dünya Savaşı'nda Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atılan atom bombaları ile duyulmuştur (Temurçin, Ağaoğlu 2013: 26). Hiroşima ve Nagazaki'de atom bombası sonrası oluşan kalıcı hasarlar bu enerji kaynağının barışçıl olarak kullanılması ve kontrol edilmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple 1946 yılında nükleer enerjinin barışçıl kullanım alanlarını araştırmak ve bu enerji kaynağının gelişimini kontrol etmek adına AEC (Atom Enerjisi Komisyonu) kurulmuştur (Palliser 2012: 15).

Nükleer güçten elektrik enerjisinin elde edilmesi ilk olarak 1951 yılında ABD'de Arco (Idaho'daki) deneme merkezinde gerçekleştirilmiştir (Muradov 2012: 105). OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ülkelerinin, petrol fiyatlarını arttırması sebebiyle 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleriyle birlikte enerji bağımsızlığının önemi gündeme gelmiş ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu dönemde en büyük ilgi nükleer enerjiye gösterilmiş nitekim gelişmiş ülkelerde nükleer santrallerin sayısında artış gerçekleşmiştir.

Nükleer santrallerin işletme güvenliği sorunu ve radyoaktif atıkların uzun süreli depolanamama sorununa yönelik ana endişeler giderilememiş ve geçen süre zarfında nükleer santrallere yönelik çevre hassasiyeti artmıştır (Saygın vd. 2006: 9). 1979 yılında ABD' de meydana gelen TMI ve 1986 yılında Sovyet Rusya'da (bugün Ukrayna sınırları içerisinde) meydana gelen Çernobil Nükleer Faciası ile nükleer santrallerin kurulma fikri endişe yaratsada bu santrallerin inşalarına devam edilmiştir.

Söz konusu kazaların sonucunda ortaya çıkan kalıcı tahribat sonrasında farklı bir konu gündeme gelmiş ve nükleer santrallerin güvenlik sorunu ön plana alınmaya başlanmıştır. Bu problemi ortadan kaldırmak ve tüm dünyada daha güvenilir nükleer santrallerin kurulması ve işletilmesi amacıyla teknik ve idari gelişimler yaşanmaya başlanmıştır.

Bunun sonucu olarak öncelikli olarak nükleer alanda yapılan faaliyetlerin takibi ve kontrolünü sağlamak adına idari kurumlar kurulmuş bunun yanı sıra nükleer santral kurulumunda ve işletiminde risk payını azaltmak için daha güvenli malzeme, takım ve sistemlerin üretilmesi önemsenmiş dolayısıyla yeni teknik, teknoloji, standardizasyon ve kalite sistemleri geliştirilmiştir (TC. Enerji Bakanlığı 2020). İlerleyen süreçte bu gelişmeler ışığında nükleer enerjiden vazgeçilmediği aksine nükleer enerjiye ilginin devam ettiği görülmektedir.

1.2. Nükleer Faaliyetlerin Askeri, Siyasi ve Ekonomik Değeri

Nükleer enerji teknolojisi, sahip olduğu ekonomik değerin yanı sıra ülkeler arasında güç ve caydırıcılık aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple nükleer teknolojinin faaliyet niteliği ve hangi amaçla kullanıldığı önem arz etmektedir. Nükleer güç tehdidinin sınırlarını iyice anlayabilmek adına bir yandan ekonomik bir değer olarak nükleer enerjiye sahip olmanın beraberinde getirdiği riskleri

incelemek diğer yandan nükleer enerji altyapısının kötüye kullanılması sonucu silah ve tehdit aracı olarak faaliyet göstermesi beraberinde getirdiği riskleri incelemek gerekmektedir. Nükleer teknolojinin ekonomik bir değer olarak kullanımı, teknolojinin askeri bir değer olarak kullanımının etkilerine nazaran daha az sarsıcı sonuçlara neden olsa da her iki kullanımda da insan hayatının, doğal hayatın, insanlığın geleceğinin bu sonuçlardan derin yaralar alması söz konusudur (Gözlügöl 2013: 226).

Ekonomik değer olarak nükleer enerjinin üretimi ile nükleer enerjinin altyapısının kötüye kullanılması sonucu elde edilen nükleer silah üretimi arasında teknoloji olarak önemli bir fark bulunmamaktadır. Bu sebeple nükleer teknolojisiz olmayan ama nükleer teknolojiye sahip olmak için faaliyetlerde bulunan ülkelerin niyetleri ve faaliyetleri Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) denetimine tabii tutulmaktadır. Buna ilave olarak 1970 yılında yürürlüğe giren NSYÖ (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi) Anlaşması vasıtasıyla da nükleer silahların yaygınlaşmasının önüne geçilmesi, dünyada güvenliğin ve barışın korunması sağlanmaya çalışılmaktadır (Sancak 2013: 501).

Keza 1945 yılında Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları sonucunda oluşan yıkım ve tahribattan sonra nükleer silahlanma ciddi bir güvenlik meselesi haline gelmiştir. Söz edilen tarihte nükleer silaha sahip ülke sadece ABD iken daha sonra SSCB, İngiltere, Fransa, Çin, Hindistan, Pakistan, Kuzey Kore nükleer silah denemelerini gerçekleştirmiştir. İsrail'in de nükleer silahlara sahip olduğu bilinmektedir (Yılmaz 2015: 153).

Türkiye ise Avrasya bölgesinde nükleer silaha sahip olmayan az sayıdaki ülkelerden biridir. Bakıldığında Türkiye'de gerçekleşen siyasi gelişmelere paralel olarak kamuoyunda nükleer silah kullanımına karşı olumlu görüşler de yer almaktadır. Bu olumlu görüşler, nükleer silaha sahip komşu ülkelerin potansiyel tehlikesi dışında yer almaktadır. Bazı kitleler tarafından nükleer silaha sahip olmak ülkeler arası prestij nedeni olarak görülmektedir. Bazı çevrelere göre Türkiye'nin iç ve dış güvenliğinin sağlanması ve garanti altına alınması buna ilave olarak ekonomik, siyasi ve diplomatik olarak uluslararası arenada güçlü olması, ülkenin nükleer silaha sahip olmasına bağlıdır. Nükleer silah bulundurma ve nükleer silaha sahip olma durumunu destekleyen görüşler olsada mevcut durumda Türkiye sadece nükleer silahlara değil aynı zamanda biyolojik ve kimyasal kitle imha grubunda yer alan silahlara da sahip değildir (Kıbaroğlu, 2013: 5).

Nükleer enerji konusunda devletlerin karar alma süreçlerinde literatürde ve kamuoyunda tartışmaların akıbeti aslında iki yönelim üzerine oturmaktadır. Nükleer karşıtı düşünceler ve nükleer yanlısı düşünceler bu iki yönelimi oluşturan taraflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer enerjinin ekonomik değer olarak kullanılması ve enerji üretiminin sağlanması veya nükleer enerji altyapısı kullanılarak caydırıcı silah veya askeri malzeme üretilmesi gibi amaçlar nükleer yanlısı tarafı rahatsız etmemektedir. Nükleer karşıtı düşüncelerin sebebi de nükleer enerjinin beraberinde getirdiği riskler ve korkudur. Nükleer enerjinin iki yüzü bulunmaktadır (Paker 2017: 322). Görüldüğü üzere konuya yönelik yaklaşım farklılıklarının sebepleri arasında nükleer enerjinin enerji olarak kullanımında beraberinde getirdiği riskler, askeri alanda kullanılmasından kaynaklı oluşan güvenlik ve dünya barışı riski de yer almaktadır.

Bu farklı yaklaşımlar, toplumda siyasi mekanizmalarda, çıkar gruplarında, literatürde farklı seslere neden olmuş ve farklı zamanlarda ivme kazanmış veya ivme kaybetmiştir. Ulusların, siyasi partilerin, halkın nükleer enerjiye yaklaşımı aslında hangi değerlere inandıkları konusu ile de ilgilidir. Nükleer faaliyetlerin tarihsel süreçteki deneyimleri, halkta oluşan fikir ayrılıkları, bunların siyasi

gündeme taşınması ve nükleer politikalarda değişim görülmesi veya halkın katılımının göz ardı edilip var olan politikalara devam edilmesi gibi süreçler, bakıldığında birbirini besleyen ve politika oluşturma da baz alınan temel noktaları ortaya koyan önemli süreçlerdir. Bu nedenle ilk aşamada nükleer enerjinin tüm yönlerine değinilmesi tarafların, hangi değere sahip veya karşı çıktığını görmek açısından önemlidir.

1.3. Çevre, Güvenlik, Teknoloji ve Nükleer Enerji

Nükleer enerji kavramını çevresel yönden değerlendirmek, güvenlik ve teknolojik gelişmeler bağlamında değerlendirmek, söz edilen enerji kaynağının boyutlarını anlaşılır hale getirmek için önemli görülmektedir.

1.3.1. Çevre ve Nükleer Enerji

Nükleer güç teknolojisinin çevresel etkileri incelendiğinde iki farklı yaklaşım baz alınmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri, nükleer santrallerden kaynaklanabilecek radyolojik tehlikeler iken; diğer yaklaşım ise sera gazı emisyon miktarının diğer enerji kaynakları ile kıyaslanıp değerlendirilmesidir. Nükleer enerji, sera gazı emisyonu miktarına göre diğer enerji kaynakları ile kıyaslandığında, çevre ile uyumlu ve temiz bir enerji kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bir enerji kaynağının salt küresel ısınma nezdinde çevreye etkilerini incelemek konuyu eksik bir bilgiyle değerlendirmeye sebebiyet vermektedir. Zira nükleer santrallerde, kullanılmış yakıt kullanımının sonucunda ortaya çıkan radyoaktif atıklar ve tam işletme güvenliğinin sağlanamaması sonucunda ortaya çıkabilecek potansiyel kaza riski, söz edilen enerji kaynağının en önemli çevresel problemlerini oluşturmaktadır (Saygın 2004: 34).

Radyoaktif atıkların bertaraf edilmesi veya depolanması, insan sağlığı için de önemli sorun teşkil etmektedir. 2019 verilerine göre yaklaşık 2,5 milyon metreküp radyoaktif atık, Rusya ve Slovakya hariç Avrupa’da üretilmektedir. İşletim halinde olan nükleer reaktörlerin haricinde yalnızca Avrupa’da nükleer reaktörlerin kapatılması ve sökümünde en az 1,4 milyon metreküp radyoaktif atık meydana çıkmaktadır. Görüldüğü üzere nükleer santrallerin işletilmesi halinde ortaya çıkan radyoaktif atık miktarının yanı sıra, bir nükleer santralin kapatılması ve işletim haricinde tutturulması süreci de önemli bir sorun haline gelmektedir. Nitekim kullanılmış nükleer yakıtların saklandığı ve depolandığı tesisler kapasitelerini doldurmaya başlamaktadır. Yine 2019 verilerine bakıldığında Rusya ve Slovakya hariç Avrupa’da nükleer santrallerin kullanım ömürleri boyunca ürettikleri radyoaktif atık miktarı 16,6 milyon metreküp olarak tahmin edilmektedir. Avrupa’daki en büyük nükleer atık üreten ülke %30’luk dilim ile Fransa olarak izlenmektedir. Fransa’yı %20’lik dilim ile Birleşik Krallık, %18’lik dilim ile Ukrayna ve %8’lik dilim ile Almanya takip etmektedir (World Nuclear Waste Report 2019: 6).

1.3.2. Güvenlik, Teknoloji ve Nükleer Enerji

Nükleer tesisin güvenliği ise kazaların, tesis personeli ve tesis sistemleri tarafından önlenmesi veya eğer kaza gerçekleşiyse, kazanın ortaya çıkardığı zararı en aza indirmek olarak belirtilmektedir. Bir nükleer tesis işletim sürecinde de olası bir kaza sonucunda da çevreye radyolojik zarar vermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu radyolojik zararın mümkün olduğunca az olmasının sağlanması nükleer tesislerinin güvenlik boyutunu öne çıkarmaktadır. Bu sebeple nükleer tesisin güvenli olmasını sağlamak

için nükleer tesisin her aşamasında (yer seçimi, tasarım, imalat, inşaat, işletmeye alma, işletme ve hizmetten çıkarma) kurumsal ve teknik önlemler alınmalıdır (Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu 2016: 15).

Nükleer santral kurulması aşamalarından biri yer seçimi veya saha seçimi olarak ifade edilmektedir. Kısaca açıklanacak olursa, nükleer santral kurulacak alan öncelikle jeolojik, jeoteknik ve sismik faktörler yönünden incelenmelidir. Uygun bir yere kurulmayan ve yeterli incelemesi yapılmayan bir yere kurulan nükleer santral felakete neden olma potansiyeli taşımaktadır. Örnek vermek gerekirse doğal afet nedeniyle hasara uğrayan nükleer santral çevreye ve insan sağlığına telafisi mümkün olmayan zararlar verebilir. Burada amaç aslında sadece doğal afetlere karşı tesisin güvenilir ve dayanıklı olması değil aynı zamanda insan kaynaklı durumlara karşı da dayanıklı olması olarak ifade edilmektedir (Soydemir Gürpınar 1974: 22).

Nükleer reaktörlerin geçirdiği teknolojik gelişime bakıldığında bunlar ilk reaktör prototiplerini içeren 1. Kuşak, şu an işletimde olan çoğu reaktörü kapsayan 2. Kuşak, TMI ve Çernobil Faciaları sonrası 1980'li yılların ve 1990'lı yılların başında geliştirilen kamu-özel işbirliği ile gerçekleştirilen 3. Kuşak ve mevcut zamanımızda hedeflenen devrimsel bir tasarım niteliğinde olan 4. Kuşak reaktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni nesil nükleer reaktörlerde belirlenen ana amaçların radyoaktif atıkların ortadan kaldırılması, pasif güvenlik sistemine sahip, ekonomik rekabet gücü yüksek, silahlanmaya karşı direnci yüksek, kamuoyunun yüzde yüz onayının sağlandığı teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlendiği görülmektedir (Saygın 2004: 34).

Yeni nesil nükleer reaktörlerde yer alan yeni tasarımlar pasif güvenlik sistemiyle teorik olarak eski reaktörlere nazaran çok daha fazla güvenli olarak belirtilse de doğal afetler karşısında denenmemiş olması nedeniyle güvenilirliği hala tartışma konusu olmakta, konuya yönelik soru işaretleri halen devam etmektedir. Burada bir nükleer santralin nelerle karşı karşıya kalabileceği ve risklerin öngörülebilir olması önem arz etmektedir. Acı bir deneyime neden olan Fukushima kazasında da gerçekleşen felaket depremin ve sonrasında gerçekleşen tsunaminin büyüklüğünün öngörülememesi nedeniyle yaşanmıştır.

Güvenlik önlemleri arasında nükleer reaktör yapımında çok az bileşen kullanılması da yer almaktadır. Bunun nedeni ise olası insan kaynaklı veya doğa kaynaklı herhangi bir felakette etkilenebilecek bileşen sayısını en aza indirmektir. Var olan nükleer reaktörlere bakıldığında şu an işletimde olan çoğu reaktör 20 yıl önceki teknolojiye sahip reaktörlerdir. Yine kırk yıl önce kurulan ve hala işletime devam eden pek çok reaktör bulunmaktadır. Bu reaktörlerin de güvenlik açıklarının kapatılması teknolojilerinin geliştirilmesi gerekmektedir (Akoğlu 2011: 35).

Üzerinde halen çalışılan yeni nesil nükleer santrallerin kilowatt başına yatırım maliyeti 1600 Usd (ABD doları), elektrik üretim maliyetinin ise kilowatt başına 3 cent civarında olması tahmin edilmektedir. Görüldüğü üzere pahalı teknolojinin karşılanması bunun yanında bu santrallerin kurulması için mali kaynağın sağlanması gerekmektedir. Dünya bankası bu santrallerin kurulumu için kredi vermemektedir. Bu nedenle mali kaynağı sağlamak için özel finans kuruluşlarından piyasa şartlarının çok üzerinde borçlanılmakta bu da ülke ekonomileri için olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Aynı zamanda sigorta şirketlerinin nükleer santralleri sigorta etmemeleri de ülke ekonomisi için mali risk oluşmasına neden olmaktadır. Nükleer santrallerin yatırım ve işletim süreçlerindeki pahalı teknolojinin yanı sıra yine bu santrallerin devre dışı bırakılması ve sökülmesi aşaması da maliyeti fazla işlemlerdir (Saygın vd. 2006: 13).

1.4. Dünyada Nükleer Enerji ve Nükleer Enerjiye Yönelik Politikalar

Nükleer enerjiye yönelik politikaların ne durumda olduğunu görmek adına ülkelerin sahip olduğu ve işletme halinde bulunan reaktör sayıları, inşa halinde olan reaktör sayıları, kalıcı olarak kapatılan reaktör sayıları önem arz etmektedir. Mevcut reaktör durumu, ülkelerin nükleer enerjiye yaklaşımlarını görmek adına genel bilgi vermektedir.

1.4.1. Ülkeler Bazında Nükleer Reaktörlerin Dağılımı

Nükleer reaktörlerin ülkeler bazında genel durumu işletilen reaktör sayısı, inşa halinde olan reaktör sayısı, kalıcı olarak kapatılan reaktör sayısı olarak verilmiştir. Ülkelerin reaktör görünümü nükleer enerji konusunda ne aşamada oldukları hakkında genel bir fikir vermektedir.

Tablo 2: Ülkeler Bazında Reaktör Görünümü

Ülke	İşletilen Reaktör Sayısı	İnşa Halinde Olan Reaktör Sayısı	Kalıcı Olarak Kapatılan Reaktör Sayısı
ABD	96	2	37
Fransa	57	1	13
Çin	48	10	-
Rusya	38	4	8
Japonya	33	2	27
Kore Cumhuriyeti	24	4	2
Hindistan	22	7	-
Kanada	19	-	6
Ukrayna	15	2	4
Birleşik Krallık	15	2	30
İspanya	7	-	3
İsveç	7	-	6
Belçika	7	-	1
Çek Cumhuriyeti	6	-	-
Almanya	6	-	30
Pakistan	5	2	-
İsviçre	4	-	2
Tayvan	4	2	2
Slovakya	4	2	3
Macaristan	4	-	-
Finlandiya	4	1	-
Arjantin	3	1	-
Brezilya	2	1	-
Bulgaristan	2	-	4
Meksika	2	-	-
Romanya	2	-	-
Güney Afrika	2	-	-
Ermenistan	1	-	1
Hollanda	1	-	1
Slovenya	1	-	-
İran İslam Cumhuriyeti	1	1	-
Bangladeş	-	2	-
Belarus	-	2	-
Türkiye	-	1	-
Birleşik Arap Emirlikleri	-	4	-
İtalya	-	-	4
Kazakistan	-	-	1
Litvanya	-	-	2
Toplam Reaktör Sayısı	442	53	187

Kaynak: IAEA Reaktör Durum Raporu 2020 (<https://pris.iaea.org/>)

Nükleer enerjinin bugününe bakıldığında, 2020 yılı IAEA verilerine göre dünya genelinde 31 ülkede toplam 442 reaktör bulunmakta ve reaktör sayısının en fazla olduğu ülkelere bakıldığında ABD’de 96, Fransa’da 57, Çin’de 48, Rusya’da 38 ve Japonya’da 33 adet nükleer reaktör bulunduğu görülmektedir. Dünya genelinde inşa sürecinde olan 53 reaktör bulunmakta ve ülkeler bazında bakıldığında Çin’in en fazla inşa halinde reaktöre sahip olduğu görülmektedir. Çin’i Hindistan takip etmekte ve yapım aşamasında bulunan 7 reaktörü bulunmaktadır. Nükleer reaktörlerin kalıcı olarak kapatıldığı ülkelere bakıldığı zaman kapatılan reaktör sayısının en fazla olduğu başlıca ülkeler, ABD’de 37, Birleşik Krallık ve Almanya’da 30, Japonya’da 27 ve Fransa’da 13 olmak üzere dünya genelinde kapatılan nükleer reaktör sayısı 187 adet olarak görülmektedir.

Bu verilere dayanarak, görülmektedir ki en fazla nükleer reaktöre sahip olan ve en fazla nükleer reaktörü kalıcı olarak hizmete kapatan ülke ABD’dir. Aynı verilere dayanarak ABD’de yapım aşamasında olan nükleer reaktör sayısının 2 adet olduğu görülmektedir. ABD’nin nükleer reaktör inşasına ara vermesinin nedenleri arasında en büyük etkenlerden biri, mevcut nükleer santrallerin teknolojilerini geliştirmek ve hizmete açmaktır. Asya ve Uzak Doğu’ya bakıldığında Rusya ve Çin gibi geleneksel nükleer güçlerin yanı sıra Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler de nükleer enerjiden oldukça fazla yararlanmaktadır.

Dünya genelinde seyreden yönelimin aksine, Rusya gelecek planlarında nükleer payını arttıracak adımlar atmaktadır (DW.com 2018). Rusya’nın 38 nükleer reaktörü olmakla birlikte yapım halinde 4 reaktörü bulunmakta ve elektrik ihtiyacının %19.71’lik kısmını nükleer enerjiden sağlamaktadır. Çin enerji ihtiyacını önemli ölçüde fosil yakıtlardan karşılamakla birlikte 2000’li yıllardan itibaren nükleer faaliyetlere yatırımlarını arttırarak nükleer reaktör sayısını 48’e çıkartmış ve 10 adet nükleer reaktörün yapımını başlatmıştır. 2011 yılında yaşanan Fukushima kazasından sonra Japonya ise nükleer güvenlik alanında köklü değişiklikler yaparak nükleer alanda yapılan faaliyetlerine devam etmiştir. Elektrik ihtiyacının %7,54’ünü nükleer enerjiden karşılayan Japonya, mevcut işletimde 33, yapım aşamasında 2 reaktöre sahip olmakla birlikte ilerleyen enerji hedeflerinde nükleer reaktörleri tamamen kapatma kararına sahip değildir (IAEA 2020).

Gelişmiş ülkelerde büyüyen ekonomi ve büyük oranda oluşan enerji ihtiyacı nedeniyle ülkelerin nükleer santrallere yönelmesi ve bu alanda çalışmalar yapmasının aksine Almanya nükleer alanda farklı bir duruş sergilemektedir. Tablo 2’de gösterildiği üzere Almanya öncelikle 30 adet nükleer reaktörü kalıcı olarak devre dışı bırakmış ve işletimde sadece 6 adet nükleer reaktör bulundurmaktadır. Almanya’da 2022 yılına kadar diğer reaktörlerin de devre dışı bırakılması hedeflenmekte ve 2050 yılına gelindiğinde yenilenebilir enerji kaynaklarının, toplam enerji arzının %60’ını, elektrik üretiminin %80’ini oluşturması beklenmektedir (IAEA 2020).

Almanya’nın nükleer santrallerini kapatma kararında Fukushima nükleer santral kazasından kaynaklı radyoaktif sızıntı da etkili olmuştur. İki gelişmiş Avrupa ülkesi olan Almanya ve Fransa’da nükleer enerjiye bakışın ve nükleer enerji programının ters yönde olmasının nedenleri pek çok faktöre bağlıdır. Bu farklılıkların tarihsel arka planına kısaca değinmek gerekirse kamuoyu, yasal sistemler, ülkelerin seçim sistemleri, kültür ve teknoloji durumu gibi faktörler farklılıkların temel noktalarını oluşturmaktadır. Her iki ülkede de desteklemeyen kesim bulunmakta ve bunlar muhafazakar çiftçiler, solu korumaya çalışan seçmenler, ana akım partilerin genç üyeleri olarak belirtilmektedir.

Bu desteklemeler sonucu her iki ülkede de nükleer alana yönelik faaliyetler artmış ve bu durum anti-nükleer tepkilerin oluşmasına neden olmuştur (Wiliarty 2013: 284-291). Bu süreç sonrasında Almanya’da çevreci partilerin yasama organı içinde yerini alması ve başarılı olması bunun yanında Fransa’da çevreci partilerin Fransız siyasetinde küçük oyuncu olarak kalması iki ülke arasındaki nükleer enerji politika farklılıklarının nedenleri arasındadır.

1.4.2. Dünyanın Enerji Görünümünde Nükleer Enerjinin Yeri

Tablo 2’de ülkelerin nükleer reaktör durumları verilmiştir. Nükleer reaktör durumlarının yanı sıra ülkelerin nükleer enerji üretim miktarları ve elektrik üretiminde nükleer enerjinin diğer kaynaklar içerisinde ki mevcut durumu, ülkelerin elektrik üretiminde nükleer enerjiden faydalanma durumu, nükleer enerji konusunda dünyanın genel bir görünümü ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Ülkelerin Nükleer Enerji Üretim Miktarı

Ülke	Nükleer Üretim GW(e)	Ülke	Nükleer Üretim GW(e)
ABD	789.9	Finlandiya	22.35
Çin	344.7	Bulgaristan	15.94
Fransa	338.7	Macaristan	15.18
Rusya	201.82	Slovakya	14.36
Kore Cumhuriyeti	152.58	Brezilya	13.24
Kanada	92.17	Güney Afrika	11.62
Ukrayna	71.55	Meksika	10.86
Almanya	60.92	Romanya	10.58
İspanya	55.83	Arjantin	10.01
İsveç	47.36	Pakistan	9.64
İngiltere	45.67	Slovenya	6.04
Japonya	43.1	İran	5.79
Hindistan	40.37	Hollanda	3.89
Belçika	32.79	Ermenistan	2.55
Çek Cumhuriyeti	28.37	Birleşik Arap Emirlikleri	1.56
İsviçre	23.05	Belarus	0.34

Kaynak: IAEA Nuclear Share of Electricity Genaration in 2020, 2020 (<https://pris.iaea.org/>)

Uluslararası Atom Enerji Ajansı 2020 verilerine göre nükleer enerji üretiminin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla ABD, Çin, Fransa, Rusya ve Kore Cumhuriyeti olarak görülmektedir.

Tablo 4: Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Payı

Kaynak	Elektrik Üretimi (TWh)	Elektrik Üretimi (%)
Nükleer	2789.7	10,7
Hidro	4220.7	15,7
Hidro dışında yenilenebilir ve atık	2917.9	10,8
Kömür	9914.4	36,7
Petrol	747.2	2,8
Doğal gaz	6346.0	23,6
Total	26936	100

Kaynak: IEA World Electricity Production by Source, 2019 (<https://www.iea.org/>)

IEA 2019 verilerine göre, elektrik üretiminde en fazla kullanılan kaynaklar sırasıyla kömür, doğal gaz, hidro, hidro dışında yenilenebilir ve atık kaynaklar, nükleer ve petrol olarak belirtilmektedir.

Kaynaklardan elde edilen toplam elektrik üretimi 26936 TWh olarak görülmektedir. Elektrik üretiminde en fazla paya sahip olan kömür 9914.4 TWh, doğal gaz 6346.0 TWh, hidro 4220.7 TWh, hidro dışında yenilenebilir ve atık kaynaklar 2917.9 TWh, nükleer enerji 2789.7 TWh, doğalgaz 6346.0 TWh'dir

Tablo 5: Ülkelerin Elektrik Üretiminde Nükleer Enerji Payı (%)

Ülke	Nükleer Enerji Payı (%)	Ülke	Nükleer Enerji Payı (%)
Fransa	70.6	Kanada	14.6
Slovakya	53.1	İngiltere	14.5
Ukrayna	51.2	Almanya	11.5
Macaristan	48	Arjantin	7.5
Belçika	40.8	Pakistan	7.1
Slovenya	39.1	Güney Afrika	5.9
Çek Cumhuriyeti	37.8	Japonya	5.1
Ermenistan	37.3	Çin	4.9
Finlandiya	34.5	Meksika	4.9
İsviçre	33.9	Hindistan	3.3
İsveç	32.9	Hollanda	3.2
Kore Cumhuriyeti	29.6	Brezilya	2.1
İspanya	22.2	İran	1.7
Rusya	20.6	Birleşik Arap Emirlikleri	1.1
Romanya	19.9	Belarus	1
ABD	19.7	ABD	19.7

Kaynak: IAEA Nuclear Share of Electricity Generation in 2020, 2020 (<https://pris.iaea.org/>)

2020 yılı verilerine göre ülkelerin elektrik üretimini gerçekleştirirken nükleer enerjiden ne kadar faydalandığına bakıldığında nükleer enerji kaynaklı elektrik üretiminin en fazla olduğu başlıca ülkeler Fransa %70.6, Slovakya %53.1, Ukrayna %51.2, Macaristan %48, Belçika % 40.8, Slovenya %39.1, Çek Cumhuriyeti %37.8, Ermenistan %37.3, Finlandiya %34.5, İsviçre %33.9, İsveç 32.9 olarak görülmektedir. Ülkelerin elektrik enerjisi üretiminde nükleer enerjiden yararlanma paylarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu farklılığın nedenleri pek çok faktöre bağlı olmakla birlikte ülkelerin enerji görünüşleri ve ulusal enerji politikaları önemli ölçüde etkili olmaktadır.

Elektrik üretiminde nükleer enerjiden en fazla yararlanan ülke Fransa olarak görülmektedir. Fransa'nın yerli fosil yakıt kaynakları sınırlı ve maliyetli olduğu için enerji arzında dışa bağımlılık göstermiştir. Özellikle 1970'lerde meydana gelen petrol krizleriyle birlikte enerji bağımsızlığının önemi bir kez daha gündeme gelmiş ve bu bağımsızlığın elde edilmesi için büyük bir nükleer enerji programı uygulanmış, enerji tasarrufu önlemleri, verimlilik iyileştirme ve yenilenebilir enerji alanında araştırma ve geliştirme (AR-GE) Fransa'nın enerji politikasının bir parçası haline gelmiştir (IAEA 2020).

1.4.3. Nükleer Enerji Kaynaklarının Coğrafi Dağılımı

Nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılan uranyum ve toryumun dünyada rezerv durumu diğer ülkelerin kısa ve uzun vadeli nükleer enerjiye yönelik politika tercihlerine yön veren etkenlerden biridir.

1.4.3.1. Uranyum

Dünyadaki nükleer enerji üretimi programlarının devam ettirilebilmesi ve nükleer gücün uzun vadeli enerji kaynağı olarak kullanılabilmesi, stratejik bir öneme sahip olan ve bu nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılan uranyum maddesine bağlıdır (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu 2005). Nükleer enerji ham maddesi olan uranyum esasen nükleer reaktörlerde elektrik enerjisi elde etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Uranyum maddesinin kullanım alanlarına bakıldığında en fazla kullanıldığı alanın nükleer santraller, denizaltı ve gemiler olduğu görülmektedir. Uranyumdan bu alanlarda, yakıt ve silah olarak faydalanılmaktadır. Dünya’da uranyumun %90 kadarlık kısmı nükleer enerji üretiminde kullanılmakta, uranyumun bölünmesiyle birlikte ortaya çıkan enerji kullanılarak buhar, buhar basıncı ile de türbinler döndürülerek elektrik enerjisi elde edilmektedir (Yıldız 2016: 4).

Tablo 6: Dünya Uranyum Rezervi

Ülke	Rezerv (TON)
Avustralya	1,692,700
Kazakistan	906,800
Kanada	564,900
Rusya	486,000
Namibya	448,300
Güney Afrika	320,900
Brezilya	276,800
Nijer	276,400
Çin	248,900
Moğolistan	143,500
Özbekistan	132,300
Ukrayna	108,700
Botsvana	87,200
Tanzanya	58,200
Ürdün	52,500
ABD	47,900
Türkiye	12,500
Diğer Ülkeler	283,300
Toplam	6,147,800

Kaynak: Nükleer Enerji Ajansı (NEA) Uranium 2020: Resources, Production and Demand 2020: 18 (<https://www.oecd-neo.org/>)

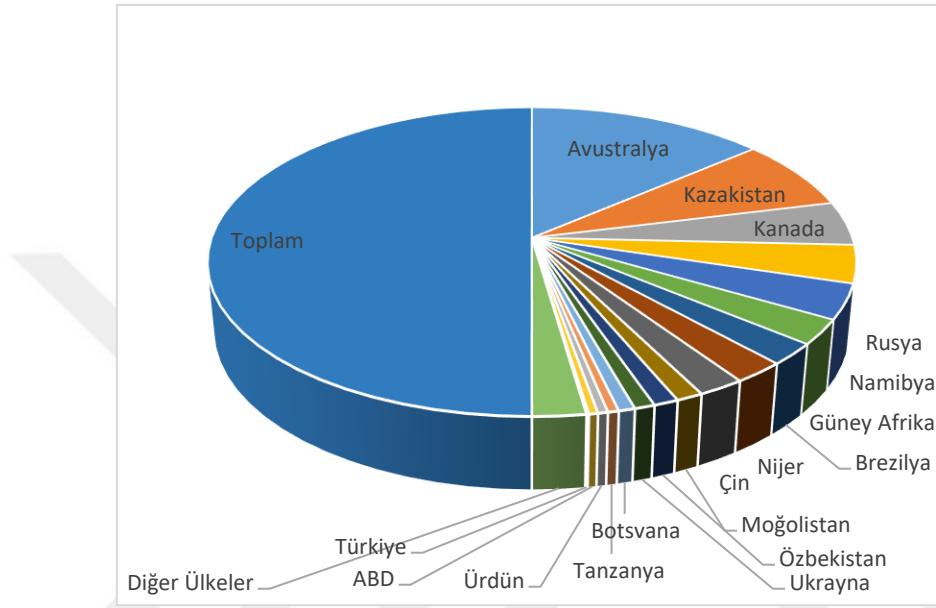
Dünyada en fazla uranyum rezervine sahip ülke 1.692,700 tonluk bir rezerv ile Avustralya’dır. Avustralya’yı Kazakistan 906,800 ton rezerv ile takip etmektedir. Kanada’da ise 564,900 ton rezerv bulunmakla birlikte Kanada üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye’de uranyum rezervi miktarı 12,500 ton olarak görülmektedir.

Uranyum üretim miktarları göz önüne alındığında ise 2020 verilerine göre Kazakistan %41’lik bir miktarla ilk sırada yer alırken, Avustralya %13 ile ikinci sırada, Kanada %8 ile üçüncü sırada yer almaktadır. (World Nuclear Association 2020).

Yukarıdaki verilere dayanarak Kazakistan dünyada en fazla uranyum üretimi gerçekleştiren ülke olmasına rağmen Kazakistan’da işletilen veya inşa edilen nükleer reaktör bulunmamakta, devre dışı bırakılan bir reaktör bulunmaktadır. Kanada uranyum rezervi ve uranyum üretiminde zengindir ve

nükleer reaktör sayısına bakıldığında kapatılan ve devre dışı bırakılan nükleer reaktörleri olmasına rağmen şu an işletilen 19 nükleer reaktöre sahiptir.

Dünyada en fazla işletilen nükleer reaktör sayısına sahip ülkeler 96 adet nükleer reaktör sayısı ile ABD ve 57 nükleer reaktör sayısı ile Fransa olarak görülmektedir. Nükleer güç reaktörlerinin sayısının fazla olması ve nükleer enerji üretimine verdikleri ağırlık göz önüne alındığında ABD ve Fransa'nın nükleer enerji üretimi için gerekli olan uranyum ham maddesi yönünden zengin olmadığı görülmektedir.

Şekil 1: Dünya Uranyum Rezervi (%) Dağılımı

Kaynak: NEA Uranium 2020: Resources, Production and Demand 2020 (<https://www.oecd-neo.org/>)

1.4.3.2. Toryum

Toryum kendiliğinden bölünme özelliğine sahip değildir. Dünyada toryumun tek başına yakıt olarak kullanıldığı ticari nükleer reaktör de bulunmamaktadır. Toryum tek başına nükleer santrallerde yakıt vazifesi görmemekle birlikte toryum kullanıldığı takdirde nükleer santrallerde %20-30 civarında uranyum kullanımında tasarruf edileceği belirtilmektedir. Diğer yandan uranyum-toryum karışımı yakıt, uranyum yakıtından daha az plütonyum içerdiğinden, daha yüksek yanma özelliğine sahiptir. Bu sebeple nükleer santrallerde bu karışımın yakıt olarak kullanılması, santrallerdeki verimliliği ve etkinliği arttırmaktadır (Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği 2005).

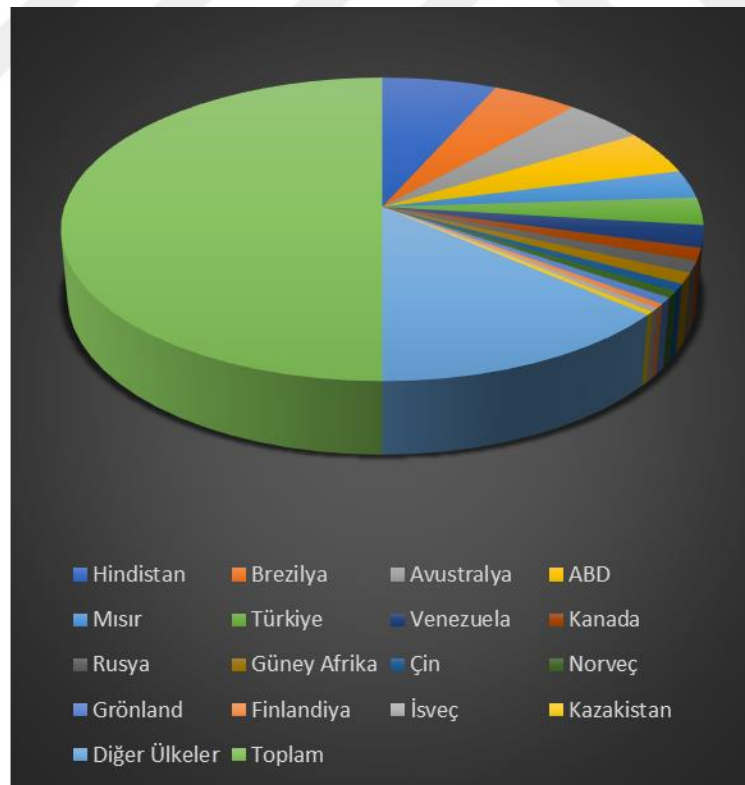
Doğal felaketler sonrası, örnek vermek gerekirse 2011 yılında Japonya'da yaşanan tsunami felaketinden sonra Fukushima nükleer santralinden radyoaktif sızıntı meydana gelmiş ve bu olaydan sonra pek çok ülke nükleer santrallerini kapatma kararı almıştır. Bu olay sonrası pek çok ülke daha çok yenilenebilir enerji kaynaklarına yoğunlaşma hareketlerine başlamış nükleer reaktörlerini kapatmak istemeyen ülkeler ise toryum kullanımı uranyum kullanımından daha az tehlikeli olduğu için toryum maddesine yönelmeye başlamıştır. ABD, Çin, Norveç, Kanada ve Hindistan gibi ülkeler toryum ile

alışan nükleer santraller için projelere başlamışlardır. Bu alanda en fazla gelişmeyi Hindistan sağlamıştır (Maden Tekkik ve Arama Genel Müdürlüğü 2017).

Tablo 7: Dünya Toryum Rezervi

lkeler	Ton
Hindistan	846.000
Brezilya	632.000
Avustralya	595.000
ABD	595.000
Mısır	380.000
Türkiye	374.000
Venezuela	300.000
Kanada	172.000
Rusya	155.000
Güney Afrika	148.000
Çin	100.000
Norveç	87.000
Grönland	86.000
Finlandiya	60.000
İsveç	50.000
Kazakistan	50.000
Diğer lkeler	1.725.000
Toplam	6.355.000

Kaynak: NEA Uranium 2016: Resources, Production and Demand 2020: 40 (<https://www.oecd-neo.org/>)

şekil 2: Dünya Toryum Rezervi (%)

Kaynak: NEA Uranium 2016: Resources, Production and Demand 2016: 40 (<https://www.oecd-neo.org/>)

Yukarıda toryum rezerv miktarının ülkeler bazında ton olarak miktarı ve ülkeler arasındaki dağılımı %lik olarak verilmiştir. Bu bilgilere göre dünyada toryum rezervi bakımından en zengin ülke 846.000 ton ile Hindistan olarak görülmektedir. Hindistan'ı Brezilya, Avustralya ve ABD takip etmektedir. Türkiye 374.000 ton toryum rezervine sahiptir. Uranyum rezervi bakımından zengin olan Kazakistan toryum rezervi bakımından diğer ülkelere göre daha az toryum rezervine sahiptir (Tablo 7).

1.5. Türkiye’de Nükleer Enerji ve Nükleer Enerjiye Yönelik Politikalar

Türkiye’de nükleer enerjiye yönelik politikaları anlayabilmek adına öncelikle Türkiye’de nükleer enerjinin tarihsel gelişimi önem arz etmektedir. Nükleer enerji elde ediniminde kullanılan toryum ve uranyum gibi ham maddelerin Türkiye’deki mevcudiyeti, elektrik üretiminde hangi kaynaklardan ne miktarda yararlanıldığı Türkiye’nin nükleer enerji konusunda hedef ve politikalarını değerlendirmek için bir adım mahiyeti taşımaktadır.

1.5.1. Türkiye’de Nükleer Enerjinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye 1955 yılında, ABD ile iş birliği yaparak nükleer enerjinin barışçıl kullanılmasını destekleyen ve ABD politikası olan “Barış İçin Atom Anlaşması” nı imzalayan ilk ülke olmuştur (Stein 2016: 2). Buna müteakiben 1956 yılında Başbakanlığa bağlı olarak “Atom Enerjisi Komisyonu” kurulmuş ve 1957 yılında Türkiye, Birleşmiş Milletlerin bir kuruluşu olan IAEA’nın üyesi olmuştur. Türkiye Atom Enerjisi Komisyonu 1959 yılında American Machine and Foundry ile 1 MWth havuz (swimming pool) tipi reaktör için sözleşme imzalamıştır (Stein 2013: 5). Türkiye’de ilk nükleer reaktör araştırma ve eğitim amacıyla 1961 yılında kurulmuş bununla birlikte teknik ve finansal sebeplerden dolayı 1977 yılında kapatılmıştır.

1965 yılında elektrik üretimi sağlamak amacıyla bir nükleer reaktörün kurulması kararlaştırılmış ve bu reaktör kurma kararı 1971 yılındaki ekonomik ve politik sebeplerden dolayı başarısız olmuştur (Bacık ve Salur, 2010: 101). İlerleyen süreçte 1962 yılında İstanbul yakınlarında Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi (ÇNAEM) kurulmuştur. ÇNAEM endüstriyel ve tıbbi amaçlı izotopların araştırılması ve üretilmesi için 1 megawatt’lık termik güç reaktörü (TR-1) işleme almış ve bu reaktör 1977 yılına kadar işletimde kalmıştır. Reaktörün sökülmesiyle birlikte ilerleyen süreçte 5 megawatt’lık bir TR-2 reaktörü aynı bina üzerine kurulmuş ve 1982 yılından bu yana ışınlama amacıyla kullanılmaya devam etmiştir(OECD 2008: 10).

1970 yılı sonlarına doğru elektrik sektörünün yeniden düzenlenmesi ile TEK (Türkiye Elektrik Kurumu) kurulmuş ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve Etibank eliyle yürütülen işler tek bir elde toplanmıştır. Nükleer Enerji Dairesi TEK’e bağlı olarak kurularak 1972 yılında çalışmaya başlamıştır. Kurum bünyesinde öncelikli olarak, nükleer santral kuruluşuyla ilgili çalışmaları yönetebilme ve yürütebilme kabiliyetine sahip bir kadro oluşturulmuştur. 1973 yılında TEK 80 MW’lık prototip santrali kurmaya karar vermiş ancak 1974 yılında daha yüksek kapasiteli bir santralin inşaatını geciktireceği düşüncesiyle projeden vazgeçmiştir (Kütükçüoğlu, 2020: 40).

TEK kurma kararı aldığı bu prototip santral yerine Türkiye’nin güneyinde 600 MW’lık NGS (Nükleer Güç Santrali) kurmaya karar vermiştir. Yer seçimi çalışmaları ilk olarak 1974 ve 1975 yıllarında yapılmış olup Gülnar-Akkuyu yerleşimi ilk nükleer güç santrali inşasına uygun bulunmuştur.

1976 yılında AEK tarafından Akkuyu için lisans verilmiş, 1977 yılında bir teklif hazırlanmış ve ASEA-ATOM ve STAL-LAVAL şirketlerine sözleşme verilmiştir. Sözleşme görüşmeleri 1980 yılına kadar devam etmiş ve bu dönemde merkez sol parti olan CHP liderliğindeki bu görüşmeler, 1980 yılında yaşanan askeri darbe sonrası kredi garantisinin geri çekilmesi sebebiyle proje iptal edilmiştir. (IAEA 2019).

1982 yılında Türkiye, Akkuyu’da nükleer reaktör yapılması ihalesine yedi firmayı davet ederek nükleer denemelerine devam etmiştir. Atomic Energy of Canada Limited (AECL), Siemens-Kraftwerk Union (KWU) ve General Electric (GE) firmalarına üç adet niyet mektubu göndermiş ve sonuç olarak KWU ve GE ile yapılan görüşmeler mali anlaşmazlıklar yüzünden kesilmiştir (Stein 2012: 7). Bu görüşmelerde Türkiye’nin yap-işlet-devret (YİD) modelini uygulama talebi nedeniyle mutabakat sağlanamamış 1982 yılında gerçekleştirilen söz konusu ihale hükümetin yap-işlet-devret modelindeki ısrarı ve üretilen elektriğin alımı için hazine garantisi verilmemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (TENMAK 2020). AECL şirketi ile süren görüşmeler devam etmiş ve 1985 yılında nükleer iş birliği anlaşmasında uzlaşıya varılmıştır. Buna rağmen mali anlaşmazlıklar nedeniyle 1990 yılında ihale süreci taraflarca sonlandırılmıştır. Türkiye’nin nükleer tarihsel yolculuğuna bakıldığında pek çok girişimin bulunduğu ama bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlandığı görülmektedir. Bu başarısızlıkların nedenleri arasında söz konusu dönemlerde gerçekleşen politik ve ekonomik istikrarsızlıklar da yer almaktadır.

1970’lerde başarısızlıkla sonuçlanan nükleer denemelerden sonra Turgut Özal liderliğindeki merkez sağ görüşe sahip hükümet ile birlikte 1980’lerde nükleer gündem tekrar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde izlenen ekonomik politikalar ve uygulanan finansal kısıtlamalar nedeniyle nükleer alandaki istenen başarıya ulaşılamamıştır. Bu dönemde girişimlerin başarısız olmasının nedenleri birçok faktöre bağlanmakla birlikte Kibaroglu, nükleer malzeme ve teknolojinin üçüncü bir ülkeye transfer edilmesi ihtimalinin batılı ülkeleri tedirgin ettiğini belirtmekle birlikte özellikle ABD’nin nükleer reaktörlerin ve ilgili teknolojilerin Türkiye’ye transferini engellemek adına tedarikçi ülkelere ve firmalara baskı yaptığını söylemektedir (Kibaroglu 1997: 33). Bu kaygının nedenleri arasında Türkiye-Pakistan bağlantısı ve Türkiye’ye aktarılan nükleer malzeme ve teknolojinin Pakistan’a aktarıldığı takdirde, Pakistan’ın nükleer silah çalışmalarına başlayacağı düşüncesi etkili olmuştur.

Söz konusu dönemde nükleer alandaki faaliyetlerin yeterli düzeyde gerçekleşememesinin nedenleri arasında aynı zamanda 1986 yılında meydana gelen Çernobil Faciası yer almaktadır. Çernobil Faciası halkın nükleer enerjiye karşı olan duruşunu da değiştirmiştir. Türkiye, Çernobil Faciası’ndan etkilenen coğrafyanın bir parçası olduğundan dolayı bu facia kamuoyu üzerinde nükleere karşı bir isteksizlik meydana getirmiş ve bu facia halkın nükleer harici enerji kaynaklarını desteklemelerine sebep olmuştur (Balat 2006: 38).

Türkiye’de nükleer santral kurulmasına yönelik planlara karşı yapılan ilk toplu gösteriler 1990 yılında Yeşiller Partisi tarafından Mersin-Silifke’de düzenlenmiştir. 1993 yılına gelindiğinde yüzden fazla kuruluşun; çevreci STK’ların, siyasi partilerin, bireylerin, bağımsız eylemcilerin, sol hareketlerin, aydınların, sendikaların, ekoloji inisiyatiflerinin bir arada bulunduğu nükleer karşıtı bir platform oluşturduğu ve bu platformun 1992-2000 yılları arasında, nükleere karşı etkili bir muhalefet yaptığı görülmüştür(Şahin 2011: 118). Kamuoyunda oluşan muhalif tepkiler göz önünde bulundurulsa da söz konusu girişimlere devam edilmiştir.

1993 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, üçüncü en yüksek öncelikli proje olarak tanımlayarak bu karar doğrultusunda TEAŞ (Türkiye Elektrik ve İletim Şirketi) 1993 yatırım programına bir nükleer santral projesi eklemiştir. Bunun sonucu olarak 1995 yılında TEAŞ, teklif şartnamelerini oluşturması için Kore Atom Enerjisi Araştırma Enstitüsü'nü (KAERI) seçmiştir. Teklif süreci 1996 yılında başlamış ve AECL, Nuclear Power International ve Westinghouse 1997 yılında teklifler sunmuştur. Buna rağmen 2000 yılında bir dizi gecikmeden sonra hükümet projeyi iptal etmiştir (IAEA 2019).

Nükleer santral kurma sürecinde yaşanan başarısız girişimlerden sonra Bülent Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümetinde bu girişimler terk edilmiş ve sürecin sonunda, 2002 yılında gerçekleşen hükümet değişikliği üzerine iktidara gelen muhafazakar AK Parti ile birlikte tek parti yönetimine geri dönmüş, nükleer enerji alanında yapılan tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye'deki nükleer enerji macerası göz önüne alındığında, bu dönem yeni adımlar atılmasında dönüm noktası olmuştur (Aydın 2020: 4). Bu döneme kadar olan süreçte Türkiye'de nükleer enerjinin siyasi arka planına bakıldığında 1970'li yılların sonlarının merkez sol hükümetinden 2000'li yılların muhafazakar AK Parti Hükümeti'ne kadar neredeyse tüm siyasi yönetimler altında devam ettirildiği buna rağmen nükleer enerjiyi geliştirmeye yönelik motivasyonun zamanla değiştiği görülmektedir (Jewell, Ateş 2015: 277). Bu dönemde doğal gazla özellikle Rusya üzerinden yapılan doğal gaz ithalatına bağımlılığın artması, alternatif enerji kaynaklarının gündeme gelmesine önemli bir gerekçe sunmuş buna müteakiben enerji güvenliği riskleri ve endişesiyle nükleer enerji tekrar gündeme alınmıştır.

Söz konusu yıllarda nükleer santral kurulmasına yönelik çalışmalar, nükleer mevzuatın Yüksek Mahkeme tarafınca iptali, yasal ve idari zorluklar ve başarısız ihaleler olmak üzere pek çok engelle karşılandıktan sonra yeni bir strateji benimsenmiş hükümet, doğrudan Rusya hükümeti ile hükümetler arası anlaşma yaparak süreci devam ettirmeye karar vermiştir (Aydın 2020: 5). Bunun neticesinde Rusya ve Türkiye arasında Mayıs 2010'da hükümetler arası bir anlaşma imzalanarak Akkuyu'da 4800 MW kapasiteli dört güç reaktöründen oluşan bir nükleer güç santrali kurulması ve işletilmesi kararlaştırılmıştır (Özcan vd. 2016: 248). Akkuyu Nükleer Santralinin ilk ünitesinin temeli 2018 yılında törenle atılmış, santralin 2023 yılında işleme açılması planlanmıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2020).

Türkiye'nin ikinci nükleer santral projesi için benzer şekilde Japonya hükümeti ile 3 Mayıs 2013 yılında nükleer santral inşası ve iş birliğine yönelik hükümetler arası bir anlaşma imzalanmakla birlikte Sinop-İnceburun'da yer alacak projenin fizibilite çalışmaları halen devam etmektedir (IAEA 2019). Fukushima'da 2011 yılında meydana gelen nükleer santral kazasından sonra hükümetin Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi'ni geri çekmemesi bunun üzerine yeni bir nükleer santral girişimi için anlaşma imzalaması ve projeden geri adım atmaması çeşitli çevrelerden tepki almıştır. Nükleer karşıtı bu gösteriler sadece Sinop ve Mersin'deki yerel çevre gösterileri ile sınırlı kalmamış, büyükşehirlerde de yankı bularak nükleer karşıtı ulusal muhalif bir ses haline gelmiştir.

1.5.2. Nükleer Enerji Kaynaklarının Coğrafi Dağılımı

Türkiye'de uranyum ile ilgili araştırmalar 1956-1957 yılında başlamıştır ve asidik magmatik, metamorfik kayalar gibi kristalli arazide damar tipi birikintilerin keşfine yönelik yapılmıştır. Bu çalışmalar MTA tarafından yürütülmüş ve şu an devlet kuruluşu olan Eti Maden de bu araştırmaları

yürütmektedir. 1960-1980 arası dönemde bu araştırmalar havadan arama, sahada genel ve ayrıntılı arama, jeolojik haritalama ve sondaj faaliyetleri olarak gerçekleştirilmiştir (Gezer, 2018: 154). Toryum ile ilgili çalışmalar ilk olarak 1977 yılında yapılmış uranyumla ilgili farklı çalışmalar 1977 ve 1985 yıllarında MTA tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna ilave olarak Hacettepe Üniversitesi, ODTÜ gibi üniversitelerin yanı sıra Eti Mine tarafından da 1983, 1984, 1994 ve 1998 yıllarında toryum madenciliği üzerine çalışmalar yapılmıştır (Alkan, Gülmez, Ulusoy 2016: 698).

1.5.2.1. Uranyum

Türkiye’de uranyum rezerv durumu Türkiye’nin nükleer enerjiye yönelik politika ve hedefleri için önem arz etmektedir. Nükleer enerji elde edinimi sağlanırken nükleer santrallerde kullanılacak yakıtların Türkiye sınırları içerisinde çıkarılabilmesi Türkiye’nin hedeflenen nükleer enerji projelerinde önemli bir nokta olarak görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye Uranyum Türleri ve Rezervleri

Konum	Rezerv (ton) (U ₃ O ₈ -ton)	Tenör (U ₃ O ₈ wt.%)
Yozgat-Sorgun	3.850	0,1
Manisa-Köprübaşı	2.852	0,4-0,05
Aydın-Demirtepe	1.729	0,08
Uşak-Fakılı	490	0,05
Aydın-Küçükçavdar	208	0,04
Toplam	9.129	

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Nükleer Enerji Hammaddeleri Çalışma Grubu Raporu 2001:16-17 (<https://www.sbb.gov.tr/>)

2001 DPT verilerine göre Türkiye’de en fazla rezerv miktarı 3.850 ton ile Yozgat-Sorgun-Tebizli bölgesinde yer almaktadır. Türkiye’deki uranyum cevherleşmeleri içerisinde rezerv bakımından iktisadi ve tenörü en fazla olan yataktır. Manisa-Köprübaşı bölgesi 2.852 ton ile ikinci sırada yer almakta ve iki büyük uranyum yatağı olan Tasharman ve Kasar’a ev sahipliği yapmaktadır. Tasharman yatağı İzmir’e 175 km uzaklıkta ve Kasar yatağı da Tasharman’a 25 km uzaklıktadır (Uzmen 2015: 2). Diğer yataklara nispeten en az uranyum rezervinin olduğu yatak Aydın-Demirtepe; Türkiye’deki toplam uranyum rezervinin ise 9.129 ton olduğu belirtilmektedir.

1.5.3.3. Toryum

Türkiye dünyadaki toryum rezervlerine sahip ülkeler arasında önde gelen ülkelerden biridir. Buna rağmen bu rezervlerin kesin miktarının tam olarak belirlenmesine yönelik yeterince çalışma yapılmamıştır. Türkiye’de toryum rezervlerinin en yoğun olduğu bölge Eskişehir-Sivrihisar bölgesidir. Sivrihisar rezervlerine ilave olarak Isparta-Aksu bölgesinde ve toryum rezervlerine rastlanmıştır. Buna ilave olarak Malatya-Hekimhan bölgesinde de toryum rezervlerinin bulunma ihtimalinin olduğu belirtilmektedir (Türkiye Enerji Vakfı 2015). Kızılcaören kompleksi cevheri Türkiye’deki ana toryum yatağına ev sahipliği yapan bir çalışma alanı olmasıyla birlikte, Kızılcaören-Kargın ve Okçu köylerinin (Sivrihisar-Eskişehir) arasında 15 km² lik bir alanı içerisine almaktadır. Türkiye’nin en bilindik toryum yatakları Sivrihisar’a 25 km uzaklıktaki bu alanda bulunmaktadır (Gültekin, Örgün 2000: 85).

Tablo 9: Kızılcaören Toryum Rezervlerinin Yaklaşık Dağılımı

	Rezerv (ThO₂Ton)	Ortalama Tenör (ThO₂wt.%)
Küçük Höyükli Sektörü	97,56	0.196
Koca Devebağırta Sektörü	286,424	0.217
Total	383,984	0.212

Kaynak: Yüce 1988 (aktaran Akiska vd. 2019: 669).

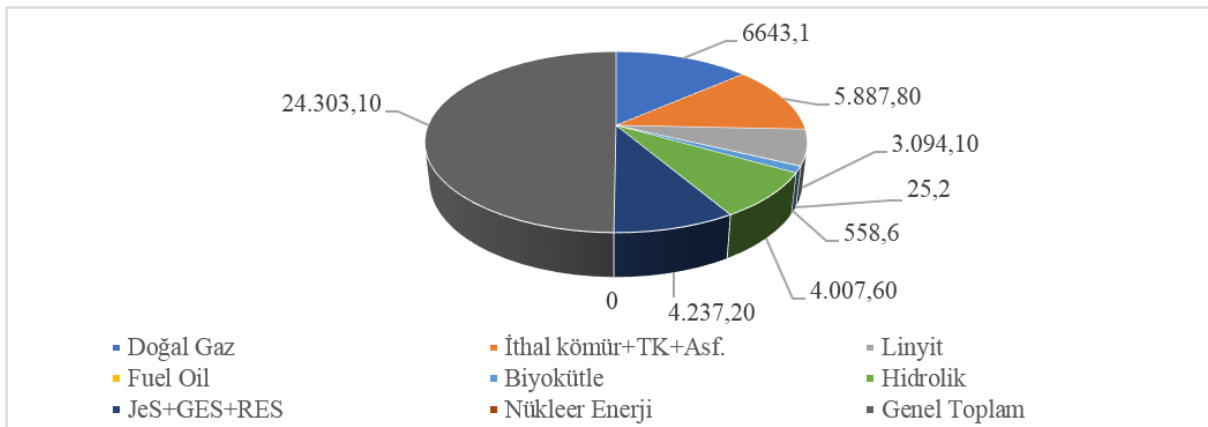
1.5.3. Türkiye'nin Enerji Görünümünde Nükleer Enerjinin Yeri

Türkiye'nin enerji görünümüne bakıldığında, elektrik üretimi sürecinde yararlanılan kaynaklar içerisinde nükleer enerji yer almamaktadır. Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) Şubat 2021 verilerine göre elektrik üretiminde en fazla doğal gazdan yararlanılmakta ve enerji ihtiyacının büyük bir bölümü fosil kaynaklardan sağlanmaktadır (EMO 2021). Enerji ihtiyacının büyük bir bölümünün fosil kaynaklardan sağlanması, Türkiye gibi fosil kaynaklara bağımlı bir ülke için enerji arz güvenliği sorununu öne çıkarmaktadır. Nükleer enerjinin arz güvenliğinin sağlanması ithal kaynaklara bağımlılığın azalması ve cari açığın azaltılması için önem arz etmektedir. Bakıldığında yaklaşık 1 ton miktarda bulunan uranyum yakıtı, binlerce ton ağırlığındaki kömürün ortaya çıkaracağı enerji miktarını verecek kadar etkilidir (Furuncu 2016: 201-202).

Tablo 10: Türkiye'de Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Diğer Kaynaklara Göre Dağılımı

Kaynak Türü	Üretim (GWh)
Doğal Gaz	6643,1
İthal Kömür+TK+Asf.	5.887,80
Linyit	3.094,10
Fuel Oil	25,2
Biyokütle	558,6
Hidrolik	4.007,60
JeS+GES+RES	4.237,20
Nükleer Enerji	0,00
Genel Toplam	24.303,10

Kaynak: EMO Türkiye Elektrik İstatistikleri 2021 (<https://www.emo.org.tr/>).

Şekil 3: Elektrik Üretiminde Nükleer Enerjinin Diğer Kaynaklara Göre Dağılımı (GWh%)

Kaynak: EMO Türkiye Elektrik İstatistikleri 2021 (<https://www.emo.org.tr/>).

Şekil 4’de Tablo 10’da verilen elektrik üretimi sürecinde kullanılan kaynakların miktarının yüzdelik gösterimi verilmiştir. Yüzdelik dilimlere bakıldığında zaman %14’lük kısım doğalgaz, %12’lik kısım ithal kömür-taş kömürü-asfalt, %9’luk kısım jeotermal-rüzgar- güneş, %8’lik kısım hidrolik, %6’lık kısım linyit, %1’lik kısım ise biyokütle olarak görülmektedir.

1.5.4. Türkiye’nin Nükleer Enerji Hedef ve Politikaları

Türkiye, enerji kaynakları yönünden zengin bir ülke olmamakla birlikte bilhassa petrol ve doğal gaz yönünden dışarıya bağımlı bir ülke özelliği göstermektedir. Artan enerji ihtiyacının dışarıya bağımlılığı arttırması nedeni enerji politikalarının sorunu çözmeye yönelik oluşturulmasına sebebiyet vermiştir (İAV 2005: 5). Ekonomik kalkınma enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Enerji ihtiyacının karşılanması ise dışarıdan daha fazla doğal gaz ve petrol tedarik edilmesine veya alternatif enerji kaynaklarının enerji üretimindeki payının arttırılmasına bağlıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye’nin arz güvenliği için büyük öneme sahip enerji sorununun çözülmesi enerji politikalarının geliştirilmesini zaruri kılmıştır. Bu sebeple Türkiye, enerji politikalarını, sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımı içerisinde minimum tüketim, minimum arz dengesi ile çevreye en az tahrip verecek enerji üretimini sağlamaya yönelik oluşturmaya çalışmıştır. Enerji politikaları dahilinde konuya yönelik diğer ülkelerde gerek ikili gerek ise çok taraflı ilişkiler kurarak Türkiye’nin küresel ve bölgesel düzeyde enerji yönünden etkinliği arttırılmaya çalışılmıştır (Karluk 2014: 54; Yavuzaslan 2009: 105).

Enerjide büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye, enerji teminini sağlamak adına nükleer enerjiyi önemli bir alternatif enerji kaynağı olarak görmektedir. Geçmişten günümüze nükleer reaktör kurmaya yönelik pek çok girişim yer almakta fakat bu girişimler bugüne değin bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun nedenleri arasında, Türkiye’nin konuya yönelik mühim bir strateji geliştirmemesinin yanı sıra aynı zamanda nükleer teknolojiye sahip ülkelerin nükleere dayalı bilgileri paylaşmak istememesi ve kendilerine rakip olacak oluşumların var olmasını önlemeye çalışmaları da etkili olmuştur. Var olan süreçte ise Akkuyu’da nükleer santral açmaya yönelik Rusya ile ikili bir anlaşma imzalanmış ve uzlaşa sağlanmıştır. Bu gelişmeler nükleer teknolojiye sahip olmak adına Türkiye için olumlu bir gelişme olarak görülse de bazı yönleri ile de muğlak ve tartışma konusu olmuştur (Göral, Kaya 2016: 434).

1.5.5. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumlu ve Olumsuz Görüşler

Enerji talebinin karşılanması temelinde önem kazanan ve mühim bir araştırma alanı olan nükleer enerjinin olumlu ve olumsuz yanlarına değinmek nükleer santral girişimlerinin makul ve makul olmayan yönlerini ortaya koymak adına önem arz etmektedir. Türkiye’nin nükleer enerji girişimleri ve nükleer enerji politikaları düşünüldüğünde kapsamlı bir çerçeve çizmek adına, ihtiyaç duyulan ve yapılması hedeflenen nükleer santrallerin olumlu ve olumsuz yanları belirtilerek enerji kaynağının daha iyi anlaşılması ve Türkiye için söz konusu enerji ve teknolojinin rasyonelliğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de nükleer santral kurulmasının gerekliliğine yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Nükleer santral kurulmasının gerekli olmadığını savunan görüşlerin yanı sıra gerekli olduğunu savunan görüşlerde yer almaktadır.

Gerekli olduğunu savunan görüşlerin içerisinde de farklılıklar bulunmakla birlikte bu görüşü savunanlar da ikiye ayrılmaktadır. Bir kısım savunucular, artan enerji ihtiyacı ve enerji kaynaklarının sınırlılığı nedeniyle nükleer santrallerin kurulması gerektiğini ileri sürerken diğer savunucular Türkiye'nin bölgesel güç dengesinde en güçlü ülke olması yolunda nükleer silah yapımının yer alması ve bunun nükleer santral kurulması sonrası öğrenilen nükleer teknoloji marifetiyle elde edildiğini bu sebeple nükleer santrallerin kurulması gerektiğini ileri sürmektedir (Temurçin, Ağaoğlu 2003: 34).

Nükleer enerji karşıtı görüşler nükleer enerjiyi farklı açıdan savunan iki yaklaşıma da karşıdır. Nükleer santralin enerji açığının kapatılmasında önemli bir alternatif olarak görülmesini tehlikeli bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Bu iki yaklaşımda dayandığı farklı temeller olmakla birlikte Türkiye üzerinden değerlendirildiğinde konuya yönelik farklı seslerin yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple genel olarak nükleer enerjinin avantaj ve dezavantaj olarak gösterilen özelliklerine kısaca değinilerek sonrasında Türkiye ekseninde nükleer enerji ve nükleer teknolojiye karşı olan olumlu ve olumsuz görüşler ve dayandıkları temellerin ele alınması gerekmektedir.

1.5.3.1. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumlu Eleştiriler

Çok sayıda bilim insanı, köşe yazarı ve hükümet yetkilileri Türkiye'nin enerji ihtiyacı, altyapısı, küresel ekonomik ve jeopolitik gelişmeler, siyasi ve iktisadi koşullara yönelik incelemeler kapsamında Türkiye'nin nükleer enerji ve nükleer teknolojiye sahip olması gerektiğini savunmaktadır (Yıldırım Örnek 2007: 39). Nükleer enerjinin desteklenmesinde aşağıda gösterilen nedenler etkili olmuştur.

- i) Söz edilen enerji türünün olumlu yönlerinden biri olarak karbondioksit salınımının az olması dikkat çekmektedir. Nükleer enerji üretimi kömür, doğal gaz, petrol gibi diğer enerji kaynakları kullanılarak elektrik üreten teknolojilere nazaran daha az sera gazı emisyonuna sahiptir (Muradov 2012: 108). Dolayısıyla nükleer santrallerin karbondioksit salınımları az miktarda olduğu için küresel ısınmaya etkisinin daha düşük seviyede olduğu belirtilmektedir.
- ii) Fosil yakıtlı santraller ile karşılaştırıldığında nükleer enerji programının ilk aşaması daha fazla yatırım, daha fazla inşaat, daha fazla maliyet gerektirmektedir. Buna karşılık nükleer enerji üretiminde kullanılan yakıtların içerisindeki atom çekirdeğinin içindeki enerjinin serbest kalmasıyla birlikte ortaya büyük bir enerji çıkar ve bunun sonucu olarak elektrik üretimi ucuz bir şekilde elde edilir (Karataşlı vd. 2016: 11).
- iii) Kurulma aşaması tamamlanan nükleer santralde işletilen elektriğin işletme değeri düşük olmakla birlikte ham madde hacmine göre yüksek miktarda enerji sağlar (Ergün, Atay Polat 2012: 38). Örnek olarak 1 kilo kömürden 3 kwh, 1 kilo petrolden 4,5 kwh elektrik elde edilirken bir kilo uranyumdan elde edilen elektrik 50.000 kwh olarak belirtilmektedir (Alemdaroğlu 2007: 19).
- iv) Nükleer enerjinin elektrik üretiminde kullanılmasıyla aynı zamanda elektrik üretimi esnasında kullanılan ithal enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca nükleer santrallerin işletmesinde uzun yıllar ihtiyaç duyulacak nükleer yakıt ve yakıt ham maddesi kolay depolanabilir ve görece daha uygun maliyete muhafaza edilebilmektedir (TAEK 2020). Fosil yakıtların aksine nükleer yakıtların kolay depolanabilmesi enerji arz

güvenliğinin sağlanması ve uzun vadeli elektrik üretim fiyatlarının istikrarının korunması noktasında önemli bir avantaj olarak belirtilmektedir.

Bu avantajların yanı sıra nükleer enerjinin Türkiye’de yaratacağı düşünülen diğer faydalar şu şekilde belirtilmektedir (Arık, Turan 2006: 14).

- i) Açılacak olan yeni santrallerin getireceği kazanımlar arasında yeni istihdam alanları da bulunmakta ve oluşan istihdam alanları ile birlikte ülke ekonomisine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.
- ii) Elektrik üretiminde önemli bir alternatif olan nükleer santraller temiz, güvenli, ekonomik elektrik üretimi sunmakla birlikte Türkiye’nin iddialı ekonomik büyüme hedeflerine hizmet etmektedir.
- iii) Nükleer teknoloji ile birlikte nükleer enerji üretimi için kurulacak tesisler güvenlik ve kalite kültürünün Türkiye’de yerleşmesinde ve gelişmesinde etkili rol oynayacak bu tesisler nükleer teknoloji altyapısının gelişmesine dayanak sağlayacaktır. Bununla birlikte nükleer santrallerden üretilen enerji Türkiye’nin enerji sepetinde çeşitlilik sağlayacaktır.
- iv) Nükleer enerjinin aktif kullanılmasıyla birlikte elektrik fiyatları ucuzlayacak, bu durum üretim ve sanayi için faydalı olacaktır.

1.5.3.2. Türkiye’de Nükleer Enerjiye Yönelik Olumsuz Eleştiriler

Türkiye’de nükleer enerjiye yönelik olumlu görüşlerin yanı sıra nükleer karşıtı görüşler de yer almaktadır. Yukarıda yer verilen olumlu yönlerin Türkiye düşünüldüğünde makul sonuçlar vermeyeceğini ve nükleer enerjinin kullanılmasının bir ihtiyaç niteliğinde olmadığını savunan görüşlerin dayanak noktaları şu şekilde özetlenmektedir (Bozoğlu 2016: 70; Künar 2006: 37-59).

- i) Nükleer santrallere yapılan olumsuz eleştiriler arasında yok edilemeyen radyoaktif atıklar yer almaktadır. Çevresel tahribatlar çerçevesinde değerlendirildiğinde nükleer santrallerin çevreye verdiği zarar salt nükleer enerji üretimi esnasında değil aynı zamanda ham maddenin yer altından çıkarılışı esnasında başlamaktadır. İklim değişikliğine neden olmadığı söylenen nükleer santraller, emisyonla neden olan madencilik faaliyetleri, ham madde ve atık taşınması süreci ve inşaat malzemelerinin üretimi gibi süreçlere sahiptir.
- ii) Diğer bir eleştiri nükleer yakıtların depolanma sorunu üzerine yapılmıştır. 10 ile 30 yıllık zenginleştirilmiş yakıtların toptan alınıp güvenli bir şekilde depolanması gerçeklikten uzak olarak görülmektedir. Depolamanın maliyet, güvenlik, denetim yönünden mümkün olmayacağı belirtilirken önceden ve toptan yakıt alma ve depolama faaliyetini gerçekleştiren bir ülke bulunmamaktadır.
- iii) Nükleer teknoloji ölü bir teknoloji olarak bilinmekte ve gelişmiş ülkelerde reaktör sayısını arttıran tek ülke Fransa’dır. Diğer gelişmiş ülkeler ele alındığında nükleer reaktörlerin yavaş yavaş kapatıldığı görülmektedir.
- iv) Fosil enerji kaynakları sonlu ve sınırlı olduğu gibi nükleer santrallerin işletilmesinde yakıt ham maddesi olarak kullanılan uranyum da sonlu ve sınırlıdır.

- v) Nükleer santrallerin kurulması uranyum ve nükleer teknoloji ihtiyacını doğurmaktadır. Bu durum dışa bağımlılığı arttırmaktadır. Petrol ve doğal gaz piyasasında yaşanan fiyat artışları ve krizler nükleer enerji piyasasında da uranyum fiyatları ve uranyum zenginleştirme işlemleri üzerinden gerçekleşmektedir.
- vi) Toplam enerji maliyeti içerisindeki yakıt maliyetinin düşük olması nükleer enerji için bir avantaj olarak gösterilmemelidir. Bunun nedeni nükleer santrallerin ilk yatırımının, kredi maliyetlerinin, yapım süresinden kaynaklı faizlerinin; kaza güvenlik arızalarından kaynaklı maliyetlerinin ve atık maliyetlerinin yeterince fazla olmasıdır.
- vii) Nükleer sızıntı tehdidi Türkiye ve nükleer santral kurulacak bölgenin turizmini kötü etkilemekte, ortaya çıkabilecek kaza risklerinde büyük tahribatlara sebebiyet verebilmektedir.
- viii) Nükleer santrallerde kaza riski doğal afetlerle daha da artmaktadır. Bu sebeple santral kurulacak alan seçilirken deprem, heyelan, çığ düşmesi gibi doğal afetler göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye’de kurulacak santrallerin bölgeleri yanlış seçilmiş, sismik analizler tam yapılmamıştır.
- ix) Nükleer teknoloji kalkınmanın sağlanması için gereklilik teşkil etmemekle birlikte sadece bir tercihtir. Demokrasi temelinde incelendiğinde nükleer santrallerin kurulmasında halkın katılımı, nükleer karşıtı düşünceler, yöre vatandaşlarının düşünceleri önem arz etmektedir. Bu çerçevede nükleer santrallerin yer alacağı bölgede yaşayanların tepkileri, yerel ve ulusal protestolar dikkate alınmamaktadır (Atıl 2011: 34-37).
- x) Yalnız nükleer karşıtı görüşler değil, santral kurma projelerinin gerçekleştirilmesi için yapılan yasal düzenlemeler ile Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporları da göz ardı edilmektedir (Ertör vd. 2012: 318).

2. MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL SİYASAL DÜŞÜNCE GELENEĞİ VE NÜKLEER ENERJİ POLİTİKALARI

2.1. Dünyada ve Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol Siyasal Düşünce Geleneği

Sağ ve sol ayrımının yapılma amaçlarından biri, siyasal faaliyet, düşünce ve ideolojileri açıklamak ve daha iyi analiz etmek olarak belirtilmektedir. Bu ayrım bir ölçüt olarak baz alınır ve bu ayrım yapılırken, çizgisel bir doğruda en sağ ve en sol siyasi fikirler, iki baş uçta olmak üzere bu konumlara uzaklık ve yakınlıklara göre yapılan ayrım temel alınmaktadır. Bu ayrım sade ve keskin olmamakla birlikte genel bir görünüm vermesi sebebiyle temel bir çerçeve çizmektedir (Türk 2005: 105).

Çoğu bilim insanına göre, sağ ve sol ayrımının başlangıç noktası, 1789 Fransız Devrimi’nden sonra kurulan mecliste oluşturulan oturma planından kaynaklı olarak kabul edilmektedir. Başkanın sağ tarafında oturanlar aristokrasi ve yüksek ruhban sınıfının menfaatlerini temsil etmekte; sol tarafında oturanlar ise burjuva kesimini temsil etmektedir. Sol tarafta oturanlar özgürlük hakkı, aklın önceliği ve yönetimin topyekün değiştirilmesi düşüncelerini benimsemiş ve o dönemden itibaren özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi idealler solun sembolleri haline gelmiştir. Bu serüvende sol kendini, itaat, hiyerarşi, otoriteye karşı çıkarak sosyal ve politik değişim arayışının lideri olarak göstermiştir (Caprara 2020: 155).

Sağ ideolojide ise toplumsal hiyerarşi ve gelenekselcilik kavramları sembol haline gelmiş ve bu kavramların kaçınılmaz olduğu düşüncesi benimsenmiştir. Sağ ideolojinin önemli bir bileşeni olan toplumsal hiyerarşi kavramını ortaya çıkaran faktörlerin kültürel, ekonomik, dini ve sosyal farklılıklar olduğu belirtilmektedir. Sağ ideoloji de kendi içerisinde geniş bir yelpazeye sahip olmakla birlikte içerisinde liberal, muhafazakar liberal, muhafazakarlığı bulundurmaktadır (Ateş, Dinç Güzel 2018: 8).

Sağ ve sol ideolojinin kavramlara yaklaşımları ve kavram üzerindeki idealleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan biri eşitlik kavramına yaklaşım olarak görülmektedir. 19. ve 20. yüzyıllarda üç büyük ideoloji olan sosyalizm, muhafazakarlık ve liberalizme göre eşitlik kavramı farklı ele alınmaktadır. Muhafazakarlık ve liberalizm sağ kanatta olan ideolojiler iken sosyalizm sol kanadı temsil etmektedir (Bobbio 1996: 49).

Söz edilen ideolojilere göre sol kanat eşitlik ile ilgilenirken sağ kanat da ise toplumda eşitsizlik olması anormal olmayan bir durum olarak görülmektedir. Bu ideolojiye göre gelenekler ve toplumsal hiyerarşi organik toplumun oluşması için temel noktayı oluşturmaktadır. Bu sebeple kadın ve erkekler bu toplumsal ve hiyerarşik düzene göre yerini almaktadır. Bu düzen söz konusu ideolojiye göre doğanın kendi oluşumundan gelmektedir (Jahn 2011: 6). Toplumsal düzenin sağlanması ve insanların bir arada uyum içerisinde yaşaması için gerekli olduğu düşünülen hiyerarşi ve gelenek kavramlarının yanı sıra aynı zamanda bu düşüncenin ekonomik hayata yansımaları da liberallerin desteklediği noktaları oluşturmaktadır.

Sağ ve sol ayrımının sınırları, yansımaları her bağlamda aynı değildir. Keza bu ideolojilerin sabit değil dinamik bir yapısı olduğu görülmektedir. Cameron’a göre sağ ve sol iki sabit fikir dizisi oluşturmamakla birlikte bir nesilden diğer nesile önemli ölçüde değişen dinamik bir eksen ifade

etmektedir (1996: 4-13). Bobbio'nun yaklaşımı da Cameron'un yaklaşımını destekler nitelikte olup Bobbio, zamanın değişen şartlarına göre yeni tartışma kaynaklarının gündeme geldiğini siyasi ve sosyal tartışma yoluyla sol ve sağın çerçevesinin değiştiğini belirtmektedir (1996: 35).

Lukes bu kavramlarda yaşanan farklılaşma ve dinamizmi tarihsel sürece oturarak sağ ve solu üç sol ve beş sağ olarak sınıflandırmıştır. Lukes'e göre, birinci sol, Fransız Devrimi hedeflerini burjuvaziye reddetmeksizin genişletmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen fikir; birinci tip sağ ise yine bu dönemde Fransız Devrimi'ne karşı eski rejimi destekleyen bir fikir olarak tanımlamıştır. İkinci sol ise 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında gerçekleşen işçi mücadeleleri sebebiyle ortaya çıkmış; yine aynı dönemde ikinci sağ ise işçi mücadelesine karşı devletin sınırlı müdahalesini ve ekonomide pragmatik yaklaşımı desteklemiştir. Üçüncü sol 1960'lı yıllardan sonra ekonomik endişeler haricinde daha çok kimlik, cinsiyet, ekoloji gibi konuların tartışıldığı bir dönemde ortaya çıkmış ve bu konuları vurgulamıştır. Aynı dönemde solun tutumuna karşılık sağ, milliyetçi hareketler bağlamında ortaya çıkmış ve üçüncü sağ olarak belirtilmiştir. Dördüncü sağ, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkarak popülist ve göçmenlik karşıtı söylem benimsemiş; beşinci sağ ise 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkarak neoliberalizmin ekonomi odaklı gündemi ile paralel bir yaklaşıma sahiptir (Lukes 2003: 610-612).

Sağ ve sol ideolojinin tanımlamasını yapmak hali hazırda kolay olmamakla birlikte siyasal görüşler siyasal ideolojilere indirgenemeyeceği gibi, parti ideolojileri de söz edilen siyasal ideolojileri tam olarak ifade etmemektedir. Tartışmaları devam eden ve karşılıklı etkileşim ve eklenim içerisinde olan bu teorik ve felsefi kavramları keskin ayrımlar yaparak prensiplendirmek pek mümkün olmamakta ve konuya yönelik tartışmalar hala sürmektedir. Sağ düşünce ve sol düşüncenin bileşenleri ve mensupları konusunda belirsizlik mevcuttur. Yukarıda belirtildiği gibi her iki ideolojide de ideolojik geçişkenlikler, sentezlemeler ve farklılıklar yer almaktadır. Bu sebeple ideolojilerin klasik sınıflandırılmasının yapılması günümüz düşünce dünyasında mühim sıkıntılarla karşılaşmaktadır. (Reyhan 2017: 856). Neticede sağ ve sol görüşün ayırt edici sonuçlar veren, en genel argümanlarının temel alınması gerekmektedir. Siyasi olarak sağ ve sol konumlandırma basit bir mesele değil aksine içsel karmaşıklıklar barındıran kavramlardır. Bu sebeple sağ ve sol kavramı teorize edilirken ve bu kavramlar sınıflandırılırken ana ayrımları ve evrensel boyutu ele alınmaktadır (Kaya Osmanbaşıoğlu 2014: 22). Downs konuya yönelik her toplumdaki siyasi partilerin sağ ve sol ölçekte düzenlenebileceğini savunmaktadır (1957: 142).

Grafik 1: Sağ Spektrumdaki Partilerin Sosyal ve Ekonomik Değerlere Yaklaşımı

Kaynak: American Political Science Association: Manifesto Projesi Dataseti, 2018 (<https://manifesto-project.wzb.eu/>).

Sağ ve sol ideolojinin ana ayrımlarını ve evrensel boyutunu ele almak, içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı, OECD, Orta ve Doğu Avrupa demokrasilerinde yer alan siyasi partilerin, çoğunlukla 1920-2007 arası zaman dilimi arasında veya ilk seçimden itibaren yayımlanan manifestoları ele alınarak sağlanmaya çalışılmıştır. İlgili partiler bulundukları demokrasilerin parlamentolarında en az bir veya Orta ve Doğu Avrupa demokrasilerinde iki sandalye kazanan partiler olarak belirlenmiştir.

Yukarıda sağ ve sol görüşün tasnifi ve değerlere yakınlıkları genel olarak verilmiştir. Yukarıda da görüldüğü üzere siyasi partilerin siyasi pozisyonlarında sağ kutba doğru militarizme verilen önem artmaktadır. Militarizm dış güvenlik ve savunmanın önemini ifade etmektedir. Bu değere önem verilmesi aynı zamanda, askeri harcamaları sürdürme ve artırma ihtiyacı gibi durumları içermektedir. Avrupa Birliği entegrasyonuna dahil olma düşüncesi ve enternasyonalizm, çok kültürlülük düşüncesi sağ kutba doğru olumsuz olarak artmaktadır.

Geleneksel ahlakın muhafaza edilmesi düşüncesi partilerin konumu sağ kutba yaklaştıkça artmaktadır. Ekonomik konulara bakıldığında ise özel girişimin desteklenmesi sağ kutba doğru artmaktadır. Refah durumu sınırlandırılması yani devlet harcamalarının sosyal hizmet ve sosyal güvenlik harcamalarında sınırlandırılması yaklaşımı; eğitim konusunda özel okulların artırılması, eğitimde devlet harcamalarının sınırlandırılması yaklaşımı ise partilerin duruşu sağ kutba yaklaştıkça olumlu yönde artmaktadır. Ulusallık, endüstrilerin kısmi veya tamamen devlet mülkiyetine geçmesini ve millileştirilmesini ifade eder ki sağ kutba yaklaşıldıkça bu değerlerin savunulmasının şiddeti de artmaktadır. Partilerin manifestolarına bakıldığında yine sağ kutba yakınlık arttıkça, işçi gruplarının yaygınlaşmasının ve sendikalaşmanın kötüye kullanımı tehlikesi göz önüne alınarak sendikalaşma ve işçi gruplarının yaygınlaşmasına olumsuz yaklaşım artmaktadır (Grafik 1).

Grafik 2: Sol Spektrumdaki Partilerin Sosyal ve Ekonomik Değerlere Yaklaşımı

Kaynak: American Political Science Association: Manifesto Projesi Dataseti, 2018 (<https://manifesto-project.wzb.eu/>).

Parti manifestoları incelendiğinde sol spektrumda yer alan siyasi partilerin sol kutba doğru, değerlere ve bazı ana konulara yönelik yaklaşımları verilmiştir. Yukarıda görüldüğü üzere Marksist-Leninist ideolojiye olumlu göndermeler, sol kutba yaklaştıkça siyasi partilerde daha fazla artmaktadır. Krizlere yönelik çözüm için ordu ve askeri gücün kullanımına olumsuz göndermeler yine sol kutba yaklaştıkça artmakta, savaşın kötü yanlarına göndermeler yapılmaktadır. Silahsızlaşma, askeri harcamaların azaltılması, zorunlu askerliğin kaldırılması gibi politikalar desteklenmektedir.

Vatanseverlik, milliyetçilik, ulusallık, ulusal gurur gibi değerlere olumsuz yaklaşım yine sol kutba yaklaştıkça artmaktadır. Yayılmacı politikalara ve başka ülkeler üzerinde kontrol kurmaya karşı olan unsurları içeren anti-emperyalizm sol kutba yaklaşıldıkça parti manifestolarında daha fazla desteklenmektedir. Endüstrilerin kısmi veya tam olarak devlet mülkiyetine geçmesi ve özel sektörleri kamulaştırma olarak tanımlanan ulusallık yine sol kutba yaklaştıkça daha fazla savunulmaktadır.

Geleneksel veya dini-ahlaki değerlere muhalefetlik sol kutba yaklaştıkça artmaktadır. Örnek verilecek olursa, sol kutba yaklaştıkça partilerin boşanma, kürtaj, modern aile yapısı, kilise ve devletin ayrılması gibi konulara desteği artmaktadır. Yine sol kutba yaklaştıkça partilerin, anayasa değişikliği talepleri, mevcut anayasanın kaldırılması veya yeniden oluşturulması gibi talepleri daha da artmakta ve partilerde yeniliğe olumlu referanslar yer almaktadır.

Ekonomik krizler karşısında devlet teşvik planlarını içeren, işletmelerden ziyade tüketicilere yardım politikalarını benimseyen, talebi arttırmak için kamu talebini arttırmayı hedefleyen ve sosyal harcamaları arttıran bir ekonomi modeli yani Keynesyen talep yönetimi modeli, sol kutba yaklaştıkça partilerin politika hedeflerinde daha fazla yer almaktadır.

Ekonominin doğrudan devlet tarafından kontrol edilmesi düşüncesi örnek verilecek olursa fiyatlar üzerinde devlet kontrolü veya asgari ücretin getirilmesi gibi politikalar sol kutba yakınlık arttıkça daha fazla desteklenmektedir. Krizleri çözmek için orduya yönelmek yerine barışçıl yollara başvurma gerekliliği, barışın genel bir amaç olarak yer alması, düşman ülkelerle barışçıl müzakerelere gidilmesi düşüncesi yine sol kutba yaklaştıkça artmaktadır (Grafik 2).

2.1.1. Merkez Sağ ve Merkez Sol Kavramı

Sağ ve sol ideolojinin yelpazesi geniş olmakla birlikte bu görüşlerin radikal formları olduğu gibi ılımlı ve hatta karşıt ideolojilerle sentezlenmiş formları da bulunmaktadır. Merkez olarak nitelenen siyasal parti ve grup görüşleri genel olarak keskin ve uç ideolojik noktalardan sakınan ve geniş seçmen kitlelerine ulaşmayı hedefleyen siyasal parti ve gruplar tarafından temsil edilmektedir.

Başka bir açıklamaya göre ise genelde hiçbir parti oyların çoğunu elde edemez. Bu sebeple sağ ve sol platformlar merkez noktada koalisyonlar kurmuştur. Merkez sol platformlar ekonomik temelde devletin piyasa üzerinde kontrol uygulamasına daha fazla yer vermiş, bunun yanı sıra bireylerin sosyal hak ve özgürlüklerinin artırılması, herkese nezih bir yaşam vermek, çevrenin ve gelecekteki yaşam koşullarının muhafaza edilmesi gibi kaygıları vurgulamıştır. Merkez sağ platformda ise daha çok vergilerin azaltılması için geniş politikalara yer verilmiş ve özel sektörlerin çıkarlarına hassasiyet gösterilmiştir (Caprara, Vecchione 2018: 63).

Diğer bir tanımda merkez sağ, sosyal hayat ele alındığında muhafazakar değerleri koruyan ve savunan, ekonomik temelde ele alındığında belli noktalarda devlet müdahalesinin, öncelikli ve geniş olarak liberal politikaların yer aldığı, sosyal devlet anlayışı ile hareket eden ve seçilmiş modernleşmeden ziyade toplumun onayı alınarak gerçekleştirilen modernleşme sürecini tercih eden siyasi bir yönelim olarak gösterilmektedir (Başkan 2011: 154). Diğer bir tanıma göre sağ ve sol kategorileştirilmesi değişimcilik ve muhafazakarlığı ifade etmektedir. Bu tanıma göre sağ görüş muhafazakarlığı temsil ederken, sol görüş ise değişimi ifade etmektedir. Bu sınıflandırmaya göre var olan sistemi muhafaza etmeyi destekleyen partiler merkez sağ parti, değişimi hedefleyen ve bu yönde siyasi bir tavır gösteren partiler merkez sol parti olarak adlandırılmaktadır (Levent 2020: 215).

Merkez sağ siyasetin tanımlanması yapılırken, farklı görüşler ve farklı tanımlar bulunmakta ve farklı noktaları ile üzerine dikkat çekilmektedir. Toplumun geniş kesiminin inanç, değer yargılarının ve yaşam biçimlerinin temsiliyi gerçekleştiren siyaset olarak kabul görmekte, sahip olunan değer yargıları, inanç, yaşam biçimlerinin modernleşme ile harmanlanmasının sağlandığı ve bu süreçte liberal ekonomik politikaların temel alındığı belirtilmektedir (Çavuşoğlu 2009: 266).

İdeolojik olarak temellerine bakıldığı zaman merkez sağ veya muhafazakar hareketin Fransız Devrimi karşıtı kitleler tarafından başlatıldığı görülmektedir. Bu hareketin savunduğu görüşler eski köklü değerlerin korunmasına dayanmaktadır. Hareketin önemli liderleri arasında İngiliz politikacı olan Edmond Burke de yer almaktadır. Burke Fransız Devrimi'ni din, gelenek, aristokrasiye dayalı köklü fikirlerin, sapkın bir yıkım olarak değerlendirmiştir. Keza eski İngiliz kolonileri Britanya dışında, kendi geleneklerini ve sosyal sistemlerini kurdukları için Amerikan Devrimi'ni de savunmuştur. 1970'li yıllarda muhafazakarlar devletin ekonomiye müdahale etmesinin ve sosyal refah politikalarının bir sonucu olarak bireylerin alması gereken sorumlulukları almaması ve bunun sonucu olarak sosyal bozulmanın gerçekleştiği görüşünü benimsemiş ve sosyal refah politikalarıyla devletin ekonomiye müdahalesine karşı duruş sergilemişlerdir (National Democratic Institute 2008 :7).

Tablo 11: Merkez Sağ İdeolojisinde İki Parti Ailesinin Karşılaştırılması

Hristiyan Demokratlar		Muhafazakarlar
Yönetim	Güç bireysel liderlerin ve grupların elinde merkezileşmemeli, şeffaflık yasama, yürütme, yargı olarak bölünmeyi destekleme.	Büyük hükümet veya kapsamlı federal yapıya karşı, soyal ve ekonomik meselelerle ilgilenmekte
Devlet	Toplumun iyi koşullarda yaşamasını sağlamak devletin görevidir.	Toplumun iyi koşullarda yaşaması için devletin her gün küçük müdahalelerde bulunması, kolluk kuvvetleri hariç
Ekonomi	Kapitalizm ve piyasa ekonomisi, güvenlik ağı olarak kamu hizmeti sunulması	Kapitalist sistem
Askeri	Güçlü ordu	Güçlü ordu
Sosyal Değerler	Değişime açık toplum yapısı fakat muhafazakar ahlaki değerler.	Toplum yapısının değişimine karşı, muhafazakar ahlaki değerler.
Sosyal Programlar	Yüksek vergiler aracılığı ile yoksulluğun azaltılması, güçlü bir refah devleti	Kamu fonları ve refah devleti uygulamaları yoluyla finansmanı sağlanan sosyal programlara karşıdır.

Kaynak: NDI 2008:24 <https://www.ndi.org/>

Merkez sağ ideolojisi iki modern parti ailesini içermektedir. Bunlar Hristiyan demokratlar ve muhafazakarlardır. Hristiyan demokratlar merkezileşmenin bir grup veya birey elinde merkezileşmesine karşı olmakla birlikte kuvvetler ayrılığını savunmaktadır. Ayrıca kamu gücü kullanılırken yönetimin bu konuda şeffaf olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yönetim konusunda muhafazakarlar daha çok sosyal ve ekonomik meseleler üzerinde durmaktadır. Büyük hükümet fikrine de kapsamlı bir federal yapı fikrine de karşı bir yaklaşım sergilemektedir.

Devlet ve toplum ilişkisine bakıldığı zaman hristiyan ve muhafazakarlar aynı görüşe sahiptir. Toplumun iyi şartlarda yaşaması devletin görevi olarak görülmektedir. Muhafazakarlara göre devlet, topluma kolluk kuvvetleri dışında siyasi olmayan diğer araçlarla her gün küçük müdahalelerde bulunabilir.

Ekonomi noktasında muhafazakarların aksine hristiyan demokratlar sosyal güvenlik ağını daha fazla tercih etmektedir. Güçlü ordu düşüncesi başarılı bir ülke olmak adına önem arz etmektedir. Hristiyan demokratlar ve muhafazakarlar, muhafaza edilen ahlaki değerleri savunmaktadır. Fakat hristiyan demokratlar değişime açık toplum yapısını benimserken, muhafazakarlar bu yönde değişime karşıdır.

Hristiyan demokratlar zenginden alınan yüksek vergilerle yoksulluğun azaltılması ve güçlü bir refah devleti kurulması düşüncesini benimsemektedir. Muhafazakarlar ise sosyal programlara karşı bir duruş benimsemektedir. Bunun nedeni kamu fonları ve refah devleti uygulamaları yoluyla finanse edilen sosyal programların, bireylerin alması gereken sorumlulukları almaması bunun sonucu olarak, toplumsal yapının değişmesi düşüncesidir (Tablo 11).

Hristiyan demokratlar ile muhafazakarlar arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da görülmektedir. Tarihsel bağlamda incelendiğinde muhafazakarlar ekonomide serbest piyasa yaklaşımıyla ilgiliyken hristiyan demokratlar piyasada devlet müdahalesi konusunda daha merkezci bir duruşa sahiptir (Kersbergen 1995: 60). Nitekim gerekli durumlarda devletin piyasaya müdahale etmesini desteklemektedir. Diğer taraftan milliyetçilik duygularına ve vurgusuna bakıldığında, muhafazakarlar milliyetçi duygulara daha fazla sahip çıkarken; hristiyan demokratlar bu konuda daha ılımlı bir duruş sergilemektedir. Örnek vermek gerekirse hristiyan demokratlar Avrupa entegrasyonu fikrine sıcak bakmaktadır (Invernizzi-Accetti 2018: 49). 1980'li yıllardan sonra dönüşüm yaşanmasada bu yaklaşımlardaki farklılıklarda bulanıklaşma görülmeye başlamış hristiyan demokratlar kültürel, milliyetçilik, ekonomi gibi konularda merkezden uzaklaşmaya ve muhafazakarlara yaklaşımaya başlamıştır (Gingrich 2011: 12; Bale, Krouwel 2013: 34).

Merkez sol kavramına bakıldığı zaman akla gelen sosyal demokrasidir. Sosyal demokrasi 20. yy başlarında, Karl Marx'ın düşüncelerine ve felsefesine dayanan bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Marx kapitalizmin sanayi araçlarını elinde bulunduranların işçi sınıfını sömürmesine neden olacağını belirtmektedir. Bunun sonucu olarak proleter bir devrim gerçekleşeceğini ve üretim sınıfının ekonomik ve toplumsal bir ortak mülkiyet sistemi kuracağını yazmıştır.

20. yy başlarındaki sosyalist reformistler kapitalizmi tamamen ortadan kaldıran bir devrimden ziyade kapitalist sistem içerisinde yapılan reformların sürdürülebilir bir demokratik sistem oluşturacağına inanmışlardır ki sonraki dönemlerde 20. yy reformistleri sosyal demokratlara dönüşmüştür (NDI 2008 :7).

Tablo 12: Sosyal Demokrasinin Temel Özellikleri

Sosyal Demokrasi	
Yönetim	Kamu işleri demokratik bir sistem içerisinde seçilmişler tarafından yürütülür.
Seçim veya Eleme	Hükümet seçime, topluluktan gelen göreve ve geri çağırmaya tabiidir.
Devlet	Sosyal ve ekonomik dağıtım programlarını düzenlemek için güçlü devlet
Ekonomi	Kapitalizm içerisinde istikrarlı bir servet yeniden dağıtımı ve yerinde sosyal hizmetler
Emek	İşçi sınıflarının birliği, sendika, kooperatif aracılığıyla
Devrim	Devrime gerek yok, kapitalizm devam edebilir. Kapitalizm içinde reform
Sosyal Program	Yoksulluğu gidermek, gelirin yeniden dağıtımı, güvenlik ağı sağlayan refah devleti için sosyal programlar gereklidir.

Kaynak: NDI 2008: 12 (<https://www.ndi.org/>)

Kamu işlerini yürütme gücü demokratik seçimlerle gelenlere verilmelidir. Hükümet seçime tabiidir. Toplum isterse hükümeti geri çağırabilir veya göreve çağırabilir.

Sosyal ve ekonomik yeniden dağıtım programlarını düzenlemesi için güçlü bir devlete ihtiyaç vardır. Sosyal demokrasi kapitalizme karşı değildir.

Kapitalizm içerisinde yapılan reformları desteklemektedir. Kapitalizmin sürmesi için servet yeniden dağıtımı ve yerinde kamu hizmetleri gerekmektedir.

İşçiler, sendikalar, kooperatifler aracılığıyla işçi sınıflarının birliği sağlanmalıdır. Devrime, kapitalist sistemin çökmesine gerek yoktur. Bunun yerine sistem içerisinde reformlar yapılabilir. Güvenlik ağı, yoksulluğun giderilmesi, gelirin yeniden dağıtımı için sosyal programlar gereklidir (Tablo 12).

2.1.1.1. Dünya’da Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması

Siyasi partiler bir düşünceyi veya lideri desteklemek adına kurulan oluşumlar olarak ortaya çıkmıştır (Sayarı Bilgin 2015: 126). Tarihi olarak zamanına bakıldığında kurulma zamanı 19. yy öncesi olarak belirtilmektedir. Modern anlamda ilk siyasi partiler İngiltere’de kurulmuş olup İngiltere’yi, ABD ve Fransa takip etmiştir. Siyasal sürece bakıldığında ise siyasi partilerin siyasal hayatın temel bir parçası olması, Fransa ve İngiltere’de gerçekleşen devrimler sonucu olarak belirtilmektedir (Korkmaz 2019: 33-37). Ülkelerin demokratikleşme süreci ve parlamentoların monarşiye karşı güçlenmeleri, siyasi partilerin kurulmasında önemli faktörlerden biridir. Bunların yanı sıra alt ve orta tabakanın devlet yönetiminde söz sahibi olmak istemesi de yine siyasi partilerin kurulmasında etkili olmuştur (Sayarı Bilgin 2015: 126-127).

Tarihsel süreçlerine bakıldığında merkez sağ partiler savaşlar arası dönemde çok yıkıcı sonuçlar doğurduğu görülen, içerisinde radikallerinde bulunduğu sağdaki milliyetçi duyguların atmosferini kırıp, 2. Dünya Savaşı sonrasında demokratik devletlerin yeniden kurulmasını kolaylaştırmıştır (Müller 2014: 40). Aynı zamanda daha sonraki dönemlerde meydana gelen tehlikeli milliyetçi popülist duyguları kontrol almak için öngörülen Avrupa entegrasyonunun temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır (Kaiser 2007: 23; Müller 2011: 141-142). Bakıldığı zaman merkez sağ partiler demokratik istikrarın sağlanmasında ve refah devletlerinin kurumsallaşmasının daha kolay hale gelmesinde etkili rol oynamıştır.

Sol yönelimi olan partiler, örgütler ve toplumsal hareketler çoğu zaman siyasi değişimin ana itici güçleri olarak belirtilirken, sağ eğilimli ve muhafazakar kolektif siyasi aktörler ilerici hareketlerin tepkisel muhalefeti olarak belirtilmektedir (Iversen ve Stephens, 2008: 600; Eley, 2002: 125). Buna rağmen merkez sağ partiler siyasi sonuçları kendi ideolojik vaatlerine ve organizasyonel kaynaklarına göre şekillendiren aktif siyasi varlıklar olarak görülmektedir (Mares 2003: 200; Swenson 1991: 450).

2.1.1.1.1. Dünyada Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması

Merkez sol partiler 19. yy’ın sonunda sosyal demokrasi ideolojisi gibi Avrupa’da ortaya çıkmıştır. İlk merkez sol parti veya sosyal demokrat parti örneklerine bakacak olursak, Almanya’da Sosyal Demokrat Parti, İngiltere’de İngiliz İşçi Partisi, İsveç Sosyal Demokrat Partisi önemli merkez sol parti örnekleri olarak varlığını Avrupa siyasal hayatında sürdürmüştür. Merkez sol partilerin kabul

ettiği ve parti programlarında yer verdiği temel noktalardan biri ekonomide gerekli durumlarda devlet müdahalesini savunmak, yani Keynesyenci ekonomi modelini benimsemektir (Korkmaz 2019: 33-37).

Bakıldığında sosyal demokrasinin bileşenlerinde de uç sol görüşlerden arınmak bunun yerine daha ılımlı ve makul bir duruşu tercih etmek yer almaktadır. Bunu takiben sosyal demokrasi de kapitalizmi tamamen ortadan kaldırmak yerine, kapitalizmin olumsuz yönlerini düzelterek ilerleme anlayışı mevcuttur. Sosyal demokratlar, kapitalizmin olumsuz sonuçlarının yaşanmasını engellemek adına piyasanın denetlenmesi, bununla birlikte ekonomik büyümenin sağlanacağı ekonomik bir düzeni oluşturmayı hedeflemiştir (Canyaş 2008: 85-88; Berman 2016a: 71; Güriz 2011:262).

Avrupa’da merkez sol partiler dönem dönem parti içi uyumsuzluklar, programlarında değişiklik, stratejilerinde değişim, ekonomik krizler, veya seçmen kitlesinde jenerasyon meselesi gibi farklı ülkelerin farklı şartlarında çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalsalar da özellikle Almanya’da SDP (Sosyal Demokratik Parti), Fransa’da PS (Sosyalist Parti), İsveç’te SAP (İsveç Demokrat Partisi) sorunlara getirdikleri yenilikçi çözümleri ile hem sosyal demokrat ideolojinin temel özelliklerini pratikte uygulanabilir kılmış hem de bu vasıta ile seçimlerde başarı sağlamıştır. Bu siyasal hayatta başarı durumu SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)’nin yıkılmasıyla sekteye uğramıştır (Berman 2016b: 77-84).

Tablo 13: Sosyal Demokratik Siyasi Partilerin Genel Politikaları

Politika Alanı	Sosyal Demokrat Platformu Politika Programı
Ekonomi	Refah devleti, sosyal programlar, kaynakların yeniden dağıtımı, kooperatifler, sendikalar, sübvansiyon
Vergilendirme	Gelir düzeyine göre vergi, ortak ile yüksek vergiyle sağlanan kamu hizmetleri
Ticaret	Emek ve sanayinin çıkarlarının korunduğu adil ticaret
İrkçilik	İrkçilik ve ayrımcılık eşit vatandaş kavramıyla bağdaşmaz
Çevre	Çevrenin korunması için yasalar, karbon vergisi, çevresel yaklaşım, alternatif enerji
Sosyal Güvenlik	Hükümet vatandaşların temel ihtiyaçlarını güvence altına almalı, güvenlik ağı
Göç	Esnek göç politikaları, çok kültürlülük
Dış Politika	Çok taraflı kurumlar uluslararası hedeflere ulaşmada etkili bir yoldur (insan hakları ve demokrasi gibi).
Vatandaşlık	Kapsayıcı bir kavramdır. Halkla devlet arasındaki bağlantıyı sağlar.
Sosyal Politika	Laik, toplumsal cinsiyet ve etnik eşitliği destekleyen sosyal politikalar

Kaynak: NDI 2008:13 <https://www.ndi.org/>

Serbest piyasa desteklenirken ekonomiye devlet müdahalesi de desteklenmektedir. Devlet zayıfları korumak için düzenlemeler yapmalıdır. Belli başlı politika alanlarında (sağlık, eğitim, çocuk bakımı, alt yapı gibi) belirli politikalar izlenmeli gerekirse devlet bireyi sübvansiyon etmelidir.

Refah devletin sağlanması için vergilendirme, kaynakların yeniden dağıtımı gereklidir. İşçilerin sömürülme durumunun önlenmesi ve işçi çıkarlarını korumak adına sendikalar ve işçi kooperatifleri önem arz etmektedir.

Gelir düzeyine göre vergilendirme esastır. Yüksek gelirli bireyden yüksek vergi; orta gelirli bireyden orta düzeyde vergi alınması gerekmektedir. Kamu hizmetleri bu vergilerle sağlanmaktadır.

Ticaretin serbest olmasından ziyade emek ve sanayi çıkarlarının korunduğu adil ticaret düzeni daha önemlidir.

Sosyal demokratların hedefleri arasında ekonomik ve sosyal olarak tüm vatandaşların eşitliğini destekleyen bir devlet yaratma ideali yer almaktadır. Bu sebeple ayrımcılık ve ırkçılık gibi düşünceler sosyal demokratlara göre bu hedefle bağdaşmaz.

Çevrenin korunması önem arz etmektedir. Çevresel korumanın sağlanması için devlet yasalar ve düzenlemeler geliştirmelidir. Ekonomik hareketlerin çevresel bozulma üzerindeki sirayetini doğru ölçebilmek adına çevre vergisi ve karbon vergisi uygulanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra alternatif enerji kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi için yüksek bir bütçe ayrılmalıdır.

Hasta, işsiz ve emekliler için devlet güvenlik ağı sağlamalı bunun yanı sıra devlet bireyin temel ihtiyaçlarını garanti altına almalıdır. Esnek göç politikaları benimsenmektedir. Çok kültürlülüğün devletin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Demokrasi ve insan haklarının gelişmesi ve desteklenmesi için çok taraflı kurumların varlığı önem arz etmektedir. Kapsayıcı bir kavramdır. Devlet ile halk arasında güçlü bir bağ kurmakta önem arz etmektedir. Sınıflar arası mevcut olan farkların üstesinden gelebilmek ve vatandaşa hizmet vermek açısından devlete kolaylık sunmaktadır. Laik toplumsal cinsiyet ve etnik eşitliği destekleyen sosyal politikalar benimsenmektedir (Tablo 13).

2.1.1.1.2. Dünya’da Merkez Sağ Partilerin Konumlandırılması

Merkez sağ partiler farklı sağ akımlardan aynı anda destek alarak büyük çadır koalisyonlar kuran ve organizasyonlarını oluşturan partilerdir. Merkez sağ partilerin örgütlenme zamanına bakıldığında, bu partilerin batı demokrasilerinin ve parti sistemlerinin yeniden düzenlendiği ve biçim değiştirdiği dönemin ortasında, 2. Dünya Savaş’ı sonrasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu tarihsel bağlamın sonucu olarak batıda, merkez sağ tanımı doğrudan muhafazakar ve hristiyan demokratlar ile açıklanmıştır (Gidron, Ziblatt 2019: 24). Merkez sağ tanımı muhafazakar ve hristiyan demokratları içerisine alarak yapılsada Kersbergen’ e göre Hollanda liberal partisi olan VVD (Hollanda Liberal Partisi), muhafazakar veya hristiyan demokrat bir parti olmamasına rağmen merkez sağ konumuna göre kendini yeniden şekillendirmiştir (2008: 260-270).

Almanya’da CDU partisi sosyal-hristiyan, piyasa yaklaşımı olarak liberal, ulusal-muhafazakar değerleri içeren bir siyasi parti olarak görülmekte ve merkez sağ konumunda yer almaktadır (Kitschelt, McGann 1995: 214). ABD’de RP (Cumhuriyetçi Parti)’ de ekonomiye yönelik politika oluşturma, çok kültürlü yapıya bakış, kültürel yaşam tarzına bakış daha ılımlı olarak görülmektedir (Nash 1996: 87; Phillips-Fein 2011:729). CP (Britanya Muhafazakar Parti) de milliyetçilik ve Avrupa entegrasyonuna muhalefet değerlerini bünyesinde barındırmaktadır (Cowley, Garry, 1998: 350-360).

Tablo 14: Merkez Sağ Siyasi Partilerin Genel Politikaları

Politika Alanı	Merkez Sağ Platformu Politika Programı
Ekonomi	Kapitalizm, serbest piyasa, mülkiyetin zorla yeniden dağıtılmasına karşı olma eğilimi
Vergilendirme	Para arzını kontrol etmek dışında piyasaya çok az devlet müdahalesi var, sınırlı vergilendirme, vergiler öncelikle ordu ve polisi destekleyen programlar için kullanılır. Genelde iş çıkarlarının yanında bir tutum
Ticaret	Serbest ticaret, korumacı tarifelerin kaldırılması
Çevre	Serbest ticaretin korunmasında, işletmelere çevresel kısıtlamalar getirmekte tereddüt, bazı partilerin küresel ısınmayı sorun değilmiş gibi göstermesi vs.
Sosyal Güvenlik	Hükümetin ekonomiye müdahalesini istemedikleri için sosyal güvenliğin özelleştirilmesi gerekiyor.
Göç	Ulusal egemenlik ve ulusal geleneklere bir tehdit endişesi
Dış Politika	Birincil kaygı ulusal güvenlik, uluslararası güç mücadelesi, askeri hazırlığa uluslararası örgütlerden daha fazla değer verir.
Vatandaşlık	Olgun demokrasilerde eşitsizliklerin meşru olduğuna inanma eğilimi
Sosyal Politika	Suç ve yoksulluğun toplum mühendisliğiyle değil, toplumu işlemenin en iyi yolunun dini inançlar olduğunu ve bu sorunların dini inanç yoluyla çözüleceği düşüncesi

Kaynak: NDI 2008:25 <https://www.ndi.org/>

Kapitalizm ve serbest piyasa desteklenmektedir. Mülkiyetin zorla yeniden dağıtılması fikrine karşı olmakla birlikte kapitalizm ve serbest piyasa ile gelen hızlı değişim konusunda endişe mevcuttur. İş çıkarlarının yanında daha fazla bulunmaktadır. Devlet piyasaya müdahale etmemeli sadece para arzını düzenlemelidir. Vergiler sınırlı olmalıdır ve vergiler ile yapılan destekleme programları öncelikli olarak ordu ve polislerle yapılmalıdır.

Serbest ticaret önem arz etmektedir. Merkez sağ partiler korumacı tarifeleri kaldırmaya çalışmaktadır. Serbest ticaretin korunması önem arz ettiği için işletmelere çevresel kısıtlamalar getirilmesinde tereddüt mevcuttur.

Devletin ekonomiye müdahalesi istenmediği için sosyal güvenliği özelleştirilmesine inanan çoğunluk mevcuttur. Göçmenlerin akınından kaynaklı olarak ulusal egemenlik ve ulusal geleneklerin zarar göreceği endişesi vardır.

Merkez sağ parti anlayışına göre ulusların öncelikli kaygısı ulusal güvenlidir. Uluslararası güç mücadelesi olduğu için uluslar askeri olarak her zaman hazır halde beklemelidir. Uluslararası örgütler ulusal güvenlikten sonra gelmektedir.

Merkez sağ partilerde olgun demokrasilerdeki eşitsizliklerin meşru olduğu inancı mevcuttur. Eşitsizlikler adil olmayan avantajların sonucu değildir. Bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için devlet, adil olmayan avantajları düzeltmeye çalışırsa bunun sonucu daha kötü olacaktır.

Merkez sağ partilere göre bir toplumu işlemenin en iyi yolu, dini inançlardır. Toplumun inşası toplum mühendisliğiyle sağlanmaz onun yerine gelenek, din yol olarak izlenmelidir (Tablo 14).

Dünyada merkez sol partiler ile merkez sağ partilerin politika tercihleri genel anlamda karşılaştırıldığında merkez sol partilerin ekonomiye müdahale edilmesini destekleyerek genel olarak herkese düzgün bir yaşam sağlanmasını amaçlama, medeni hakların geliştirilmesine öncelik verme, gelecek nesillerin yaşam koşullarının güvence altına alınması, çevrenin korunmasına dikkat etme gibi değerler barındırdığı görülmektedir. Bakıldığında merkez sağ partiler ve merkez sol partilerin tarihsel bağlamda politika tercihlerinde değişiklikler ve esnemeler yer almakta fakat sahip oldukları ana değerler yönünden farklılıklar da yer almaktadır.

Özetle merkez sol siyasi değerleri ve politikaları arasında sosyal adalet, farklılıklara hoşgörü, eşitliğe, sivil haklara değer vermek yer almakla birlikte bu partilerin seçmenleri de bu değerler ile ilişkilendirilmiş; merkez sağ koalisyonların ise politika ve siyasi tercihleri arasında serbest girişim, düzen ve istikrar, geleneksel aile değerleri ve ahlak, milliyetçilik, vatanseverlik, orduya destek gibi değerler yer almaktadır. Bu nedenle partilerin konumlandırılmasına bakılırken savundukları değerler veya değerlere yakınlıkları partilerin ideolojik olarak nerede olduklarını da göstermektedir.

2.1.1.2. Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması

Cumhuriyet dönemi sadece siyasal dönüşümün değil aynı zamanda köklü kültürel dönüşümlerin yaşandığı devrim niteliğinde bir dönemdir. Kültürel anlamda yapılan köklü dönüşümler batılılaşma ve sekülerleşmeyi öngörmektedir. Batılılaşma yöneliminin kök saldığı şehirli, üst ve orta sınıfın dışında kalan toplumun geniş kısmı bu yönelime soğuk bakmış, bu soğuk bakmanın nedeni önce geniş kesimin dönüşüme uzak kalması olarak değerlendirilmiş zamanla bu değerlendirme yerli ve milli değerleri muhafaza etmek olarak farklı bir nedene bağlanmıştır. En azından merkez siyasi partiler bu yaklaşımı referans olarak almışlardır (Mert 2007: 3).

2.1.1.2.1. Merkez Sağ Partilerin Konumlandırılması

Tek partili siyasal dönemden çok partili siyasi döneme geçildiğinde Demokrat Parti’nin (DP) kurulması ile merkez sağ parti tarihi başlamış bu tarih itibarıyla CHP’de merkez sol partiyi temsil etmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte DP’nin takipçisi olarak Adalet Partisi (AP) merkez sağ geleneğinin bayrağını taşımakla kalmamış sağ yelpazede bulunan görüşlerin partileşerek birbirinden ayrıldığı 1960 ve 1970’li yıllarda merkez sağın temel taşı olmuştur (Erken 2016: 196).

Türk siyasal hayatında dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 tarihi sonrası siyasi partiler kapatılarak politikacılara yasaklar getirilmiştir. Bu dönemi takip eden süreçte siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş müteakiben merkez sağda 16 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Sunalp liderliğinde MDP kurulmuştur. 20 Mayıs 1983 tarihinde ANAP kurularak partinin lideri olan, Turgut Özal merkez sağ çizgisinde Adnan Menderes ve Süleyman Demirel’den sonraki yerini almıştır (Cemal 1986: 322-323).

1983 yılında DP-AP’nin devamı olarak DYP kurulmuş, 1987 yılında Süleyman Demirel partinin genel başkanı seçilmiştir. Böylelikle dönemin siyasi platformunda iki büyük merkez sağ parti karşı karşıya yer almıştır. Merkez sağ çizgisinde yer alan bu iki büyük parti lideri Adnan Menderes’in referansından büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Bunun nedeni Adnan Menderes’in kırsal ve halkı iktidara taşımasıdır. 1983 seçimlerine giremeyen DYP, ANAP’a karşı mücadele ederek merkez sağın tek lideri olmayı hedeflemiş buna yönelik çalışmalar yapmıştır (Çavuşoğlu 2010: 20).

Ana misyon ve hedefi çevrenin taleplerini ifade etmek olan merkez sağ 1990’lı yıllarda başlayan süreçte çevrenin istek ve taleplerini bir kenara bırakarak değişen sosyolojik yapıyı ve toplumun değişen taleplerini göz ardı etmiştir. Böylelikle halkın taleplerini dile getiren ve halka yakın duruşu sebebiyle iktidarı 2002 yılında AK Parti’ye kaptırmıştır. AK Parti, merkez sağın tarihi misyonunu ve tanımını başarılı bir şekilde üstlenerek hem bu görüşün tabanını kazanmış hem de bu durum ANAP’ın ve DYP’nin merkez sağ imajını etkisizleştirmiştir (Başkan 2011: 163-165).

AK Parti'nin merkez sağ kanadı temsil edip etmediğine yönelik pek çok tartışma yer almakla birlikte, kurucu kadrosunun milli görüş hareketinden çıkmış olması bu tartışmaların ana noktalarından birini oluşturmaktadır. Fakat AK Parti'nin milli görüşten farklı söyleminin ve politikalarının olması merkez sağ olduğuna yönelik saptamaları kuvvetlendirmektedir. Milli görüş hareketinin aksine AK Parti daha ılımlı ve yumuşak muhafazakarlık anlayışı göstererek söylemini bu yönde geliştirmiştir. Söyleminde laiklik ve demokrasiye yer vererek Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri geliştirmeye yönelik bir program oluşturmuş, toplumun her kesimini tesiri altına almayı hedeflemiştir (Özer 2019: 51). Kendi siyasal kimliğini muhafazakar demokrat olarak niteleyen AK Parti, muhafazakarlığın yanına demokratlığı ekleyerek milli görüş çizgisinde olmadığını vurgulamaya çalışmıştır. DP'ye ve ANAP'a benzer muhafazakar bir parti olmakla birlikte misyonunu, çevrenin taleplerini iktidara ve merkeze taşımak olarak belirtmiştir.

Merkeze muhalefet, çevreye yakın bir parti olarak siyasi sahneye çıkan AK Parti'liler, DP ile birçok noktada benzer misyonda olduklarını belirtmektedir. Bunun birçok nedeni olmakla birlikte ANAP'ı ve DYP'yi devre dışı bırakıp merkez sağın tek varisi olma düşüncesi ve milli görüş geleneğinden kaynaklı siyasal islamcı kimlikten sıyrılmak, bu nedenler arasında yer almaktadır. Muhalefetin AK Parti'yi DP'ye benzetme nedenleri ise özellikle son dönemlerde özgürlükleri kısıtlama, muhalefetin söylemini göz ardı etme ve muhalefeti politika dışına itme yönelimleri olarak belirtilmektedir.

DP'nin kurulmasıyla başlayan liberal hareketler AK Parti döneminde de benimsenmiş ve bu dönemde serbest ekonomi piyasası desteklenerek yapılan şeffaf ve hızlı özelleştirmelerle devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Özelleştirme faaliyetleri ile AK Parti çevre partisi olduğunu ortaya koymaktadır, bunun nedeni özelleştirilecek kurumların yöre halkına, çalışanlara, meslek kuruluşlarına sunulacağına iddia edilmesidir (Bingöl, Akgün 2005: 2-6).

Türkiye'de merkez sağ partilerin temsili DP ile başlamış devamında AP, ANAP, MDP, DYP ve AK Parti ile devam etmiştir. Tarihsel süreçte bakıldığında zaman merkez sağ çizginin ana hatları liberal ekonomi, geniş kesimlerin iktidara taşınması ve temsili, değer, inanç, yaşam biçimlerinin muhafaza edilmesi ve modernleşmenin toplumun onayı ve rızasıyla gerçekleştirilmesinden oluşmaktadır. Merkez sağ partilerin liberal ekonomik politikaları ve hizmet siyaseti neticesinde yürüttüğü pragmatist ve oportünist siyaset, toplumsal hareketlere yaklaşımı ve tüm kesimlerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında tartışma alanı yaratmaktadır.

Tablo 15: Merkez Sağ Partilerin Parti Tanımlamaları

MDP	Atatürk milliyetçiliği, milli kültür ve tarih şuuru, çağdaş bilim ve teknoloji
ANAP	Milliyetçi, muhafazakar, sosyal adalet, rekabete dayalı serbest pazar ekonomi piyasası
DYP	Atatürk milliyetçiliği, milli ve manevi değerler, ayırım yapmaksızın, vatandaşlara eşit gözle bakma, hürriyetçi demokratik nizam
AK Parti	Birlik ve bütünlük, inanç özgürlüğü, fırsat eşitliği, demokratik sosyal hukuk devleti, sivilleşme, demokratikleşme

Kaynak: (MDP Seçim Beyannamesi ve Programı 1983:3; ANAP Parti Programı 1983: 3; DYP Tüzük ve Programı 1983:5; AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı 2002:7).

Siyasi partiler, yayınladıkları parti programlarında ve parti tüzüklerinde ilke ve hedeflerini tanımlamıştır. MDP yayınladığı parti programında “*Atatürk milliyetçiliği, 12 Eylül ruh ve felsefesi, Anayasamız, millî kültür ve tarih şuuru, çağdaş bilim ve teknolojiden oluşan beş temel ilke çerçevesi*

içinde kalkınma temel hedefleri” ifadesine yer vermiştir (MDP Seçim Beyannamesi ve Programı 1983:3).

ANAP parti programında kendini muhafazakar bir parti olarak tanımlamıştır. Milliyetçi değerlere sahip çıkan, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı bir serbest pazar ekonomisini temel alan bir parti olduklarını belirtmiştir (ANAP Parti Programı 1983: 3).

DYP yayımladığı tüzük ve programında “*Partinin ulaşmak istediği hedeflere Atatürk’ün belirlediği Türk milliyetçiliğinden ve milletimizin tarihi, milli ve manevi değerlerinden, medeniyetçilik aşkından alacağı ilhamla ve hürriyetçi demokratik nizam içerisinde ulaşabileceğine inanır*” ve “*Bu amaçlara ulaşmada ve bütün faaliyetlerinde her türlü dil ırk renk cinsiyet, siyasi düşünce ve inanç, din mezhep ve benzeri sebeplerle vatandaşlar arasında ayırım gözetmeyi reddeder*” ifadelerine yer vermiştir (DYP Tüzük ve Programı 1983:5).

AK Parti ise yayımladığı parti programında “*Partimiz, Türkiye Cumhuriyeti’nin birlik ve bütünlüğünün, laik, demokratik, sosyal hukuk devletinin, sivilleşmenin, demokratikleşmenin, inanç özgürlüğünün ve fırsat eşitliğinin esas kabul edildiği bir zemindir*” ifadesine yer vermiştir (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı 2002: 7).

Tablo 16: 1983-2015 Genel Seçim Dönemlerinde %10 Seçim Barajını Geçen Merkez Sağ Partiler

Seçim Tarihi	Merkez Sağ Parti	Oy sayısı	Oy sayısı (%)	Milletvekili Sayısı
06/11/1983	MDP	4.036.970	23,3	71
	ANAP	7.833.148	45,1	211
29/11/1987	ANAP	8.704.335	36,3	292
	DYP	4.587.062	19,1	59
20/10/1991	DYP	6.600.726	27	178
	ANAP	5.862.623	24	115
24/12/1995	ANAP	5.527.288	19,6	132
	DYP	5.396.009	19,2	135
18/04/1999	ANAP	4.122.929	13,2	86
	DYP	3.745.417	12	85
03/11/2002	AK Parti	10.808.229	34,3	363
22/07/2007	AK Parti	16.327.291	46,6	341
12/06/2011	AK Parti	21.399.082	49,83	327
07/06/2015	AK Parti	18.867.411	40,87	258
01/11/2015	AK Parti	23.681.926	49,50	317

Kaynak: YSK 2019 <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>³; <https://www.ysk.gov.tr/tr/>

1983-2015 genel seçim dönemleri seçimlere giren merkez sağ partilerin seçim tarihleri, aldıkları oy sayısı, aldıkları oy sayısının yüzdelik hali, seçilen milletvekili sayısı verilmiştir.

1983 yılında yapılan genel seçimde en fazla oya sahip parti ANAP olarak görülmektedir. MDP meclis temsil hakkı kazanan, ikinci sırada en fazla oy alan diğer merkez sağ parti olarak görülmektedir.

1987 genel seçim döneminde oy çoğunluğuna sahip partinin ANAP olduğu görülmektedir. 1991 genel seçim dönemi DYP iken; 1995 ve 1999 genel seçim dönemi en fazla oy sayısına sahip merkez sağ parti tekrar ANAP olarak görülmektedir. 2002-2015 arası genel seçim dönemlerinde en fazla oy sayısına sahip merkez sağ parti AK Parti’dir (Tablo 16).

³ 1983-2007 Milletvekili Genel Seçimleri çalışması Türkiye İstatistik Kurumu verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

2.1.1.2.2. Merkez Sol Partilerin Konumlandırılması

Merkez sola bakıldığında ise Türkiye’de en eski ve diğer merkez sol partiler içerisinde en etkili olan parti CHP olarak görülmektedir. CHP, 1970’lerde yeni bir politik görünüme sahip olup kendisini demokrat sol veya sosyal demokrat olarak tanıtmıştır. Bu yeni politik görünüm ile birlikte CHP, 1977 yılında oyların %40’ını alarak büyük bir seçimi kazanmıştır. CHP’nin yeni bir politik görünüm arayışına girmesinin nedeni ise 1961 yılında İP (Türkiye İşçi Partisi)’nin kazandığı başarı olarak görülmektedir ki bu başarının nedeni, partinin entelektüeller ve gençler üzerinde etki bırakması ve bu etkinin CHP’yi telaşlandırmasıdır. CHP bu telaşlanma sonrasında 1965 seçimlerinden önce “*Ortanın Solu*” “kavramını ortaya atarak seçmenle iletişimini ve yakınlığını sağlamaya çalışmıştır (Tütüncü Esmer 2006: 39).

CHP, 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe ile diğer partiler gibi kapatılmış, 1983 yılında seçim rekabetine tekrar katılmıştır. Partilerin tekrar faal olmasıyla birlikte tekrar oluşan seçim rekabeti sırasında Türkiye’nin diğer merkez sol partileri olan SHP ile DSP arasında büyük bölünmeler gerçekleşmiş bunun sonucunda SHP, CHP’nin gerçek varisi olarak ortaya çıkmıştır. Bunu takip eden siyasal süreçte ise 1992 yılında CHP’nin yeniden açılmasından üç yıl sonra iki merkez sol parti de CHP çatısı altında birleşmiştir (Ayata, Ayata 2007: 212).

Türkiye’de merkez solun sürecine bakıldığında 12 Eylül tarihinin merkez sol partilerinin parçalanması yönünde epey etkili olduğu görülmektedir. Bu parçalanma sonrasında sosyal demokrasi iktidardan uzaklaşmış ve günümüze kadar süren problemlerin temeli oluşmuştur. 1980’li yılların ilk yarısında merkez solu temsil eden iki parti olmakla birlikte bunlardan birisi 25 Mayıs 1983 yılında kurulan HP, diğeri ise 6 Haziran 1983 yılında kurulan SODEP (Sosyal Demokrat Parti)’ dir.

Bu partilerin arasına 14 Kasım 1985 yılında DSP de eklenmiş ve üçe bölünen ve CHP mirasına sahip çıkan merkez sol partiler meydana gelmiştir. CHP kadrolarının daha çok SODEP’de yer alması sonucunda merkez sol partiler arasında en büyük ve etkili parti olarak SODEP, diğer merkez sol partilere nazaran öne çıkmıştır. Söz edilen parti 3 Kasım 1985 yılında HP ile birleşerek SHP’yi ortaya çıkarmıştır. Fakat birleşme ve güçlenme çalışmalarının sonucunda, beklenen DSP ile birleşme durumu gerçekleşmemiş, bu kurulmaya çalışılan birleşme 1995 yılında CHP’nin yeniden kurulması ile ortadan kalkmış ilerleyen süreçte CHP-SHP birlikteliği bile bu parçalanmaya çözüm getirmemiştir (Esmer Tütüncü 2006: 40).

Mango’ya göre Türkiye’de sağ sol ayrımının temelini kültürel faktörler ve ayrımın ana noktasını modern laik grup ile muhafazakar dindar kitleler arasındaki gerilim oluşturmaktadır (1991: 45). Seçmen kitlesine bakıldığında çoğunlukla CHP seçmeninin laik, şehirli, orta sınıf ve azınlık Alevi mezhebi üyeleri olduğu görülmektedir. Merkez sol partilerde de yaklaşım olarak farklılıklar bulunmakla birlikte Ecevit liderliğinde faaliyetini sürdüren DSP, 1983 yılından itibaren özellikle Müslümanların dini inançlarına ve geleneklerine yönelik küçümseyici tutuma karşı biraz daha eleştirel yaklaşarak CHP’ye göre biraz daha farklı bir tutum sergilemiştir (Erdoğan 1992: 70).

Buna karşın CHP’ye bakıldığında partinin, İslam’ın kamusal alana yayılması ve etkisini arttırmasına yönelik laiklik savunucusu misyonu daha fazla ön planda yer almaktadır. Her iki parti de neo-liberal politikalara başlangıçta karşı çıksada bakıldığında ekonomik meseleler iki partinin de gündeminde çok fazla yer almamıştır. Ortak duruş sergilenen konular ele alındığında başta CHP/SHP

olmak üzere anayasa reformu, birey hakları, sivil özgürlükler, laiklik ve demokrasi merkez sol partilerin içeriklerinde önemli yer tutmuştur.

Yine etnik gruplara yaklaşım, dış politika, kadın konusuna yönelik de merkez sol partiler arasında ufak farklılıklar bulunmakla birlikte CHP kadın ve etnik gruplara karşı daha duyarlı bir yaklaşım içindeyken; Ecevit azınlık konusuna karşı üniter yapıyı savunmakta, çiftçiler, zanaatkarlar ve işçiler gibi kurumsal grupların çıkarlarının korunmasına vurgu yapmaktadır. Dış politika ele alındığında ise CHP ve SHP 1991-1995 yılları arasında Avrupa Birliği sonrası gerçekleşecek Gümrük Birliği Anlaşması için mücadele verirken DSP konuya yönelik tereddütlü yaklaşmış aynı zamanda AB'nin Türkiye'ye koyduğu şartlara karşı çıkmıştır (Ayata, Ayata 2001: 102).

Tablo 17: Merkez Sol Partilerin Parti Tanımları

HP	Katılımcı ve demokratik planlama, adaletli vergi, devlet müdahalesi ağır basan karma ekonomik model, adaletli gelir dağılımı, hızlı kalkınma
SHP	Demokratik üretici toplum, katılımcı çoğulcu demokrasi, sendikalaşma, devlet toplumun ihtiyaçlarını karşılayan bir örgüt.
DSP	Solun evrensel değerleri, küreselleşme, sosyal adalet, sürekli özgürlük, sürekli demokrasi, laiklik, dünya barışı, adaletli bütünleşme, adaletli paylaşma, ulusal birlik, tam demokrasi, katılımcı saydam demokrasi, saydam devlet, sendikalaşma.
CHP	Emek mücadelesi, laik, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, sosyal devlet, dünya barışı, hukukun üstünlüğü, cinsiyet eşitliği, sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri, aydınlanma idealleri, sendikalaşma..

Kaynak: (CHP Tüzük 2018: 9; HP Seçim Beyannamesi ve Programı 1983: 3; SHP Parti Programı 1991 aktaran Kömürcü 2009 :8; DSP Programı 2003:10).

HP parti programında hedef ve ilkelerine yer vermiştir. Parti programında katılımcı ve demokratik planlama üzerinde durmuş, bunun dışında ekonomi ve iktisadi kalkınma üzerindeki hedeflerine yer vermiştir. HP, devletçiliğe ağırlık veren karma ekonomik model, adaletli vergi ve adaletli gelir dağılımı, bölgesel dengesizliklerin önlenmesi, hızlı kalkınma gibi ifadelerle yer vererek daha fazla ekonomik konular üzerinde durmuştur (HP Seçim Beyannamesi ve Programı 1983: 3).

SHP parti programında demokratik, bağımsız ve üretici bir toplumdan bahsetmektedir. Devlet toplum ilişkisine bakıldığında devlet toplumun gereksinimlerini karşılayan bir örgüt olarak kabul edilmektedir. Devlet toplumun üzerinde veya dışında değildir. Programda temel hak ve özgürlüklerin altı çizilerek özgürlüklerin temel alındığı, katılımcı, çoğulcu demokrasinin hedeflendiği belirtilmektedir. Sadece siyasal alanda değil demokrasinin her alanda ön planda tutulan bir demokrasi hedeflenmiştir. Derneklere, sendikalara, yerel yönetimlere ve buna benzer örgütlere önem veren bir yönetim vurgulanmıştır (SHP Parti Programı 1991 aktaran Kömürcü 2009 :8).

DSP ise yayımladığı parti programında “Solun evrensel değerlerini ülkemizin kendi değerleriyle kaynaştırıp yerleştiren Demokratik Sol Parti, yalnız Türkiye’de değil, bütün dünyada hakça bir düzen için çalışmaya kararlıdır” ifadesine yer vermiştir (DSP Programı 2003:10).

CHP, yayımladığı tüzükte “Cumhuriyet Halk Partisi, başta Kurtuluş Savaşımız olmak üzere Aydınlanma ideallerini, emek mücadelelerini, sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkelerini benimseyen çağdaş demokratik sol bir siyasal partidir” ifadesine yer vermiştir (CHP Tüzük 2018:9)

CHP tüzüğünde partinin ilkelerine ilave olarak “Cumhuriyet Halk Partisi hukukun üstünlüğünü, insan hak ve özgürlüklerini, laikliği, çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi, cinsiyet eşitliğini, sosyal devleti,

sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeyi ve insan onuruna uygun barışçıl ve hakça bir dünya düzeninin kurulmasını vazgeçilmez temel ilkeleri olarak kabul eder” ifadesine yer vermiştir (CHP Tüzük 2018: 9).

Tablo 18: 1983-2015 Genel Seçim Dönemlerinde %10 Seçim Barajını Geçen Merkez Sol Partiler

Seçim Tarihi	Merkez Sol Parti	Oy sayısı	Oy sayısı (%)	Milletvekili Sayısı
06/11/1983	HP	5.285.804	30,5	117
29/11/1987	SHP	5.931.000	24,8	99
20/10/1991	SHP DSP	5.066.571 2.624.301	20,8 10,8	88 7
24/12/1995	DSP CHP	4.118.025 3.011.076	14,6 10,7	76 49
18/04/1999	DSP	6.919.670	22,2	136
03/11/2002	CHP	6.113.352	19,4	178
22/07/2007	CHP	7.317.808	20,9	112
12/06/2011	CHP	11.155.972	25,98	135
07/06/2015	CHP	11.518.139	24,95	132
01/11/2015	CHP	12.111.812	25,32	134

Kaynak: YSK 2019 <https://sonuc.ysk.gov.tr/sorgu>⁴; <https://www.ysk.gov.tr/tr/>

1983 genel seçim dönemi HP, MDP'den daha fazla oy alarak ikinci en fazla oya sahip parti olarak mecliste temsiliyet hakkı kazanmıştır. 1987 genel seçim dönemi merkez sol olarak SHP, en fazla oya sahiptir.

1991 genel seçim dönemi SHP en fazla oy alan merkez sol partiyken; DSP aynı genel seçim dönemi merkez sol parti olarak ikinci en fazla oy alan partidir.

1995 genel seçim döneminde DSP merkez sol parti olarak en fazla oy alan partiyken; CHP yine merkez sol olarak DSP'yi takip etmektedir. 2002-2015 genel seçim dönemlerinde merkez sol parti olarak CHP dışında mecliste temsiliyet hakkı kazanan başka bir merkez sol parti mevcut değildir (Tablo 18).

2.2. Nükleer Enerji Tartışmalarının Politik Bağlamda İncelenmesi ve Siyasi Parti Yaklaşımları Üzerine Etkisi

Nükleer enerji tartışmalarında önemli temellerden biri de toplumsal hareketlerdir. Toplumda yaşanan düşünce değişimleri, seçmen taleplerini değiştirmiş, seçmen talepleri veya yaklaşımları siyasi otoriteler için de itici güç mahiyetinde olmuştur.

2.2.1. Yeni Toplumsal Hareketler İçerisinde Nükleer Karşıtı Hareketlerin Gelişimi

Avrupa'da ortaya çıkan ve gelişen yeni toplumsal hareketler, 19. yy'ın sonunda gerçekleşen işçi hareketleri ile başlayan ve maddi, ekonomik veya materyalist bileşenler barındıran eşitliğin sağlandığı bir endüstri toplumu inşa etmenin rüyasını kuran bir toplum hareketinden ziyade, post-endüstriyel bir

⁴ 1983-2007 Milletvekili Genel Seçimleri çalışması Türkiye İstatistik Kurumu verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

toplumu ifade eden hareketlerdir. Burada tartışılan konular post-materyal konulardır ki bunlar feminizm, dünya barışı, ekoloji, hayvan hakları, anti-ırkçılık vb. konulardır. Bakıldığında bu konuların tartışıldığı toplumlar, belli ekonomik tatmini sağlamış toplumlar olmakla birlikte bu toplumlar, geleneksel toplumun beraberinde getirdiği hiyerarşi, materyalist, ataerkil değerleri kabul etmeyen yeni bir gündem oluşturmuştur (Heywood 2014: 275; Heywood 2013: 271-272).

Yeni toplumsal hareketler ile oluşan yeni değerler ve var olan partilerin geleneksel değerleri arasında oluşan boşluk, partilerin kendi değerlerinde yeni bir arayışa gitmesine neden olmuştur. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrası merkez sağ ve merkez sol partilerin amacı kendi ideolojik yapılarına göre tercih ettikleri model ile refah devletinin inşasını sağlamaktı. Bununla birlikte toplumun gerçekleştirdiği eski hareketler sınıf temelli ve yeni bir toplumu inşa etmek ve iktidarı ele geçirmek hedefi taşıırken; yeni toplumsal hareketler kimlik temelli talepleri içeren modern dünyanın eleştirisi üzerine kurulan, yeni bir toplum inşa etmek ve iktidarı ele geçirmek hedefi yerine, hakları savunmak ve demokrasiyi savunmak gibi düşünceleri benimsemektedir (Norris 2016: 178; Canyaş 2008: 136).

Bu sebeple yeni toplumsal hareketler, değişen değerleri ve talepleri ifade etmektedir ki bu yerleşik partileri de değişime, yeni bir kanal arayışına, kayan seçmen tabanını tekrardan kazanma çabalarına itmiştir. Toplumda yaşanan bu dinamizm, partilerin enerji politikalarına ve enerjiye karşı yaklaşımlarına da sirayet etmiştir. Toplumda gelişen dünya barışı, çevrecilik, ekoloji bilincinin şemsiyesinde nükleer enerjiye yönelik, nükleer karşıtı düşünceler ve hareketler de yeni toplumsal hareketler arasında yerini almıştır (Dernek 2014: 79-80). Burada ki nükleer karşıtı düşüncenin beslendiği fikirler arasında, yeni toplumsal hareketlerin post-materyal oluşu ve endüstri toplumu olmaktan ziyade hak, sivil toplum, katılım, özgürlük, çevrenin ve ekolojinin korunması gibi değerlere öncelik verilmesi gibi düşünceler yer almaktadır.

Aynı zamanda 1970'lerin ortalarında nükleer enerji önemli bir konu olarak ortaya çıkmış ve birkaç Avrupa ülkesinde daha baskın bir konu haline gelmiştir. Bunun sebebi petrol krizinin ağır etkileri nedeniyle çoğu Avrupa hükümetinin nükleer enerji programını genişletmeye karar vermesidir. Bunun sonucu olarak nükleer güç meselesi ulusal seviyede sosyal hareketlerin organize olması gerekliliğini göstermiş sonuç olarak bu temelde çeşitli ülkelerde yerel eylem grupları yerini gittikçe ulusal antinükleer güç organizasyonlarına bırakmıştır (Göktolga 2013: 131).

Çevresel yıkıma ve nükleer güç santrallerine karşı protestolar çoğu Avrupa ülkesinin politik davranışlarında ve özellikle bu ülkelerdeki genç topluluklar arasında yeni bir unsur olarak gündeme gelmiştir. Buna ilave olarak Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) nükleer caydırıcılığı tarafından sağlanan güvenlik konusunda yani, NATO'nun barışı korumak, baskıyı önlemek ve saldırganlığı azaltmak amacıyla kontrolünde nükleer silah bulundurması (NATO Review 2018) ile genel ve artan bir korku ortaya çıkmıştır. Bu yüzden nükleer konusuna yönelik toplumsal hareketler politik sahnenin her yerinde aktif hale gelmeye başlamıştır.

2.2.2. Yeşil Hareketlerin Politik Bağlamda Gelişimi

1980'lerin başlarında çoğu vatandaş inisiyatifli oluşturulmuş gruplar ve yeni sosyal hareketler sosyal demokrat partiler ya da diğer var olan sol kanat partilerle yakın temaslar kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede bu çevrenin, sosyal demokrat partilerden ya da var olan diğer sol kanatta bulunan partilerden beklediği eylem ve politikalar, söz konusu sol partilerin ekonomik büyüme bağımlılığına karşı çıkması

ve netice itibariyle çevrenin imhasına ve nükleer silahların konuşlandırılmasına karşı da muhalif bir tutum sergilemesidir (Müller Rommel 1990: 215). Ancak sol kanat partilerin istenilen tepkiyi vermemesi bunun yanı sıra bu toplumsal hareketi yürüten takipçilerin var olan sol partilerin ve çıkar gruplarının bürokratik örgütsel yapısı ile ters düşmesi gibi nedenler Batı Avrupa’da yeşil partilerin kurulmasının ve önem kazanmasının ana nedenlerinden biri olmuştur.

Yeşil partiler de hemen hemen benzer arka planlara sahiptir. Söz edilen yeşil partiler, hükümette ve muhalefette bulunan yerleşik, daha önce kurulmuş siyasal partilerin çevresel ve sosyal konuları ihmal ettikleri noktada bu çevresel ve sosyal sorunların etrafında şekillenen ve yerel düzeyde başlayan yurttaş inisiyatifli hareketlerin ittifakları ve ağları olarak başlamıştır (Müller Rommel 1990: 217). Güçlü ekolojik ve nükleer karşıtı düşünceler barındırması, genel sol eşitlikçilikten oluşan bir ideoloji benimsemeleri, ekonomik büyümeye koşulsuz bağlılığa karşı yönlendirilmiş çevre politikalarının benimsenmesi gibi düşünceler bu partilerin önemli özelliklerinden birkaçıdır. Yeşil partilerin çoğu tek taraflı silahlandırma karşıtlığı, üçüncü dünya ülkeleriyle barış ve nükleer enerjiden arındırılmış bir avrupa yoluyla barışı desteklemektedir.

Tüm yeşil partiler katılımcı parti organizasyonunu savunarak yerel şubelerine karar alma mekanizmasında önemli bir yer vermiş, parti içerisinde şeffaflığı ve katılımı arttırmak amacıyla ademimerkeziyetçi bir yapıyı tercih etmiştir (Müller Rommel 2002: 11). Bu partilerin seçmen kitlesi yerleşik partilerden farklı olarak genel olarak genç, orta sınıf, yüksek eğitilmiş, şehirli kitleden oluşmaktadır. Bu seçmen kitlesinin çoğu sol kanat post-materyalist bir profil sergilemektedir (Müller Rommel 1990: 121). Bu seçmen kitlesine yeni siyaset “yeni sol” adı verilmektedir. Yeşil partiler de bazı değerler noktalarında ayrılmakla birlikte; yeşil reformist partiler, sosyal refah devleti ve dış politikada yerleşik partilerle çatışmaya girmeyeceği ekolojik konuları ele alıp sosyal demokrat partilerle ittifak kurmayı tercih ederken; alternatif yeşil radikal partilerin çoğu kökten değişimleri destekleyip sosyal demokrat partilerle yapılacak ittifakları reddederek yeni radikal partilerle yapacağı ittifaklara sıcak bakmaktadır.

2.2.3. Türkiye’de Nükleer Karşıtı Hareketlerin Politik Bağlamda Gelişimi

Antinükleer hareketlerin Türkiye’deki başlangıcı 1977-1979 yıllarına dayanmaktadır. Bu yıllarda Akkuyu’da nükleer santral yapılmasına karşı olan yöre halkı ve diğer nükleer karşıtı kuruluşların protestoları ve sundukları raporlar ile Türkiye’deki ilk geniş katılımlı çevreci protestolar meydana gelmiştir. Protestolar bölgesel düzeyde kalmamış zamanla bu protestoların, katılımcı kapsamı genişlemiştir (Öztürk 2017: 448). Türkiye’de çevre kaygısıyla öncelikle sivil toplum örgütleri dahilinde doğan nükleer karşıtı hareketleri de içerisine alan yeşil hareketler, Türk siyasal hayatında da kendisine yer bulmuştur. Parti deneyimine bakıldığında bu hareketlerin parti örgütlenmesi başlamış fakat çalışmalarını bu temelde sürdürememişlerdir. Türkiye’de Yeşiller Partisi iki defa kurulup feshedilmiş, en son 2012 tarihinde Eşitlik ve Demokrasi Partisi ile birleştirilerek, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi ismiyle Türk siyasal hayatında tekrar kendini göstermiştir (Sipahi, Dinçer 2019: 18).

Yeşil hareketlerin partileşme süreçlerine bakıldığında bu partiler iktidarı ele geçirecek veya siyasal iktidar üzerinde baskı oluşturacak güce ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra artan çevre sorunları ile birlikte çevreye yönelik artan kaygı ve küresel ölçekte çevre sorunlarına yönelik alınan bağlayıcı kararlarla birlikte hem oy kazanma amacıyla hem de doğanın korunması amacıyla sadece yeşil partilerin

kuruluş ve eylem planlarında değil aynı zamanda yerleşik partilerin de kuruluş ve eylem planlarında da çevresel kaygılara yer verilmiştir. Türkiye’de siyasal platform dışında, enerji tedariği için kurulan veya kurulması planlanan hidroelektrik, termik ve nükleer santrallerin çevreye vereceği zararlar nedeniyle bireysel ve kurumsal karşıt düşünceler yer almakta ve halen devam etmektedir. Bugüne bakıldığında devam eden pek çok çevreci protestoların bu santrallerin çevreye verdiği zararı dile getirmek kaygısıyla gerçekleştirildiği görülmektedir (Bozkır 2018: 64).

2.2.4. Merkez Sağ ve Merkez Sol Siyasi Parti Pozisyonları Bağlamında Nükleer Enerji Politikaları

Avrupa’da antinükleer hareketler 1970’li yıllarda belirginleşmiş olmakla birlikte bu hareketlerin Amerika’da filizlenmesi ise ilk olarak 1945 yılında atom bombasının kullanılması ve bu olayı izleyen yıllarda Amerika’da yapılan nükleer silah denemelerinin bazı çevrelerde endişeler yaratması ile ortaya çıkmıştır. 1960’lı yılların sonlarına doğru bazı bilim insanları da konuya yönelik endişelerini dile getirmeye başlamıştır. 1961 yılında 50.000 kadın tarafından Amerika’nın 60 eyaletinde nükleer karşıt hareket başlatılmış ve bu hareketler kadın, çevre, barış hareketinin bir uzvu olarak ortaya çıkmış, gelişimini bu başlıklar altında sürdürmüştür. Söz edilen bu antinükleer hareketler başlangıçta nükleer teknolojinin silah olarak geliştirilmesine ve kullanılmasına karşı olarak çıkmış olsada ilerleyen zamanlarda bu karşıtlık nükleer teknolojinin enerji üretimi için kullanılmasını da içermiştir (Kilim 2017: 177).

Nükleer karşıt hareketler, Amerika’nın siyasi atmosferini kasıp kavurduğu gibi, 1970’li yıllarda Avrupa’da da önemli bir sosyal hareket olarak yerini almıştır. Özellikle Amerika’nın yanı sıra Almanya, İsveç, Fransa gibi ülkelerde nükleer teknoloji nedeniyle yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bunun sonucunda söz edilen nükleer güç karşıt hareketler bu dört ülkede farklı bir yol izlemiş ve ülkelerin enerji politikalarına farklı yansımıştır (Kitschelt 1986: 57).

Bugüne bakıldığında Amerika’da merkez sağ kanatta yer alan Cumhuriyetçiler güvenlik yönünden nükleer enerji üretiminin gayet güvenilir olduğunu savunmuştur. Buna karşın merkez sol kanadı temsil eden Demokratlar ise nükleer reaktörlere ilişkin güvenlik politikalarının bütün olarak gözden geçirilmesi gerektiğini ve nükleer enerji endüstrisinin kapsamlı bir şekilde denetimi sağlanmadan yeni nükleer reaktörlerin lisanslarının sürelerinin uzatılmaması gerektiği görüşünü desteklemişlerdir. Demokratlar, nükleer enerji üretiminin ve nükleer atık sürecinin risklerine vurgu yapmasına rağmen genel davranışına tezat olarak pek çok Demokratlar günümüzde, iklim değişikliği çerçevesinde karbon emisyonunun düşük olması gerekçesiyle nükleer yanlısı bir tutum sergilemeye başlamıştır (Ehreiser 2011: 75-81).

Almanya ve Fransa’ya bakıldığında nükleer enerji ve nükleer güç konusu 1970’lerin ortalarına kadar her iki ülkenin de partileri tarafından tartışma konusu olarak görülmemiştir. Her iki ülkede de hükümetlerin nükleer araştırma merkezlerinin uzman kararları, partiler tarafından sorgulanmamış ve bu sebeple nükleer enerjiyi eleştirenlerin kaygıları da göz ardı edilmiştir. Bakıldığı zaman aslında Almanya ve Fransa’da siyasi partiler 1970’lerin ortalarına kadar nükleer enerjiye yönelik kaygılar için belirgin bir davranış benimsememiş, milletvekilleri üzerinde bu konuya yönelik herhangi bir pozisyon almaları konusunda baskı yapmamıştır (Nelkin, Pollak 1980: 133-134).

Almanya’da ve Fransa’da yerel ve bölgesel düzeyde partilerin benimsediği nükleer enerji politikalarına yönelik muhalif siyasi davranışların motivasyonu ise nükleer sorunların özünden kaynaklanmaktan ziyade konuya yönelik alınan kararlardan sorumlu tarafları eleştirme fırsatından kaynaklanmaktadır. 1970’li yılların ortalarına gelindiğinde her iki ülkede de siyasi partiler nükleer politika konusunda yavaş yavaş farklı ve bağımsız pozisyon geliştirmeye başlamış, konuya yönelik eleştiriler siyasi platforma da taşınmaya başlamıştır. Bu durumun nedenleri arasında yukarıda bahsedilen toplumsal hareketler içerisinde yer alan nükleer karşıtı eylemler ve bu eylemleri yapan kişilere yönelik uygulanan polis şiddeti de yer almaktadır. Nükleere karşı olan bireylerin ve kitlelerin oluşturduğu irade, siyasal partilerin konuya yaklaşımını etkilemiş ve oy kaygısı, seçmen kitlesinin taleplerine cevap vermek gibi kaygılar bu partilerin politika söylemine etki etmiştir (Nelkin, Pollak 1980: 129-130).

Almanya’da yer alan merkez sağ siyasi pozisyonunu temsil eden CDU/CSU partileri nükleer enerjinin geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaları, özel sektöre öncelik vererek yapmayı tercih etmiştir. Yine Almanya’da yer alan merkez sol partisi olan Sosyal Demokrat Parti (SPD) ise nükleer çalışmaların devlet kontrolünde gerçekleştirilmesini desteklemiştir. CDU/CSU nükleer karşıtı hareketleri eleştirirken bu hareketlerin, teknolojik gelişmeleri engellediğini dile getirmiştir. Ayrıca yine bu hareketlerin ekonomiyi olumsuz olarak etkilediğini belirtmiştir. Fransa’da nükleer yanlısı aşırı sağ kanat, nükleer reaktörlerin kapatılmasını teklif edenleri Fransa’yı orta çağa geri götürmekle itham etmiştir (Günther, 2011: 37-40).

Nükleer gücün askeri alanda kullanılmasına yönelik CDU/CSU daha fazla ulusal kontrolü desteklemek adına yeni değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmektedir. NSYÖ Anlaşmasını imzalama konusunda bu konuyu açık bir seçenek olarak nitelendirmiştir. Sol kanatta yer alan SPD, aynı zamanda ABD’nin Almanya’da olası nükleer silah konuşlandırılmasına karşı çıkmakta, bu olası konuşlandırmanın salt caydırıcılık olmadığını aynı zamanda savaş halinde bir güç olarak kullanacağını belirtmektedir. Buna karşılık CDU/CSU partisi ise Avrupa’nın güvenliği için nükleer caydırıcılığın elzem olduğunu söyleyerek, Almanya’nın NATO çerçevesinde nükleer katılımının sürdürülmesinin SPD’nin desteklediğinin aksine tartışma dışı olduğunu belirtmiştir (<https://www.dw.com> 2020).

CDU/CSU endüstri ile yakın bir ilişkiye sahip olmasına rağmen çevre ile de sağ kanat geleneğinin doğayla ilişkisi neticesinde yakından ilgilidir ve çevrenin korunması CDU/CSU için önem arz etmektedir. 1990’lı yıllarda çevre sorunlarına yönelik kaygıların uluslararası seviyeye gelmesi sonucu çevre sorunu, iklim değişikliği, Rio Protokolü toplumsal ve siyasal bir mesele haline gelmiştir. Bu artan duyarlılık karşısında Fransa’daki sanayiciler nükleer enerjinin düşük CO2 emisyonuna sahip olduğunu savunmuş ve iklim değişikliğine karşı mücadelede nükleer enerjinin kullanılmasının zorunlu olduğunu belirterek, nükleer enerjiye yeşil enerji imajını çizmiştir. Fransa’da yeşil ve sol parti net olarak eski nükleer reaktörlerin kapatılmasını ve alternatif enerji kaynaklarının tercih edilerek kademeli olarak nükleer enerji reaktörlerinin devre dışı bırakılmasını teklif etmiştir.

11 Mart 2011 yılında Japonya’da meydana gelen deprem ve ardından gelen tsunami felaketinden sonra, ülkede yer alan nükleer santraller arızalanmış, bazı santraller devre dışı bırakılırken bazı santrallerde erime meydana gelmiştir. Nükleer teknoloji gelişmiş bir ülkede öngörülemez ve vahim sonuçların görülmesi Almanya’da tekrar nükleer tartışma fitilini ateşlemiştir. Çernobil ve Fukushima Faciaları Fransa’nın enerji politikalarında bir değişikliğe gidilmesine neden olmamıştır. Fransa, Çernobil Faciası’ndan sonra yeni nükleer reaktör inşa etmeye devam eden tek Avrupa ülkesi olarak

tarihte yerini almıştır. Kusursuz güvenli nükleer reaktörler inşa edildiği yönünde ısrarcı parti söylemi yer almıştır (Topçu 2011: 33-35).

İsveç'e bakıldığında ise 1950'li ve 1960'lı yıllarda nükleer enerji bazı noktaları dışında tartışma noktası olarak görülmemiştir. 1970'li yıllarda İsveç'te yer alan seçmenlerin bir kısmının belirgin bir şekilde antinükleer duruşa sahip olduğu görülmüşse de 1973 petrol krizi sebebiyle dönemin iktidarı sosyal demokrat hükümet yerli kaynakların önemine değinerek, makul bir seviyede nükleer reaktörlerin arttırılmasını desteklemiştir (Carlsson 1999: 36; Petersson 1978: 115). Seçmenlerin konuya yönelik duyarlılığının daha da artması sonucunda sosyal demokrat hükümet 1976 seçimlerini kaybetmiştir.

TMI ve Çernobil Faciaları sonrasında İsveç'te antinükleer görüş artmış, nükleer enerjiyi destekleyenlerin sayılarında azalma meydana gelmiş aynı zamanda nükleer enerjiyi destekleyen partiyi destekleyen seçmen sayısı da azalmıştır. Bu sebeple ülkenin enerji politikalarında aşamalı değişikliklere gidilmiştir. Kademeli olarak nükleer reaktörlerin kapatılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, devletin bu enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik desteğini arttırması gibi fikirler desteklenmiştir. Bu nükleer karşıtı duruş sadece seçmenler arasında değil aynı zamanda nükleer yanlısı parti içerisinde de muhalif görüşlere ve bölünmelere neden olmuştur (Jasper 1990: 40; Sahr 1985: 20).

3. TÜRKİYE’DE MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL PARTİLERİN NÜKLEER ENERJİ POLİTİKA SÖYLEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji

Seçim beyannameleri, siyasi partilerin yapmak istedikleri icraatları ve hedefledikleri politikaları seçmene bildirdiği politika belgeleridir. Parti programları gibi, seçim beyannameleri de siyasi partilerin görüş ve yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Siyasi partiler, devlet ile toplumu bir araya getirmekle ve iki oluşum arasında bağ kurmakla birlikte iktidara geldiklerinde uygulamaya koyacakları politikaları seçim beyannameleri vasıtasıyla seçmene sunarlar (Bay vd. 2020: 1087).

3.1.1. Merkez Sağ Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji

Türk siyasal hayatında 1983-2015 tarihleri arasında yapılan 10 genel seçim dönemi, barajı geçen merkez sağ partilerin (4 adet siyasi partinin), 12 adet seçim beyannamesi incelenmiştir.

3.1.1.1. Milliyetçi Demokrasi Partisi

1983 yılında MDP tarafından yayımlanan seçim beyannamesinde nükleer faaliyetlerin askeri değeri üzerinde durularak beyannamede “*Menfaatler çatışmasının devam ettiği dünyamızda silahlanma için günde 1,5 milyar dolar, yılda 450 milyar dolar harcanmaktadır. Nükleer silahlar artmakta, teknolojisi gelişmektedir. Dünyada bir dehşet dengesi mevcuttur. Avrupa’ya karşı yerleştirilen orta ve uzun menzilli 220 SS - 20 füzeleri aynı anda 660 ayrı hedefe atom bombası isabet ettirebilecek güçtedir ve bunun halen NATO’da, Batı Avrupa’da karşılığı yoktur. Güneyimizdeki gelişmeler bilinmektedir. Böyle bir dünya ve ortamda millî savunmamıza her zamandan daha fazla önem vermek, savunma ihtiyaçlarımıza öncelik vermek gerekmektedir*” ifadesi yer almaktadır (MDP Seçim Beyannamesi 1983: 8) Bunun yanı sıra aynı beyannamede nükleer enerjiye yönelik “Nükleer santraller kurulması dönemine girilmesi” ifadesi yer almaktadır (MDP Seçim Beyannamesi 1983: 75).

3.1.1.2. Anavatan Partisi

ANAP 1983 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde olumlu bir söyleme yer vererek “*Enerji kalkınmanın, sanayileşmenin, can damarıdır. Başta kömür, hidrolik ve petrol olmak üzere, tabii gaz, nükleer, güneş, jeotermal gibi bütün enerji kaynaklarından en iyi ve en sür’atli şekilde faydalanılmasını sağlayacak tesisler kurduk ve kurmaya devam edeceğiz*” ifadesine yer vermiştir (ANAP Seçim Beyannamesi 1983: 106). Bu ifadeyle ANAP, ülke ekonomisinin kalkınmasında enerjinin önemli bir yere sahip olduğunu belirterek bu enerjinin tedarik edilmesi için tüm enerji kaynaklarının seferber

edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu sebeple nükleer enerji de dahil olmak üzere enerji kaynaklarından en hızlı ve verimli yararlanılması için tesislerin kurulacağını vadedmiştir.

1987 genel seçim döneminde ANAP nükleer enerjiye olumlu yaklaşarak, 1983 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde yer alan ifadeyi yineleyerek burada da enerji çeşitliliği üzerinde durmuş ve kalkınma için nükleer enerji dahil olmak üzere tüm enerji kaynaklarından optimum düzeyde faydalanılması gerektiğini ve bunun için de süratle enerji üretecek tesislerin kurulacağını belirtmiştir. Beynamede konuya yönelik *“Enerji kalkınmanın, sanayileşmenin, can damarıdır. Başta kömür, hidrolik ve petrol olmak üzere, tabii gaz, nükleer, güneş, jeotermal gibi bütün enerji kaynaklarından en iyi ve en sür’atli şekilde faydalanılmasını sağlayacak tesisler kurduk ve kurmaya devam edeceğiz”* ifadesi yer almaktadır (ANAP Seçim Beyannamesi 1987:52).

1991 genel seçim döneminde ANAP seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik herhangi bir ifadeye bulunmamıştır. 1999 genel seçim döneminde ANAP, beyannamesinde rüzgar ve jeotermal enerji kaynaklarına yönelik politika hedeflerine yer versede nükleer enerjiye yönelik herhangi bir ifadeye yer vermemiştir.

3.1.1.3. Doğru Yol Partisi

DYP, 1987 genel seçim dönemi yayımladığı seçim beyannamesinde enerji politikalarına yer versede nükleer enerjiye dair herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. 1991 genel seçim döneminde ise DYP nükleer enerjiye olumlu bir yaklaşımda bulunarak *“Nükleer santrallerinin inşasına başlanacaktır”* ifadesinde bulunmuştur (DYP Seçim Beyannamesi 1987: 144).

3.1.1.4. Adalet ve Kalkınma Partisi

2002 genel seçim döneminde AK Parti seçim beyannamesinde *“Dışa bağımlı doğal gazın kullanıldığı enerji santrallerine alternatif veya ikame yatırım olarak, gerekli güvenlik ve çevre koruma önlemleri alınarak, nükleer enerji santralleri kurulacaktır”* ifadesine yer vermiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi 2002: 59). Bu ifadeyle birlikte AK Parti, nükleer enerjiye yönelik olumlu bir söylemde bulunarak, enerji güvenliğini sağlamak adına alternatif ve ikame bir enerji kaynağı olarak nükleer enerjiyi desteklemiş ve bu hedefte nükleer santrallerin kurulacağını vadedmiştir.

2007’de AK Parti, yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik *“Nükleer enerjinin kaynaklarımız arasında yer alması için gerekli hukuki çalışmalar hızla sonuçlandırılacak, özel sektörün bu alandaki yatırımları desteklenecektir. İmalat sanayinde enerji yoğunluğunu düşüren işletmeler teşvik edilecek, enerjinin verimli kullanılması için gerekli düzenlemeler yapılacaktır”* ifadesinde bulunmuştur (AK Parti Seçim Beyannamesi 2007: 187). AK Parti, ifadesiyle nükleer enerjiye yönelik olumlu söylemine devam ederek, nükleer enerjinin enerji kaynaklarında bir an evvel yer alması için hukuki süreçlerin sonlandırılmasının hızlandırılacağı ve bu alanda yapılacak özel sektör yatırımlarının destekleneceği yönünde hedeflere yer vererek yine enerji çeşitliliğine vurgu yapmıştır.

2011 genel seçim döneminde AK Parti beyannamesinde *“Nükleer enerji dahil olmak üzere halkımıza, çevre duyarlılığını elden bırakmadan daha bol ve ucuz enerji sunabilmek için 8,5 yılda çok mesafe alındı. Başlatılan pek çok proje devam ediyor”* ifadesi yer almakta ve bu ifadeyle birlikte nükleer

enerjinin enerji kaynakları arasında yer alması için atılan somut adımlara yer verilmektedir (AK Parti Seçim Beyannamesi 2011: 64).

Beyannamede bunun dışında *“Nükleer enerjiyi elektrik üretiminde kullanan, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarını en üst düzeyde değerlendiren, israfı ve enerjinin çevresel etkilerini asgariye indiren, uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendirmiş rekabetçi bir enerji sistemi oluşturulacaktır”* ifadesi yer almaktadır (AK Parti Seçim Beyannamesi 2011: 65). Beyannamede *“Mersin Akkuyu ve Sinopta toplam 10.000 MW gücünde 8 adet nükleer reaktör devreye alınacaktır. Ayrıca 5.000 MW gücünde 4 adet reaktörün inşasına başlanacaktır”* ifadesine de yer verilmektedir (AK Parti Seçim Beyannamesi 2011: 66).

Bu ifadelerle konuya yönelik pek çok projenin hayata geçirildiği ve ilerleyen zamanda da Akkuyu, Sinop'ta inşasına başlanacak nükleer reaktörlerden ve bu nükleer reaktörlerin enerji üretiminde sağlayacağı avantajlardan bahsedilmiştir.

2015 (Haziran) genel seçim döneminde AK Parti, olumlu yaklaşımına devam etmiştir. Nükleer enerji dahil olmak üzere yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının en üst düzeyde kullanılacağını belirterek nükleer teknolojinin elektrik üretiminde kullanılacağını söylemektedir. Bu konuya yönelik beyannamede *“Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarımızı mümkün olan en üst düzeyde değerlendirmeyi ve nükleer teknolojiyi elektrik üretiminde kullanmayı öngörmekteyiz. Enerjinin israf edilmemesi ve çevresel etkilerinin asgariye indirilmesi ile ülkemizin uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendiren rekabetçi bir enerji sistemine ulaşılması temel amacımızdır”* ifadesi yer almaktadır (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015a: 209).

Diğer ifadesinde nükleer enerjiye yönelik atılan somut adımlardan bahsedilmekte ve yapılan anlaşmalar belirtilmektedir. Beyannamede konuya yönelik *“Uzun yıllardır üzerinde konuşulan nükleer enerjide somut adımlar attık. 4.800 MW gücünde Akkuyu'da ve 4.480 MW gücünde Sinop'ta olmak üzere 2 adet nükleer santralin yapılması için anlaşmayı imzaladık. Bu iki santrale ek olarak 3. santral için bazı ülkelerle görüşmelere başladık”* ifadesi yer almaktadır (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015a: 210).

AK Parti, 2015 (Haziran) dönemi yayımlanan seçim beyannamesinde, 2011 seçim beyannamesinde yer alan ifadelerle benzer olarak yine amaç ve kaydedilen ilerlemelerden bahsetmiştir. Akkuyu ve Sinop'ta açılacak nükleer santrallerin yapımı için anlaşmaların imzalandığı ve santrallere ek olarak üçüncü bir santral yapımı için bazı ülkeler ile görüşmelere başlandığı beyannamede belirtilmiştir. Bu santrallerin maliyet bilgileri gibi üretecekleri enerji kapasiteleri de ifadeler içerisinde yer almaktadır. AK Parti beyannamede nükleer enerjiye yönelik hedef ve attığı somut adımlara ek olarak oluşabilecek nükleer kazalara yönelik bir teknolojik afetler yol haritası hazırlandığını da belirtmiştir.

Konuya yönelik *“Ulaşım, endüstriyel, maden, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer kazalar, iklim değişikliği, kritik yapı çökmeleri gibi teknolojik afetler alanında kurum ve kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyon içerisinde, Türkiye'nin “teknolojik afetler yol haritası”nı hazırladık”* (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015a: 317). *“Mersin Akkuyu Nükleer Enerji Santralı Projesi 20 milyar dolar maliyetli projeye, 4 ünite 1200 MW VVER reaktörü kurulacaktır”* ifadesiyle birlikte *“Sinop Nükleer Enerji Santralı Projesi Kurulu gücü 4.500-5.000 MW olan projenin maliyeti yaklaşık 22 milyar dolardır”* ifadesi yer almaktadır (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015a: 361).

2015 (Kasım) beyannamesinde AK Parti, 2015 (Haziran) beyannamesinde yer alan ifadelerle ilave olarak Türkiye'nin teknoloji seviyesinin yükselmesi, enerji bağımlılığının azalması ve teknoloji kapasitesinin artması üzerinde durarak beyannamesinde *“Mersin Akkuyu Nükleer Enerji Santralı Projesi 20 milyar dolar maliyetli projeye, 4 ünite 1200 MW VVER reaktörü kurulması için çalışmalar devam etmektedir. Böylece enerjide dışa bağımlılığımız azaltılması, ülkemizin teknolojik seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmektedir”* ifadesi ve *“Sinop Nükleer Enerji Santralı Projesi kurulu gücü 4.500-5.000 MW olan projenin maliyeti yaklaşık 22 milyar dolardır. Enerjide dışa bağımlılığımızı azaltacak, teknoloji kapasitemizi artıracaktır”* ifadelerine yer vermiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015b: 284).

2015 (Kasım) genel seçim dönemine bakıldığında AK Parti, 2015 (Haziran) seçim beyannamesinde yer alan ifadeleri yinelemiştir. Beynamede yer alan tüm ifadelerin niteliği olumlu olmakla birlikte, nükleer enerji alanında hayata geçirilen somut adımlar ifade edilmiştir. AK Parti beyannamesinde, nükleer enerjinin elektrik üretiminde kullanılacağını ve nükleer dahil tüm enerji kaynaklarından en üst düzeyde yararlanılacağını, Sinop ve Akkuyu olmak üzere iki adet nükleer santral yapımı için anlaşmaların imzalandığını ve buna ek olarak üçüncü santral için bazı ülkeler ile görüşmelere başlanıldığını, olabilecek nükleer ve radyolojik kazalara yönelik teknolojik afet yol haritası hazırlandığını, Akkuyu nükleer santralının yapımı ile Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığının azalmasının ve teknoloji kapasitesinin artmasının hedeflendiğini belirtmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi 2015b: 164-284).

3.1.2. Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji

1983-2015 tarihleri arasında yapılan 10 genel seçim dönemi, barajı geçen merkez sol partilerin (4 adet siyasi partinin), 12 adet seçim beyannamesi incelenmiştir.

3.1.2.1. Halkçı Parti

HP, 1983 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde söz edilen enerji türüne olumlu yaklaşarak, nükleer enerjinin ekonomik değeri üzerine ifadelerde bulunmuştur. HP'ye göre nükleer enerji dahil olmak üzere tüm enerji kaynaklarının potansiyeli ortaya çıkartılmalı ve enerji çeşitliliği sağlanmalıdır. Beynamede *“Su, kömür, jeotermal kaynakları nükleer enerji ham maddelerinin genel bir envanteri çıkarılıp rezerv tespiti yapılması, diğer enerji kaynakları potansiyelinin harekete geçirilmesi”* ifadesi yer almaktadır (HP Seçim Beyannamesi 1983 :8).

Bunun yanı sıra HP, enerji açığının giderilmesi için nükleer enerjiden enerji üretilmesi için tesislerin kurulması, nükleer enerji üretecek teknolojinin araştırılması, bu enerji için gerekli olan ham maddenin yurt içinden sağlanma durumunun araştırılması gibi konulara önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Beynamede bunu destekleyen *“Nükleer enerjiye yönelerek enerji açığının giderilmesi ve bu nedenle nükleer enerji üretecek teknolojinin ülkemize sokulması, enerji santrallerinin yapımına geçilmesi ve nükleer enerji üretiminin gerektirdiği hammaddenin yurt içinden sağlanması olanağının araştırılması”* ifadesi yer almaktadır (HP Seçim Beyannamesi 1983 :9).

3.1.2.2. Sosyal Demokrat Halkçı Parti

1987 genel seçim döneminde SHP seçim beyannamesinde “*Türkiye dış politikası, nükleer silahsız gelişmeye çalışan ülkelere destek veren, silahlanma yarışı sona ermiş, yepyeni bir dünya kurulması yolundaki çabalara öncülük edecektir*” ifadesi yer almaktadır (SHP Seçim Beyannamesi 1987:5).

Beynamede yer alan diğer bir ifade ise “*Sosyal Demokrat Halkçı Parti nükleer silahsızlanmayı, bu silahlanmanın sınırlandırılmasını içtenlikle destekler ve bu alanda elde edilecek başarıların konvansiyonel silahlanmada bir tırmanış nedeni olmamasını, tutulması gereken yolun, uluslararası anlaşmazlıkları silaha başvurmadan uzlaşma ile çözmek olduğunu savunur*” ifadesi olarak görülmektedir (SHP Seçim Beyannamesi 1987:6).

SHP, nükleer enerjinin enerji üretiminde kullanılmasına dair herhangi bir ifadede bulunmamış, nükleer silahlanma ile ilgili ifadelerde bulunmuştur. Nükleer silahlanmaya karşı olumsuz bir söyleme sahip olan SHP, nükleer silahsızlanmayı destekleyerek, nükleer silahlanma olmadan gelişmeye çalışan ülkelerin desteklenmesi, nükleer silahlanmanın sınırlandırılması ve ülkelerin uluslararası sorunlarda nükleer silahlara başvurmadan çözüme gitmesi yönünde yaklaşımları benimsemiştir.

3.1.2.3. Demokratik Sol Parti

DSP 1995 genel seçim dönemi için yayımlandığı seçim beyannamesinde “*Bu enerji seçenekleri varken, nükleer enerjinin önceliği olmamalıdır. Bununla birlikte, teknolojik gelişmeleri yakından izleyecek, laboratuvar olarak kullanılacak araştırma amaçlı bir nükleer enerji santrali kurulmasında geç kalınmıştır. Nükleer enerji bugün için ucuz ve güvenilir değildir. Nükleer enerji güvenilir duruma gelinceye kadar güneş, rüzgar gibi doğal kaynaklardan yararlanması gereklidir*” ifadesine yer vermiştir (DSP Seçim Beyannamesi 1995: 45).

DSP, 1999 genel seçim döneminde yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik “*Ülkemiz koşullarında nükleer enerjiye ayrıcalık tanınması yanlıştır. Ancak, teknolojik gelişmeleri yakından izleyebilmek için, araştırma amaçlı, laboratuvar olarak kullanılacak bir nükleer enerji santrali kurulmasında ise geç kalınmıştır*” ifadesinde bulunmuştur (DSP Seçim Beyannamesi 1999: 71). Bu ifadelerle birlikte DSP, seçim beyannamesinde nükleer enerjiye olumsuz bir söylemde bulunmuştur.

3.1.2.4. Cumhuriyet Halk Partisi

1995 yılında CHP nükleer gücün enerji üretiminde kullanılmasına dair herhangi bir ifadede bulunmamış fakat nükleer silahlanma ve atom bombası denemelerine karşı olduklarını ve olacaklarını belirtmiştir. CHP beyannamesinde konuya yönelik “*Nükleer silahsızlanmanın sürdürülmesi ve atom bombası denemelerinin durdurulması konularının takipçisi olacağız*” ifadesine yer vermiştir (CHP Seçim Beyannamesi 1995: 46).

2002 yılında CHP beyannamesinde “*Bor ve Toryum gibi ülkemizin yeraltı zenginliğini oluşturan doğal kaynakları ile hidrojenin enerji üretiminde kullanımı konusunda, dünyada hızla gelişmekte olan ileri teknolojilerin araştırılıp geliştirilmesi ve ülke yararına kullanımı için ulusal bir strateji oluşturacağız*” ifadesine yer vererek ham madde teknolojisine değinmiş, toryum gibi doğal

zenginliklerinin enerji üretiminde kullanılma teknolojilerinin ve hidrojenin enerji üretiminde kullanılma teknolojisinin yakından takip edilmesi gerektiğini ve bunu yapacaklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra “AB’nin öngördüğü yeni ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanım oranlarına ulaşabilmek için benzeri ilkelerin ülkemizde de yaşama geçirilmesini hedef alacağız” ifadesiyle enerji çeşitliliği bağlamında yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına sıcak baktığını göstermiştir (CHP Seçim Beyannamesi 2002: 32).

2007 yılında CHP, 2002 yılında beyannamesinde yer verdiği ifadeyi yineleyerek, toryum ve hidrojenin enerji üretiminde kullanımına yönelik teknolojinin takip edilmesi üzerine olumlu bir söylemde bulunmuştur. Beynamede 2002 genel seçim dönemi beyannamesinde yer alan “*Bor ve Toryum gibi ülkemizin yeraltı zenginliğini oluşturan doğal kaynakları ile hidrojenin enerji üretiminde kullanımı konusunda, dünyada hızla gelişmekte olan ileri teknolojilerin araştırılıp geliştirilmesi ve ülke yararına kullanımı için ulusal bir strateji oluşturacağız*” ifadesi yer almaktadır (CHP Seçim Beyannamesi 2007: 32).

2011 genel seçim döneminde CHP, seçim beyannamesinde “*Nükleer enerji konusuna evrensel sorumlulukla ve sadece günümüzü değil, gelecek kuşakları da düşünen bir duyarlılıkla yaklaşacağız*” ifadesiyle öncelikle sürdürülebilirliği ve gelecek kuşakları da düşünerek hareket edileceğini ve evrensel sorumluluklara da değinerek bu duyarlılıkla ilerlenmesi gerektiğini belirtmiştir (CHP Seçim Beyannamesi 2011: 46).

Beynamede “*Ulusal bir strateji dahilinde, maliyetlerinin düşeceği ve işletme güvenliğinin artacağı beklenen yeni kuşak nükleer reaktörlere odaklı, teknoloji üretiminden atık yönetimine kadar her aşamada söz sahibi olacağımız bir nükleer politika izleyeceğiz*” ifadesi yer almaktadır ki bu ifadeyle bir nükleer politika oluşturulacaksa bu nükleer politikanın teknolojisinden nihai atık yönetimine kadar Türkiye’nin söz sahibi olacağı bir strateji dahilinde bir politika oluşturulacağı belirtilmektedir (CHP Seçim Beyannamesi 2011: 46).

CHP, en yüksek güvenlik kriterlerinin sağlandığı, en iyi teknolojinin transfer edildiği, yeni nesil reaktörlere odaklı, maliyetin en düşük, nükleer güvenliğin en yüksek olduğu çalışmaları gerçekleştireceğini “*Nükleer teknolojide en yüksek güvenlik kriterlerini gözeterek, yeni kuşak reaktörlere odaklanan, teknoloji transferini içeren çalışmaları gerçekleştireceğiz*” ifadesiyle belirtmektedir (CHP Seçim Beyannamesi 2011: 46).

Beynamede yer alan diğer ifade “*Akkuyu’da bir nükleer santral kurulması konusundaki kararı halkımıza bırakacak, bu konuda referanduma gideceğiz*” ifadesidir (CHP Seçim Beyannamesi 2011:46). Bu ifadeyle beynamede Akkuyu Nükleer Santral kurulması konusuna destekler nitelikte bakılmaktan ziyade santral kurulma konusu bölge yaşayanlarının kararına bırakılarak yapılan referandum sonucuna göre bir santral yapılacağı veya yapılmayacağı belirtilmektedir. CHP, seçim beyannamesinde tamamen olumsuz söyleme yer vermemekle birlikte nükleer enerjinin enerji görünümünde yer alması konusunda AK Parti gibi kararlı ve somut adımların yer aldığı ifadelere ve tamamen olumlu söyleme de yer vermemiştir.

2015 (Haziran) genel seçim döneminde CHP, beyannamesinde olumlu ve olumsuz söyleme de yer vermektedir. “*Nükleer ve kimyasal silahların yayılmasını önlemek için verilen mücadeleye etkin bir şekilde katılacağız*” ifadesiyle nükleer silahlara karşı olduğunu, “*Nükleer teknolojiye, kategorik olarak karşı olmamakla birlikte, mevcut nükleer enerji teknolojilerine dayalı sorunlarını giderememiş riskli santrallerin kısa vadede ülkemizde kurulmasına izin vermeyeceğiz*” ifadesiyle teknoloji

sorunlarını giderememiş risk teşkil eden santrallerin kısa vadede kurulmasına izin vermeyeceklerini ifade etmiştir (CHP Seçim Beyannamesi 2015a: 65).

“İhalesiz olarak gerçekleştirilen ve ÇED sürecinde ciddi hukuki sorunlar bulunan Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) anlaşmasını yerel ve uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde yeniden gözden geçirerek; ülkemizin enerji bağımlılığını artıracak ve güvenliği şüpheli olduğu için, hukuk çerçevesinde mümkün olursa, iptal edeceğiz” ifadesiyle CHP, Akkuyu nükleer güç santralının ÇED değerlendirme raporlarında ciddi hukuki sorunlar olduğunu belirterek bu santralin enerji bağımlılığını arttıracak ve güvenlik sorunları olduğunu vurgulayarak hukuki olarak mümkün olursa iptalini gerçekleştireceklerini söylemiştir (CHP Seçim Beyannamesi 2015a: 65).

Beynamede *“Uzun vadede gerçekleştirilecek nükleer ve benzeri tüm enerji projelerinde, teknoloji transferinin, güvenliğin ve verimliliğin vazgeçilmez ön koşul olmasını sağlayacağız”* ifadesiyle nükleer dahil olmak üzere tüm enerji projelerinde ön ve taviz verilemez bir şart olarak, güvenlik ve verimliliğin esas alındığı vurgulanmaktadır. Beynamede yer alan diğer ifadelere bakıldığında *“Bu alandaki teknoloji geliştirme çalışmalarını diğer kaynaklarda olduğu gibi yakından takip edecek, ülkemizin güvenli ve verimli enerji kaynaklarının geliştirilmesinde önde gelen ülkeler arasında yer alması için çalışacağız”* ifadesine, *“Başta 4. nesil reaktörler, füzyona dayalı santraller ve toryum konusunda dünyada bu alandaki gelişmeleri dikkatle izleyeceğiz”* ifadesine ve *“İşletme güvenliği ile nihai atık sorununun çözümlendiği yönünde kesin bir kanaat edinene kadar, gelecek nesilleri de tehdit edebilecek uygulamaların ülkemizde denenmesine izin vermeyeceğiz”* ifadesine yer verildiği görülmektedir (CHP Seçim Beyannamesi 2015a: 65).

CHP seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik sorunsuz, risksiz, kesin bir kanaat sonucu adımların atılmasını benimsemektedir. İfadesinde bunu, işletme güvenliğinde ve nihai atık sorunu konusunda kesin bir kanaat edininceye kadar, gelecek nesilleri etkileyecek herhangi bir uygulamanın denenmesine izin verilmeyecek sözleriyle belirtmiştir. Nükleer enerjinin teknolojisine dair öncelikle yeni nesil reaktörler, füzyona dayalı santraller ve toryum konusunda dünyada olan gelişmelerin takip edileceğini ve bu alandaki gelişmeleri de göz ardı etmeyip diğer enerji kaynaklarında olduğu gibi güvenli ve verimli enerji kaynaklarının gelişmesi için yakından takip edileceğini belirtmiştir.

2015 (Kasım) genel seçim dönemi CHP, 2015 (Haziran) dönemi seçim beyannamesinde yer alan ifadeleri yinelemiştir. Beynamede özetle nükleer silahlanmaya karşı olduğunu belirtmiş, teknoloji sorunlarını giderememiş risk teşkil eden santrallerin kısa vadede kurulmasına izin vermeyeceklerini, Akkuyu nükleer güç santralının çevresel etki değerlendirme raporlarında ciddi hukuki sorunlar olduğunu belirterek bu santralin enerji bağımlılığını arttıracak ve güvenlik sorunları olduğunu vurgulayarak hukuki olarak mümkün olursa iptalini gerçekleştireceklerini söylemiştir (CHP Seçim Beyannamesi 2015b: 81-82).

Nükleer enerji dahil olmak üzere tüm enerji projelerinde ön ve taviz verilemez bir şart olarak, güvenlik ve verimlilik esas alınmıştır. Nükleer enerjinin teknolojisine dair öncelikle yeni nesil reaktörler, füzyona dayalı santraller ve toryum konusunda dünyada olan gelişmelerin takip edileceğini ve bu alandaki gelişmeleri de göz ardı etmeyip diğer enerji kaynaklarında olduğu gibi güvenli ve verimli enerji kaynaklarının gelişmesi için yakından takip edileceğini belirtmiştir. İşletme güvenliğinin optimum düzeyde sağlanması ve nihai atık sorununun kesin çözümünün sağlanması gibi konular CHP’nin nükleer enerji santrallerinin kurulmasına sıcak bakmalarında ön şartlardan bazıları olmakla

birlikte, beyannamede enerjiye yönelik tamamen olumlu söylemden ziyade şartlara bağlı ifadeler yer almaktadır (CHP Seçim Beyannamesi 2015b: 81-82).

2015 Haziran ve 2015 kasım genel seçim döneminde CHP, AK Parti'nin başlattığı NGS yapımlarının ÇED süreci, işletme güvenliği konularında olumsuz söyleme de yer vermiştir. Yine aynı genel seçim dönemleri ve beyannamelerde nükleer enerjiye yönelik olumlu söylem de yer almaktadır ki bu söylem nükleer enerji teknolojisinin yakından takip edilmesi yönündedir. Burada da görüldüğü üzere merkez sol partilerden HP tamamen destekleyici nitelikte söyleme yer verirken; DSP ve SHP olumsuz söyleme yer vermiş. CHP ise 2015 genel seçimlerine kadar olumlu söyleme yer verirken 2015 genel seçimlerinde nükleer enerjinin bazı yönlerine yönelik olumlu bazı yönlerine yönelik olumsuz söyleme yer vermiştir. AK Parti'nin nükleer enerjiyi tam destekleyen yaklaşımı ve hayata geçirdiği somut adımlar üzerinden CHP, olumsuz değerlendirmelere de yer vermiştir.

3.2. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji

Hükümet programları iktidara gelmiş hükümetlerin ulusal ve uluslararası konulara yönelik yaklaşımlarının ana hatlarını ortaya koyan, iktidarında uygulayacağı politikaları meclisin güvenoyuna ve halkın bilgisine sunan önemli politika belgeleridir.

Tablo 19: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Kurduğu Hükümetler, Görev Yaptığı Tarihler, Hükümet Türleri, 1983-2015

Hükümetler	Görev Yaptığı Tarihler	Partiler	Hükümet Türü
I. Özal Hükümeti	(13.12.1983-21.12.1987)	ANAP	Tek Parti Hükümeti
II. Özal Hükümeti	(21.12.1987-09.11.1989)	ANAP	Tek Parti Hükümeti
Akbulut Hükümeti	(09.11.1989-23.06.1991)	ANAP	Tek Parti Hükümeti
I. Yılmaz Hükümeti	(23.06.1991-20.11.1991)	ANAP	Tek Parti Hükümeti
VII. Demirel Hükümeti	(21.11.1991-25.06.1993)	DYP-SHP	Koalisyon Hükümeti
I. Çiller Hükümeti	(25.06.1993-05.10.1995)	DYP-SHP/CHP	Koalisyon Hükümeti
II. Çiller Hükümeti	(05.10.1995-30.10.1995)	DYP	Azınlık Hükümeti
III. Çiller Hükümeti	(30.10.1995-06.03.1996)	DYP-CHP	Koalisyon Hükümeti
II. Yılmaz Hükümeti	(06.03.1996-28.06.1996)	ANAP-DYP	Koalisyon Hükümeti
III. Yılmaz Hükümeti	(30.06.1997-11.01.1999)	ANAP-DSP-DTP	Koalisyon Hükümeti
IV. Ecevit Hükümeti	(11.01.1999-28.05.1999)	DSP	Azınlık Hükümeti
V. Ecevit Hükümeti	(28.05.1999-18.11.2002)	DSP-ANAP-MHP	Koalisyon Hükümeti
Gül Hükümeti	(18.11.2002-14.03.2003)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti
I. Erdoğan Hükümeti	(14.03.2003-29.08.2007)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti
II. Erdoğan Hükümeti	(29.08.2007-06.07.2011)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti
III.. Erdoğan Hükümeti	(06.07.2011-28.08.2014)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti
I. Davutoğlu Hükümeti	(29.08.2014-07.06.2015)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti
III..Davutoğlu Hükümeti	(01.11.2015-22.05.2016)	AK Parti	Tek Parti Hükümeti

Kaynak: Neziroğlu, Yılmaz 2013: 5971-8424); <https://www.akparti.org.tr/> 2022 p:14-17).

1980 sonrası siyasi süreçte Turgut Özal başkanlığında ANAP kurularak I. Özal Hükümeti olarak 13 Aralık 1983 ile 21 Aralık 1987 tarihleri arasında görev yapmıştır. 46. Hükümet dönemi olan II. Özal hükümeti ile ANAP, 21 Aralık 1987 yılında iktidara geçmiş 9 Kasım 1989 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. Yıldırım Akbulut Hükümeti 47. Hükümet olarak 19 Kasım 1989 yılında iktidara geçmiştir. ANAP tarafından kurulan hükümet 23 Haziran 1991 yılına kadar görevine devam etmiştir.

ANAP'ın tek başına kurduğu son hükümet ve 48. Hükümet olan I. Yılmaz Hükümeti 23 Haziran 1991 tarihinde Mesut Yılmaz liderliğinde kurulmuş ve hükümet 20 Kasım 1991 yılına kadar görev yapmıştır (Tablo 19).

VII. Demirel Hükümeti 49. Hükümet olarak kurulmuştur. 1991 yılında gerçekleşen erken seçimlerle birlikte hiçbir parti tek başına iktidara gelememiş DYP ile SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. 30 Kasım 1991 yılında kurulan hükümet, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü sebebiyle dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle 16 Mayıs 1993 tarihinde sonlanmıştır. Bir sonraki hükümet kuruluncaya kadar başbakanlığa Erdal İnönü vekalet etmiştir.

50. Hükümet olan I. Çiller hükümeti, Tansu Çiller genel başkanlığında DYP ile SHP (18 Şubat 1995 yılı itibariyle CHP) koalisyonuyla 5 Ekim 1995 senesine kadar görevine devam etmiştir. Bir sonraki hükümet dönemi olan 51. Hükümet II. Çiller Hükümeti olmakla birlikte 5-30 Ekim 1995 yılları arasında azınlık hükümeti olarak görev yapmıştır. 52. Hükümet olan III. Çiller Hükümeti koalisyon hükümeti olmakla birlikte, iktidar paylaşımı DYP ve CHP ile yapılmış ve hükümet 30 Ekim 1995 yılında kurulmuştur. 5 Kasım 1995 yılında yapılan güven oylaması ile hükümet 243 kabul, 174 ret oyu almış sonrasında 26 Aralık 1995 yılında milletvekilliği erken seçimlerinde hükümet istifa etmiştir.

Merkez sağ çizgisini temsil eden iki parti ANAP ve DYP'nin yer aldığı koalisyon hükümeti olan II. Yılmaz Hükümeti 53. hükümet olarak kurularak 6 Mart 1996 ile 28 Haziran 1996 tarihleri arasında görev yapmıştır. 55. Hükümet olarak kurulan III. Yılmaz Hükümeti ANAP, DSP ve Demokrat Türkiye Partisi partilerinin azınlık koalisyon ile oluşturduğu hükümettir ve 30 Haziran 1997-11 Ocak 1999 yılları arasında görev yapmıştır. Bu hükümete CHP dışarıdan destek vermiştir. Koalisyon hükümeti olan V. Ecevit Hükümeti (57. Hükümet), DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 3 Mayıs 1999 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından görevlendirilmesiyle kurulmuştur. Koalisyon hükümetinin diğer paylaşımları MHP ve ANAP partileridir.

Merkez sağ çizgisinde yeni bir parti olarak 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Abdullah Gül genel başkanlığında AK Parti (58. Hükümet) tek başına iktidara gelmiştir. Abdullah Gül liderliğinde iktidara gelen 58. Hükümetin istifası ve Recep Tayyip Erdoğan'ın seçim yasağının kalkması sonrasında Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan hükümettir. I. Erdoğan hükümeti (59. Hükümet), 14 Mart 2003-29 Ağustos 2007 tarihleri arasında görev yapmıştır. II. Erdoğan hükümeti (60. Hükümet), 22 Temmuz 2007 erken seçimlerinde tekrar tek parti olarak iktidara gelmiş ve 29 Ağustos 2007- 6 Temmuz 2011 tarihleri arasında görev yapmıştır. Bir diğer Erdoğan hükümeti III. Erdoğan Hükümeti'dir (61. Hükümet).

I. Davutoğlu dönemi, AK Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu liderliğinde Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olması nedeniyle 29 Ağustos 2014 tarihinde kurulmuştur. Davutoğlu hükümeti 62. Hükümet olarak iktidara gelmiştir. III. Davutoğlu dönemi (64. Hükümet) ise yine Ahmet Davutoğlu genel başkanlığında AK Parti'nin, 1 Kasım 2015 Genel Seçimlerinde tek başına iktidara gelmesiyle kurulmuş ve 22 Mayıs 2016 tarihinde Başbakan Davutoğlu'nun hükümetin istifasını cumhurbaşkanına sunmasıyla sona ermiştir.

3.2.1. Merkez Sağ Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji

Bu başlık altında merkez sağ partilerin 1983-2015 arası dönemde yayınladıkları hükümet programlarında yer alan nükleer enerjiye yönelik ifadeler incelenmiştir. Çalışmada koalisyon hükümetleri de yer almaktadır.

3.2.1.1. I. ve II. Turgut Özal Hükümeti Dönemi Hükümet Programları

I. Özal Hükümeti dönemi hükümet programına bakıldığında nükleer enerjiye yönelik “*Enerji, sanayileşmenin, kalkınmanın ve medeniyetin can damarıdır. Başta kömür, hidrolik, petrol olmak üzere, tabii gaz, nükleer, güneş, jeotermal gibi bütün enerji kaynaklarından en iyi ve en süratli şekilde faydalanılmasını sağlayacak tesisleri kuracağız*” ifadesinin yer aldığı görülmektedir (I. Özal Hükümeti Hükümet Programı 1983: 5993). Nükleer enerji dahil olmak üzere bütün enerji kaynaklarından optimum düzeyde faydalanılması için tesislerin kurulacağı belirtilmiştir. Hükümet programında yer alan ifade, ANAP’ın 1983 genel seçim dönemi yayımlanan seçim beyannamesi ile aynı olmakla birlikte burada da enerjinin, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında vazgeçilmez bir faktör olduğu belirtilmektedir. I. Özal Hükümeti dönemi hükümet programında büyük oranda enerji politikalarına yer verilmiştir, dokümanda ağırlıklı olarak tabii kaynaklara verilen önemin artırılması, santrallerin ıslah edilmesi ve sayılarının artırılması gibi konulara değinilmiştir.

3.2.1.2. Yıldırım Akbulut Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

Akbulut Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerji ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. I. ve II. Özal Hükümet dönemi hükümet programlarında yer alan ifadelere benzer olarak elektrik üretiminin artırılması, dağıtımının yaygınlaştırılması gibi konulara yer verilmiştir.

3.2.1.3. I. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

I. Yılmaz Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerji ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamakla birlikte kendisinden önce iktidara gelen hükümetlerin hükümet programlarına benzer ifadeleri kendi programında bulundurmıştır. Yer alan ifadeler, enerji üretiminin artırılması, elektrik üretimi ve dağıtımı gibi konular ve aynı zamanda tabii kaynakların önemi üzerinedir.

3.2.1.4. VII. Süleyman Demirel Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

DYP-SHP koalisyonu ile kurulan VII. Demirel Hükümeti dönemi hükümet programında da nükleer enerjiye özel olarak değinilmemiştir. Enerji sorunu yaşanmaması için hidroelektrik ve termik santrallerin kurulmasının ne kadar önemli ve gerekli olduğu vurgulanarak atıkların geri kazanımı gibi projelerden bahsedilmiştir.

3.2.1.5. I. II. III. Tansu Çiller Hükümeti Dönemi Hükümet Programları

I. II. III. Tansu Çiller Hükümet dönemlerinde de nükleer enerji ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır. I. ve II. Çiller Hükümet programlarında enerji üretimi, enerji santrallerinin kurulmasına değinilmekle birlikte bu santraller termik ve hidroelektrik santralleridir.

3.2.1.6. II. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

II. Yılmaz dönemi ANAP-DYP koalisyon hükümeti olarak iki merkez sağ partinin birleşmesi ile oluşmuştur. Hükümet programında nükleer enerjiye yönelik ifade bulunmaktadır. Hükümet programında nükleer enerjiye yönelik “*Uluslararası yüksek teknoloji, sağlıklı çevre ve halkın güvenliğini ön planda tutan nükleer santraller kurulacaktır*” ifadesi bulunmaktadır (II. Yılmaz Hükümeti Hükümet Programı 1996: 7236). Nükleer santrallerin kurulacağı belirtilerek enerji sektörüne ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

3.2.1.7. III. Mesut Yılmaz Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

III. Yılmaz döneminde sağ parti koalisyonu yerine sağ ve sol koalisyonu kurulmuş, ANAP-DSP-DTP azınlık koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet döneminde yayımlanan hükümet programında nükleer enerji ile ilgili ifade bulunmaktadır. “*Nükleer enerjiye geçiş, çevreye zarar vermeyecek şekilde planlanacaktır*” (III. Yılmaz Hükümeti Hükümet Programı 1997:7595). Nükleer enerjiye yönelik planların çevreye zarar vermeden hayata geçirileceği belirtilmiştir.

3.2.1.8. Abdullah Gül Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

Gül Hükümeti dönemi hükümet programına bakıldığında enerji politikalarına yönelik pek çok ifade bulunmaktadır. Ana hatlara bakıldığında arz ve enerji çeşitliliğinin sağlanması, yerli enerji politikaları, ucuz ve güvenilir çevreye zarar vermeyecek temiz enerji kaynaklarının kullanımı gibi ifadeler yer almaktadır. Fakat hükümet programında nükleer enerji ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

3.2.1.9. I. II. III. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti Dönemi Hükümet Programları

I. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiye yönelik “*Enerji darboğazının oluşmaması için, maliyet ve fiyatlamayı da dikkate alan bir planlama yapılacaktır, çevreci nükleer enerji kaynakları da devreye sokulacaktır. Yurt dışı enerji kaynakları ve bunun imkanları, ekonomik kriterler göz ardı edilmeden çeşitlendirilerek değerlendirilecektir*” (I. Erdoğan Hükümeti Hükümet Programı 2003: 8110). Bu ifade ile nükleer enerjinin de enerji çeşitliliği için devreye sokulacağı belirtilmektedir.

II. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiye yönelik “*Enerji kaynaklarımıza nükleer enerjinin de eklenmesi için gerekli hukuki çalışmalar hızla sonuçlandırılacaktır, özel sektörün bu alandaki yatırımları desteklenecektir*” (II. Erdoğan Hükümeti Hükümet Programı

2007: 8232). İfade içeriğinde enerji çeşitliliğin sağlanması için alana yönelik faaliyetlerin hızlandırılacağı hukuki süreçlerin hızlı sonuçlanmasına çalışılacağı belirtilmiştir.

III. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında ise nükleer enerjiyle ilgili “*Cari açığı daha düşük seviyelere indirmek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzı içindeki payının arttırılmasına ve nükleer santrallerin kullanılmasına yönelik başlatılan çalışmalara kararlılıkla devam edilecektir*” (III. Erdoğan Hükümeti Hükümet Programı 2011: 8349). Başka bir ifade olarak “*Nükleer santral kurulmasına ilişkin çalışmalarımızı hızlandıracağız*” ifadelerine yer verilmiştir (III. Erdoğan Hükümeti Programı 2011: 8354). Cari açığın azaltılması için enerjide dışa bağımlılığın azaltılması ve enerji çeşitliliğinin sağlanması üzerine durulmuştur. Bu sebeple yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjiye yönelik nükleer santral yapılmasına yönelik çalışmaların hızlandırılacağı, enerji arzı içerisinde yer almasının sağlanacağı gibi ifadelere yer verilmiştir.

3.2.1.10. I. Ahmet Davutoğlu Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

I. Davutoğlu Hükümeti dönemi hükümet programında yer alan ifadelere bakıldığında “*Ulaşım, endüstriyel, maden, kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer kazalar, iklim değişikliği, kritik yapı çökmeleri gibi teknolojik afetler alanında kurum ve kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyon içerisinde, Türkiye'nin “teknolojik afetler yol haritası” nı hazırladık*” (I. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2014: 94). Bu ifade ile olası radyolojik ve nükleer kazalar için teknolojik afetler yol haritası hazırlandığı belirtilmiştir.

“*Cari açığı daha düşük seviyelere indirmek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji arzı içindeki payının arttırılmasına ve nükleer santrallerin kullanılmasına yönelik başlatılan çalışmalara kararlılıkla devam edilecektir*”(I. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2014:121). Bu ifade ile enerjide dışa bağımlılığın azaltılması için nükleer enerji faaliyetlerine kararlılıkla devam edileceği belirtilmiştir.

“*Nükleer santral kurulmasına ilişkin çalışmalarımızı hızlandıracağız*” (I. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı: 149). Bu ifadeyle nükleer santral çalışmalarının devam edeceği ve hızlandırılacağı belirtilmektedir.

“*Nükleer enerjiyi elektrik üretiminde kullanan, yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarını en üst düzeyde değerlendiren, israfı ve enerjinin çevresel etkilerini asgariye indiren uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendirmiş rekabetçi bir enerji sistemi oluşturulacaktır*” (I. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2014:149). Bu ifade ile enerji üretiminin arttırılması ve enerji çeşitliliğinin sağlanması için nükleer enerji dahil olmak üzere, yenilenebilir enerji kaynaklarının da optimum düzeyde kullanılmaya çalışılacağına değinilmiştir.

“*Mersin Akkuyu ve Sinop'ta toplam 9.280 MW gücünde 8 adet nükleer reaktör devreye alınacaktır*” (I. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2014: 149). Bu ifade ile enerji çeşitliliğinin sağlanması adına nükleer enerji faaliyetlerine yönelik somut adımlar atıldığı ve atılacağı belirtilmiştir.

3.2.1.11. III. Ahmet Davutoğlu Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

III. Davutoğlu Hükümeti dönemi hükümet programında “Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarımızı mümkün olan en üst düzeyde değerlendirmeyi ve nükleer teknolojiyi elektrik üretiminde kullanmayı öngörmekteyiz. Enerjinin israf edilmemesi ve çevresel etkilerinin asgariye indirilmesi ile ülkemizin uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendiren rekabetçi bir enerji sistemine ulaşılması temel amacımızdır.”(III. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2015:93). Burada da nükleer dahil olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından da enerji üretimi için en üst düzeyde yararlanılacağı belirtilmektedir.

“Nükleer enerjide somut adımlar atarak 4.800 MW gücünde Akkuyu’da ve 4.480 MW gücünde Sinop’ta olmak üzere 2 adet nükleer santralin yapılması için anlaşmayı imzaladık. Bu iki santrale ek olarak görüşmelerimizi yürüttüğümüz 3. Santralin yapımına bu dönemde bu dönemde başlayacağız ” (III.Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2015: 93). Burada da nükleer dahil olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklarından da enerji üretimi için en üst düzeyde yararlanılacağı, nükleer enerjinin enerji görünümüne katılmasının hedeflendiği görülmektedir.

“İstikrarlı bir şekilde artan enerji talebimizi karşılarken, enerji nakil güzergahları ve kaynak ülke çeşitlendirmesi hedefimiz doğrultusunda önemli projeler hayata geçirmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerjinin payını artırarak ve nükleeri enerji sepetimize ekleyerek çeşitlendirme hedefimize katkıda bulunmaya çalışmaktayız” (III. Davutoğlu Hükümeti Hükümet Programı 2015:146). Sinop ve Akkuyu’da olmak üzere iki adet nükleer reaktör yapımı için yapılan anlaşmaların imzalandığı buna ek olarak üçüncü reaktör yapımı için bazı ülkelerde görüşmelere başlandığı belirtilmektedir. Bu hükümet programında da AK Parti’nin 2002 yılından beri meclise ve halka sunduğu hükümet programlarının hepsinde olduğu gibi nükleer enerjiyi destekleyen, sadece vaad ve hedeflere yer vermek dışında aynı zamanda söz edilen enerji alanına yönelik atılan somut adımları ifade eden ifadeler yer almaktadır.

3.2.2. Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerji

1980 sonrası siyasi dönemde IV. Ecevit Hükümeti dışında tek parti hükümeti olarak iktidara gelen merkez sol parti bulunmamaktadır. VII. Demirel Hükümeti DYP-SHP koalisyonu ile I. Çiller Hükümeti DYP-SHP/CHP koalisyonu, III. Çiller Hükümeti DYP-CHP koalisyonu, III. Yılmaz Hükümeti ANAP-DSP-DTP koalisyonu ve V. Ecevit Hükümeti DSP-ANAP-MHP koalisyonu ile kurulmuştur. Diğer hükümet programları merkez sağ partilerin hükümet programlarının incelenmesi esnasında analiz edildiği için bu bölümde sadece IV. Ecevit ve V. Ecevit dönemi hükümet programlarına yer verilecektir.

3.2.1.1. IV. Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

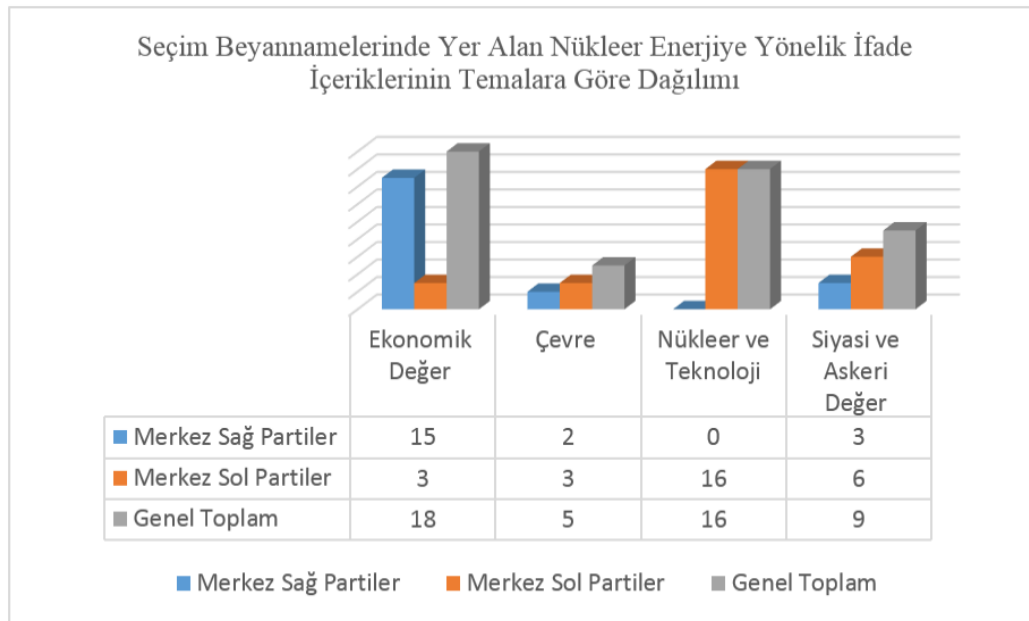
IV. Ecevit Hükümeti hükümet programında nükleer enerji ile ilgili herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

3.2.1.2. V. Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi Hükümet Programı

V. Ecevit Hükümeti koalisyon hükümeti olmak üzere, DSP iktidarı MHP ve ANAP ile paylaşmak durumunda kalmıştır. “*Hidroelektrik potansiyelinin değerlendirilmesi yanında nükleer ve yenilenebilir enerjiye önem verilecektir*” (V. Ecevit Hükümeti Hükümet Programı 1999: 7894) ifadesi yer almaktadır. Koalisyon hükümeti hükümet programında nükleer enerjiye olumlu bir söylem benimseyerek enerji çeşitliliğin üzerine durmuştur. Sadece hidroelektrik kaynağının değil nükleer enerji ve diğer yenilenebilir kaynaklarının da potansiyelinin değerlendirilmesine önem verileceği belirtilmiştir.

3.3. Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerjinin Karşılaştırılması

Türk siyasal hayatında 1983-2015 tarihleri arasında yapılan 10 genel seçim döneminde, barajı geçen merkez sağ ve merkez sol partilerin (8 adet siyasi partinin), 24 adet seçim beyannamesi incelenmiştir. Yapılan analize göre incelenen beyannamelerde nükleer enerjiye yönelik 48 adet ifade içeriği yer almaktadır. Nükleer enerji ile ilgili ifade içerikleri: Ekonomik değer, çevre, nükleer ve teknoloji, askeri ve siyasi değer olmak üzere dört tema altında sınıflandırılmıştır. Temalar belirlenirken ifade içeriklerinin hangi alt temalarla ilgili olduğu belirlenmiş ve alt temaların bir araya gelerek oluşturduğu genel konu ile temalar belirlenmiştir.

Grafik 3: Genel Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji İle İlgili İfade İçeriklerinin Temalara Göre Dağılımı, 1983-2015

Kaynak: Tablo 18’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu sınıflandırmaya göre 1983-2015 genel seçim dönemleri yayımlanan seçim beyannamelerinde nükleer enerji ile ilgili ifade içeriklerinin sırasıyla en fazla; nükleer enerjinin ekonomik değeri (18 adet), nükleer ve teknoloji (16 adet), siyasi ve askeri değer (9 adet), çevre (5 adet) üzerine olduğu görülmektedir (Grafik 3).

Merkez sağ partilerin nükleer enerjiye yönelik ifade içeriklerinin temalara göre dağılımına bakıldığında ise sırasıyla en fazla ekonomik değer (15 adet), siyasi ve askeri değer (3 adet), çevre (2 adet), nükleer teknoloji (0 adet)⁵ olarak görülmektedir (Grafik 3).

Merkez sol partilerde ise sırayla en fazla ifade içeriği nükleer ve teknoloji (16 adet), siyasi ve askeri değer (6 adet), çevre (3 adet), ekonomik değer (3 adet) olarak görülmektedir (Grafik 3).

Tablo 20: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Seçim Beyannamelerindeki Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Alt Temalara Göre Dağılımı, 1983 – 2015

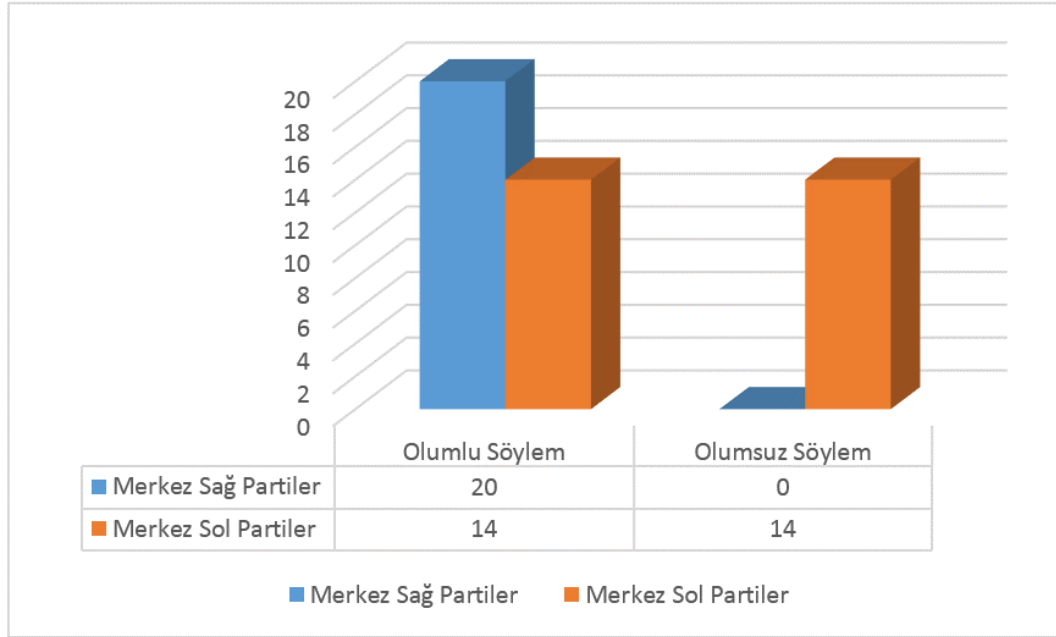
Genel Seçim Yılı	Merkez Sağ ve Merkez Sol Partiler	Seçim Beyannamelerinde ki Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçerikleri																	
		1. Ekonomik Değer					2. Çevre				3. Nükleer Teknoloji			4. Siyasi ve Askeri				Genel Toplam	
		1.1. Enerji Çeşitliliği	1.2. Enerji Güvenliği	1.3. Enerji Üretimi	1.4. Santral Maliyeti	TOPLAM	2.1. Afet Yönetimi	2.2. Sürdürülebilirlik	2.3. ÇED İncelemesi	TOPLAM	3.1. Nükleer Enerji ve Teknoloji	3.2. NGS İşletme Güvenliği	3.3. Nükleer Enerji Ham Maddeleri Teknolojisi	TOPLAM	4.1. Nükleer Silahlanma	4. 2.Halk Görüşü	4.3. NGS Yapım Anlaşmaları		TOPLAM
1983	ANAP	1				1												1	
	MDP			1		1								1				2	
	HP	1		1		2												2	
1987	ANAP	1				1												1	
	DYP*																		
	SHP													2			2	2	
1991	DSP*																		
	SHP*																		
	ANAP*																		
1995	DYP			1		1												1	
	CHP													1			1	1	
	DSP									1			1					1	
1999	DSP									1			1					1	
	ANAP*																		
2002	CHP	1				1							1	1				2	
	AK Parti		1			1												1	
2007	CHP												1	1				1	
	AK Parti	1				1												1	
2011	CHP						1		1	1	1		2		1		1	4	
	AK Parti		1	2		3												3	
2015 Haziran	CHP							1	1	3	2		5	1			1	7	
	AK Parti		1		2	3	1		1							1	1	5	
2015 Kasım	CHP							1	1	3	2		5	1			1	7	
	AK Parti		3			3	1		1							1	1	5	
Genel Toplam		5	6	5	2	18	2	1	2	5	9	6	2	16	6	1	2	9	48

Kaynak: AK Parti Seçim Beyannamesi (2002: 59; 2007: 187; 2011: 64-66; 2015a: 209-361; 2015b:164-284); ANAP Seçim Beyannamesi 1983: 106; 1987: 52); CHP Seçim Beyannamesi (1995: 46; 2002: 32; 2007: 39-40; 2011: 46; 2015: 65; 2015a: 81-82); DSP Seçim Beyannamesi (1995:45; 1999:72); DYP Seçim Beyannamesi 1991:144); SHP Seçim Beyannamesi (1987: 5-6); HP Seçim Beyannamesi, (1983:8-9); MDP Seçim Beyannamesi, (1983: 8-75).

*: Seçim beyannamelerinde nükleer enerji ile ilgili ifade bulunmamaktadır.

⁵ İfade içeriklerinin temalara göre dağılımı incelenirken, ifade içeriğinde yer alan genel vurgu hangi temaya yönelikse, o tema ele alınmıştır. Nükleer enerjinin teknolojisine yönelik doğrudan bir ifade varsa, bu ifade nükleer teknoloji teması altında değerlendirilmiştir.

İfade içeriklerinin genel seçim dönemlerine, temalara, alt temalara ve siyasi partilere göre dağılımı tabloda yer almaktadır. Beyannamelerde yer alan ifade içeriklerinin niceliksel karşılığı ifade içerik adedi olarak verilmiştir. Tabloya göre seçim beyannamelerinde nükleer enerji ile ilgili ifade içeriklerinin alt temalara göre dağılımına baktığımız zaman “nükleer enerji ve teknoloji” (9 adet) ile ilk sırada yer almaktadır. “Nükleer silahlanma” (6 adet), “NGS işletme güvenliği” (6 adet), “enerji güvenliği” (6 adet), “enerji üretimi” (5 adet), “enerji çeşitliliği” (5 adet) olarak görülmektedir. İfade içeriklerinin en az olduğu alt temalara bakıldığı zaman, “sürdürülebilirlik” (1 adet), “halk görüşü” (1 adet) olarak görülmektedir (Tablo 20).

Grafik 4: Genel Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji ile İlgili İfade İçeriklerinin Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilere Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015

Kaynak: Tablo 20’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Merkez sağ partilerin ve merkez sol partilerin genel seçim dönemlerinde yayınladıkları seçim beyannamelerinde nükleer enerjiyle ilgili yer verdikleri ifadelerin içeriklerine bakıldığında bu ifade içeriklerinin olumlu ve olumsuz söylem durumu grafik 4’de görülmektedir.

Merkez sağ ve merkez sol partilerin 1983-2015 genel seçim dönemlerinde toplam olumlu söylem miktarı merkez sol partilerde 14 adet iken; merkez sağ partilerde 20 adet olarak görülmektedir.

Olumlu söylem miktarlarına bakıldığı zaman merkez sol partilerde olumsuz söylem miktarı 14 adet iken; merkez sağ partilerde olumsuz söylem bulunmamaktadır. Merkez sağ partilerin seçim beyannamelerinde yer alan ifade içeriklerinin nükleer enerjiyi destekler nitelikte olduğu görülmektedir (Grafik 4).

Tablo 21: Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Genel Seçim Dönemlerine Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015

Seçim Dönemleri	Toplam	Merkez Sol Partiler								Merkez Sağ Partiler							
		HP		DSP		SHP		CHP		ANAP		MDP		DYP		AK Parti	
		A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
1983	5	2								1		2					
1987	3						2			1							
1991	1													1			
1995	2				1				1								
1999	1				1												
2002	3							2								1	
2007	2							1								1	
2011	7							3	1							3	
2015-1	12							3	4							5	
2015-2	12							3	4							5	
Toplam	48	2			2		2	12	10	2		2		1		15	

Kaynak: Tablo 20'den ve Tablo 22'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

A: Olumlu

B: Olumsuz

Nükleer enerjiye yönelik ifade içeriklerinin genel seçim dönemlerine ve partilere göre olumlu ve olumsuz söylem olarak gösterimi, Tablo 21'de gösterilmektedir. Tabloda görüldüğü üzere nükleer enerjiye yönelik en fazla olumlu söylem (15 adet) AK Parti seçim beyannamelerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda AK Parti seçim beyannamelerinde nükleer enerjiyle ilgili olumsuz söyleme yer verilmemektedir.

AK Parti haricinde diğer merkez sağ partilere bakıldığında zaman MDP (2 adet) , ANAP (2 adet), DYP (1 adet) yayımladıkları seçim beyannamelerinde nükleer enerji ile ilgili ifade içeriklerinde olumlu söyleme yer vermiştir.

AK Parti seçim beyannamelerinden sonra nükleer enerjiye yönelik en fazla olumlu söylem (12 adet) CHP seçim beyannamelerinde yer almaktadır. CHP seçim beyannamelerinde 2002-2007 genel seçim dönemlerinde yayımlanan beyannamelerde bulunan ifadeler olumlu söylem olarak görülürken; 1995, 2011 ve 2015 genel seçim dönemleri için hazırlanan seçim beyannamelerinde bulunan ifadeler olumsuz söylem niteliği taşımaktadır. Merkez sol partilerde en fazla olumsuz söylem (12 adet) CHP beyannamelerinde bulunmaktadır. Merkez sol partiler içerisinde HP seçim beyannamesinde olumlu söyleme (2 adet) yer verirken; DSP (2 adet), SHP (2 adet) olumsuz söyleme yer vermiştir.

Görüldüğü üzere merkez sağ partilerde nükleer enerjiye yönelik olumsuz bir yaklaşım bulunmamaktadır. Merkez sol partilere bakıldığında zaman 1983 genel seçim dönemi yayımlanan HP seçim beyannamesi, 2002 ve 2007 genel seçim dönemi yayımlanan CHP seçim beyannamesi dışında diğer genel seçim dönemlerinde merkez sol partiler yayımladıkları seçim beyannamelerinde nükleer enerjiye yönelik tamamen destekler nitelikte yaklaşımda bulunmamıştır (Tablo 21).

Tablo 22: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Genel Seçim Beyannamelerindeki Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Alt Temalara Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983 – 2015

Genel Seçim Yılı	Merkez Sağ ve Merkez Sol Partiler	Seçim Beyannamelerinde Nükleer Enerji ile ilgili İfade İçeriklerinin Alt Temalara Göre Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı												
		1. Ekonomik Değer			2. Çevre				3. Nükleer teknoloji			4. Siyasi ve Askeri		
		1.1. Enerji Çeşitliliği	1.2. Enerji Güvenliği	1.3. Enerji Üretimi	1.4. Santral Maliyeti	2.1. Afet Yönetimi	2.2. Sürdürülebilirlik	2.3. ÇED İncelemesi	3.1. Nükleer Enerji ve Teknoloji	3.2. NGS İşletme Güvenliği	3.3. Nükleer Enerji Ham Maddeleri Teknolojisi	4.1. Nükleer Silahlanma	4.2. Halk Görüşü	4.3. NGS Yapımı anlaşmaları
1983	ANAP	A												
	MDP			A								A		
	HP	A		A										
1987	ANAP	A												
	DYP*													
	SHP											B		
1991	DSP*													
	SHP*													
	ANAP*													
	DYP			A										
1995	CHP											B		
	DSP								B					
1999	DSP								B					
	ANAP*													
2002	CHP	A									A			
	AK Parti		A											
2007	CHP										A			
	AK Parti	A												
2011	CHP						A		A	A			B	
	AK Parti		A	A										
2015 Haziran	CHP							B	A	B		B		
	AK Parti		A		A	A								A
2015 Kasım	CHP							B	A	B		B		
	AK Parti		A			A								A

Kaynak: AK Parti Seçim Beyannamesi (2002: 59; 2007: 187; 2011: 64-66; 2015a: 209-361; 2015b:164-284); ANAP Seçim Beyannamesi 1983: 106; 1987: 52); CHP Seçim Beyannamesi (1995: 46; 2002: 32; 2007: 39-40; 2011: 46; 2015: 65; 2015a: 81-82); DSP Seçim Beyannamesi (1995:45; 1999:72); DYP Seçim Beyannamesi 1991:144); SHP Seçim Beyannamesi (1987: 5-6); HP Seçim Beyannamesi, (1983:8-9); MDP Seçim Beyannamesi, (1983: 8-75).

Seçim beyannamelerinde nükleer enerjiye yönelik ifade içeriklerinin alt temalara göre olumlu/olumsuz söylem dağılımı Tablo 22’de görülmektedir. ANAP 1983 genel seçim döneminde yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik olumlu söylemde bulunarak nükleer enerjinin gelişimini desteklemiş ve nükleer enerji de dahil olmak üzere tüm enerji kaynaklarının seferber edilmesi gerektiğini vurgulayarak nükleer enerji tesislerinin kurulacağını vadetmiştir. ANAP seçim beyannamesinde enerji çeşitliliği üzerinde durarak, bu alt tema için olumlu bir söyleme yer vermiştir.

Yine 1983 genel seçim döneminde HP, seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik ifadelerinde olumlu yaklaşım benimsemiştir. Enerji çeşitliliği ve enerji üretimi üzerine duran HP, nükleer enerji dahil olmak üzere tüm enerji kaynaklarının potansiyelinin ortaya çıkarılması gerektiğini ve enerji çeşitliliğinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra nükleer enerjiden enerji üretilmesi için nükleer tesislerin kurulması gerektiğini belirtmiştir.

1983 genel seçim döneminde merkez sağ partilerden biri olan MDP yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik söylem olarak olumlu bir yaklaşım benimsemiştir. MDP seçim beyannamesinde nükleer enerjinin hem askeri hem de enerji olarak kullanımı yönünde ifadeler yer vererek, nükleer enerjiye nükleer silahlanma ve enerji üretimi yönünde sıcak bakmıştır.

1987 genel seçim döneminde ANAP seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik, 1983 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde yer alan ifadeyi yinelemiştir. Burada da ANAP, enerji çeşitliliği üzerinde durarak ekonomik kalkınma için nükleer enerji dahil olmak üzere tüm enerji kaynaklarından optimum düzeyde faydalanılması gerektiğini belirtmiş ve buna yönelik süratle nükleer enerji tesislerinin kurulacağını belirtmiştir.

1987 genel seçim döneminde SHP yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer silahlanma alt temasına yönelik olumsuz bir söylemde bulunmuştur. Nükleer silahlanmaya karşı olumsuz söylem benimseyen SHP, nükleer silahsızlanmayı destekleyerek, nükleer silahlanma olmadan gelişmeye çalışan ülkelerin desteklenmesi, nükleer silahlanmanın sınırlandırılması ve ülkelerin uluslararası sorunlarda nükleer silahlara başvurmadan çözüme gitmesi yönünde yaklaşımları benimsemiştir.

1991 genel seçim döneminde DYP yayımladığı seçim beyannamesinde enerji üretimi üzerinde durarak, nükleer santrallerin inşasına başlanacağını belirtmiştir. Beyannamede yer alan ifade olumlu bir söylem olarak görülmektedir.

1995 genel seçim döneminde CHP ve DSP seçim beyannamelerinde olumsuz söyleme yer vermiştir. CHP nükleer gücün enerji üretiminde kullanılmasına dair herhangi bir ifadede bulunmamış fakat nükleer silahlanma ve atom bombası denemelerine karşı olduklarını ve olacaklarını belirtmiştir. Keza DSP nükleer konusuna enerji üretimi ekseninde olumsuz bir söylemde bulunarak, başka enerji kaynaklarından istifade durumu mevcutken nükleer enerjiye öncelik verilmesini doğru bulmamıştır. Aynı zamanda DSP, araştırma amaçlı kurulması düşünülen nükleer santrallere de olumsuz bakarak bu santrallerin kurulması için Türkiye'nin geç kaldığını belirtmiştir. Alt tema olarak nükleer enerji ve teknoloji, nükleer silahlanma alt temalarında olumsuz söylem bulunmaktadır.

1999 genel seçim döneminde DSP, 1995 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde yer alan ifadeyi yineleyerek, nükleer enerji ve teknoloji alt temasında olumsuz bir söylemde bulunmuştur.

2002 genel seçim döneminde CHP seçim beyannamesinde nükleer enerji ham maddeleri teknolojisi ve enerji çeşitliliği alt temasında yer alan nükleer enerjiye yönelik ifadesinde olumlu bir söylem benimsemiştir. 2002 genel seçim döneminde AK Parti, yayımladığı seçim beyannamesinde enerji güvenliği alt temasında olumlu bir söylem benimsemiştir.

2007 genel seçim döneminde CHP, 2002 genel seçim döneminde yayımladığı seçim beyannamesinde yer alan ifadeyi yineleyerek, nükleer enerji ham maddeleri teknolojisi alt temasında olumlu bir söylem benimsemiştir. AK Parti ise beyannamesinde enerji çeşitliliği alt temasında olumlu söylem benimsemiştir.

2011 genel seçim döneminde CHP, yayımladığı seçim beyannamesinde sürdürülebilirlik, nükleer enerji ve teknoloji, NGS işletme güvenliği alt temalarında olumlu söylem benimserken; halk görüşü alt temasında olumsuz söylem benimsemiştir. 2011 genel seçim döneminde CHP, seçim beyannamesinde tamamen olumsuz söyleme yer vermemekle birlikte nükleer enerjinin enerji görünümünde yer alması konusunda AK Parti gibi kararlı ve somut adımların yer aldığı ifadeler de yer

vermemiştir. Öncelikle sürdürülebilirlik ve gelecek kuşakları da düşünerek hareket edileceğini ve evrensel sorumluluklara da değinerek bu duyarlılıkla ilerlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Diğer yandan bir nükleer politika oluşturulacaksa bu nükleer politikanın teknolojisinden nihai atık yönetimine kadar söz sahibi olacağımız bir strateji dahilinde bir politika oluşturulacağını belirtmektedir. CHP, en yüksek güvenlik kriterlerinin sağlandığı, en iyi teknolojinin transfer edildiği, yeni nesil reaktörlere odaklı, maliyetin en düşük, nükleer güvenliğin en yüksek olduğu çalışmaları gerçekleştireceğini belirtmektedir. Aynı zamanda beyannamede Akkuyu Nükleer Santral kurulması konusuna destekler nitelikte bakılmaktan ziyade santral kurulma konusu bölge yaşayanlarının kararına bırakılarak yapılan referandum sonucuna göre bir santral yapılacağı veya yapılmayacağı belirtilmektedir.

2011 genel seçim döneminde AK Parti seçim beyannamesine bakıldığı zaman enerji güvenliği, enerji üretimi alt temalarında olumlu bir söylem benimsendiği görülmektedir. Yukarıda konuya yönelik ifade içeriklerinde görüldüğü üzere AK Parti, nükleer enerjiyi tamamen desteklemekte olup yayımladığı seçim beyannamesinde nükleer enerjinin enerji kaynaklarında yer almasına yönelik atılan somut adımlara yer vermiştir. Konuya yönelik pek çok projenin hayata geçirildiği ve ilerleyen zamanda da Akkuyu, Sinop'ta inşasına başlanacak nükleer reaktörlerden ve nükleer reaktörlerin enerji üretiminde sağlayacağı avantajlardan bahsedilmiştir.

2015 (Haziran) genel seçim döneminde CHP yayımladığı seçim beyannamesinde ÇED incelemesi, nükleer enerji ve teknoloji, NGS işletme güvenliği, nükleer silahlanma alt temalarında olumlu ve olumsuz söylem benimsemiştir. Öncelikle nükleer silahlanmaya karşı olduğunu belirtmiştir. Teknoloji sorunlarını giderememiş risk teşkil eden santrallerin kısa vadede kurulmasına izin vermeyeceklerini, Akkuyu nükleer güç santralının ÇED raporlarında ciddi hukuki sorunlar olduğunu belirterek bu santralin enerji bağımlılığını arttıracığını ve güvenlik sorunları olduğunu vurgulayarak hukuki olarak mümkün olursa iptalini gerçekleştireceklerini söylemiştir. Nükleer dahil olmak üzere tüm enerji projelerinde ön ve taviz verilemez bir şart olarak, güvenlik ve verimlilik esas alınmıştır. CHP seçim beyannamesinde nükleer enerjiye yönelik sorunsuz, risksiz, kesin bir kanaat sonucu adımların atılmasını benimsemektedir. İfadesinde bunu, işletme güvenliğinde ve nihai atık sorunu konusunda kesin bir kanaat edininceye kadar, gelecek nesilleri etkileyecek herhangi bir uygulamanın denenmesine izin verilmeyecek diyerek ifade etmiştir. Nükleer enerji teknolojisine dair öncelikle yeni nesil reaktörler, füzyona dayalı santraller ve toryum konusunda dünyada olan gelişmelerin takip edileceğini ve bu alandaki gelişmeleri de göz ardı etmeyip diğer enerji kaynaklarında olduğu gibi güvenli ve verimli enerji kaynaklarının gelişmesi için yakından takip edileceğini belirtmiştir.

2015 (Haziran) genel seçim döneminde AK Parti, olumlu söylemine devam etmiştir. Enerji güvenliği, afet yönetimi, santral maliyeti, NGS yapımı anlaşmaları alt temalarında olumlu söylem benimsemiştir. Nükleer enerji dahil olmak üzere yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının en üst düzeyde kullanılacağını belirterek nükleer teknolojinin elektrik üretiminde kullanılacağını söylemektedir. 2011 seçim beyannamesinde yer alan ifadelere benzer olarak AK Parti, yine amaç ve kaydedilen ilerlemelerden bahsetmiştir. Akkuyu ve Sinop'ta açılacak nükleer santrallerin yapımı için anlaşmaların imzalandığı ve santrallere ek olarak üçüncü bir santral yapımı için bazı ülkeler ile görüşmelere başlandığı beyannamede belirtilmiştir. Bu santrallerin maliyet bilgileri gibi üretecekleri enerji kapasiteleri de ifadeler içerisinde yer almaktadır. AK Parti beyannamede nükleer enerjiye yönelik

hedef ve attığı somut adımlara ilave olarak oluşabilecek nükleer kazalara yönelik bir teknolojik afetler yol haritası hazırlandığını da belirtmiştir.

2015 (Kasım) genel seçim döneminde CHP yayımladığı seçim beyannamesinde, haziran ayında yayımladığı seçim beyannamesinde yer alan ifadeleri yinelemiştir. Nükleer enerji ve teknoloji alt temasında olumlu söylem benimserken; ÇED incelemesi, nükleer silahlanma, NGS işletme güvenliği alt temalarında olumsuz söylem benimsemiştir.

2015 (Kasım) genel seçim döneminde AK Parti yayımladığı seçim beyannamesinde ise enerji güvenliği, afet yönetimi, NGS yapımı anlaşmaları alt temalarında olumlu söylem benimsemiştir. Seçim beyannamesinde bulunan tüm ifadeler olumlu söylem niteliği taşımakla birlikte hedefler ve atılan somut adımlar için beyannamede aynı ifadeler yer almaktadır. Nükleer enerjinin elektrik üretiminde kullanılacağını ve nükleer dahil tüm enerji kaynaklarından maksimum düzeyde yararlanılacağını, Sinop ve Akkuyu olmak üzere iki adet nükleer santral yapımı için anlaşmaların imzalandığını ve buna ek olarak üçüncü santral için bazı ülkeler ile görüşmelere başlanıldığını, olabilecek nükleer ve radyolojik kazalara yönelik teknolojik afet yol haritası hazırlandığını, Akkuyu nükleer santralinin yapımı ile Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığının azalmasının ve Türkiye'nin teknoloji seviyesinin yükselmesinin, yine Sinop nükleer santrali ile de enerji bağımlılığının azalmasının ve teknoloji kapasitesinin artmasının hedeflendiği ifade edilmiştir.

2015 Haziran ve 2015 Kasım genel seçim döneminde CHP, AK Parti'nin başlattığı NGS yapımlarının ÇED süreci, işletme güvenliği konularında olumsuz söylem de benimsemiştir. Yine aynı genel seçim dönemleri ve beyannamelerde nükleer enerjiye yönelik olumlu söylem de bulunmaktadır ki bu söylem nükleer enerji teknolojisinin yakından takip edilmesi yönünde ifadelerde görülmektedir.

Burada da görüldüğü üzere merkez sol partilerden HP tamamen destekleyici nitelikte söyleme yer verirken; DSP ve SHP olumsuz söyleme yer vermiştir. CHP ise 2011 genel seçimlerine kadar olumlu söylem benimserken 2015 genel seçimlerinde nükleer enerjinin bazı yönlerinde olumlu bazı yönlerinde olumsuz söylem benimsemiştir. AK Parti'nin nükleer enerjiyi tam destekleyen yaklaşımı ve hayata geçirdiği somut adımlar üzerinden CHP, olumsuz değerlendirmelere de yer vermiştir.

3.4. İktidara Gelen Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Hükümet Programlarında Nükleer Enerjinin Karşılaştırılması

Ayrı olarak incelenen iktidara gelmiş merkez sağ ve merkez sol partilerin hükümet programlarında nükleer enerjiye yönelik içeriklerin tema, alt tema, söylem olarak dağılımı niceliksel olarak karşılaştırılmıştır.

Tablo 23: Merkez Sağ ve Merkez Sol Partilerin Kurduğu Hükümetler, Nükleer Enerji Konulu İfade İçerik Sayısı, Tema, Alt Tema, Olumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı, 1983-2015

Hükümetler	Nükleer Enerji Konulu İfade İçerik Sayısı	Tema	Alt Tema	Oluumlu/Olumsuz Söylem Dağılımı
I. Özal Hükümeti (45. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Çeşitliliği	A
II. Özal Hükümeti (46. Dönem)	0	-	-	-
Akbulut Hükümeti (47. Dönem)	0	-	-	-
I. Yılmaz Hükümeti (48. Dönem)	0	-	-	-
VII. Demirel Hükümeti (49. Dönem)	0	-	-	-
I. Çiller Hükümeti (50. Dönem)	0	-	-	-
II. Çiller Hükümeti (51. Dönem)	0	-	-	-
III. Çiller Hükümeti (52. Dönem)	0	-	-	-
II. Yılmaz Hükümeti (53. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Üretimi	A
III. Yılmaz Hükümeti (55. Dönem)	1	Çevre	Sürdürülebilirlik	A
IV. Ecevit Hükümeti (56. Dönem)	0	-	-	-
V. Ecevit Hükümeti (57. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Çeşitliliği	A
Gül Hükümeti (58. Dönem)	0	-	-	-
I. Erdoğan Hükümeti (59. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Güvenliği	A
II. Erdoğan Hükümeti (60. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Çeşitliliği	A
III. Erdoğan Hükümeti (61. Dönem)	1	Ekonomik Değer	Enerji Güvenliği	A
	1		Enerji Üretimi	A
I. Davutoğlu Hükümeti (62. Dönem)	2	Ekonomik Değer	Enerji Çeşitliliği	A
	2		Enerji Güvenliği	A
	1	Çevre	Afet Yönetimi	A
	1	Ekonomik Değer	Enerji Çeşitliliği	A
III. Davutoğlu Hükümeti (64. Dönem)	1		Enerji Güvenliği	
	1	Siyasi ve Askeri	NGS Yapım Anlaş.	A

Kaynak: Neziroğlu, Yılmaz 2013: 5971-8424; <https://www.memurlar.net/> 2014 :94-149; <https://www.aa.com.tr/> 2015 93-147.

1983-2015 yılları arasında iktidara gelmiş merkez sağ ve merkez sol partilerin hükümet programlarında yer alan nükleer enerjiyle ilgili ifade içerik sayısı, temalara göre dağılımı, alt temalara göre dağılımı ve bu ifade içeriklerinin söylem olarak olumlu olumsuz olma durumu Tablo 23’ de gösterilmiştir.

I. Özal Hükümeti Dönemi yayımlanan hükümet programında nükleer enerji ile ilgili ifade içeriğinin (1 adet) ekonomik değer teması altında, enerji çeşitliliği alt temasında olduğu görülmektedir. Hükümet programında yer alan ifade ile, 1983 yılında yayımlanan ANAP seçim beyannamesinde yer alan ifade ile aynıdır. Nükleer enerjiye yönelik yer alan bu ifade nükleer enerjiyi destekler nitelikte olup olumlu bir söylem olarak görülmektedir.

II. Yılmaz Hükümeti dönemi yayımlanan hükümet programında nükleer enerjiye yönelik ifade içeriğinin (1 adet) ekonomik değer teması altında, enerji üretimi alt teması altında yer aldığı görülmektedir. Hükümet programında nükleer enerji desteklenmekte ve konuya yönelik olumlu bir söylem benimsenmektedir.

III. Yılmaz Hükümeti hükümet programında nükleer enerjiyle ilgili ifade içeriği (1 adet) çevre teması, sürdürülebilirlik alt teması altında yer aldığı görülmektedir. Hükümet programında nükleer enerji desteklenmekte ve olumlu bir söylem benimsenmektedir.

V. Ecevit Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiye yönelik ifade içeriğinin (1 adet) ekonomik değer teması, enerji çeşitliliği alt teması altında yer aldığı görülmektedir. Hükümet

programında yer alan ifade nükleer enerjiyi destekler nitelikte olup, hükümet programında nükleer enerjiye yönelik olumlu bir söylem benimsenmiştir.

I. Erdoğan Hükümeti dönemi yayımlanan hükümet programında ise nükleer enerjiye yönelik ifade içeriğinin (1 adet) ekonomik değer teması, enerji güvenliği alt temasında yer aldığı görülmektedir. Hükümet programında konuya yönelik olumlu bir söylem benimsenmiştir.

II. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiyle ilgili ifade içeriğinin⁶ (1 adet) ekonomik değer teması, enerji çeşitliliği alt teması altında yer aldığı görülmektedir. Hükümet programında konuya yönelik olumlu bir söylem benimsenmiştir.

III. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiye yönelik ifade içeriği (2 adet) ekonomik değer teması altında, enerji güvenliği (1 adet) ve enerji üretimi (1 adet) alt temaları altında yer aldığı görülmektedir. Diğer AK Parti hükümeti dönemlerinde olduğu gibi, III. Erdoğan Hükümeti döneminde de nükleer enerjiye yönelik olumlu bir söylem benimsenmiştir.

I. Davutoğlu Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiyle ilgili ifade içerikleri (4 adet) ekonomik değer teması altında, enerji çeşitliliği (2 adet), enerji güvenliği⁷ (2 adet) alt temasında yer almaktadır. Hükümet programında diğer ifade içeriği (1 adet) çevre teması altında afet yönetimi⁸ (1 adet) alt teması altında yer almaktadır. Hükümet programında yer alan ifadelerin içeriklerine bakıldığında nükleer enerjiyi destekler nitelikte olumlu bir söylem benimsendiği görülmektedir.

III. Davutoğlu Hükümeti dönemi hükümet programında ise nükleer enerjiye yönelik ifade içeriğinin (2 adet) ekonomik değer teması altında, enerji çeşitliliği (1 adet), enerji güvenliği (1 adet) alt teması altında; diğer ifade içeriğinin siyasi ve askeri değer (1 adet) teması altında NGS yapımı anlaşmaları⁹ (1 adet) alt teması altında yer aldığı görülmektedir. Hükümet programında nükleer enerji desteklenmekte olup enerji türüne yönelik olumlu bir söylem benimsenmiştir (Tablo 12).

3.5. Meclis Genel Kurul Görüşmelerinde Nükleer Enerjiye Yönelik Görüşler

İktidara gelen partilerin hükümet programları meclis ve kamuoyuna sunulmaktadır. Meclise sunulan hükümet programı okunduktan sonra genel kurul görüşmeleri çerçevesinde görüşülmekte daha sonra kurulan hükümet, güvenoyuna sunulmaktadır. Hükümet programlarını müteakiben genel kurul görüşmelerini incelemek hükümetlerin nükleer enerji alanındaki politika söylemini anlamak adına önem arz etmektedir.

Çalışmada 1983-2015 yılları arası dönemde merkez sağ ve merkez sol partiler tarafından kurulan hükümetlerin meclise sundukları hükümet programlarının okunması sonucu, hükümet programları üzerine yapılan görüşmeler incelenmiştir.

Genel kurul görüşmelerinde sadece içerisinde nükleer enerji geçen ifadeler baz alınmıştır. Genel kurul görüşmelerine göre nükleer enerjinin tartışıldığı genel kurul görüşmelerinin 1983-2015 yılları arasında iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin kurduğu hükümetlerden I. Özal Hükümeti,

⁶ 2007 genel seçim dönemi AK Parti seçim beyannamesinde de aynı ifade yer almaktadır.

⁷ Enerji güvenliği konusuyla ilgili ifadelerden bir tanesi 2011, 2015 Haziran ve 2015 Kasım genel seçim döneminde de AK Parti seçim beyannamelerinde de yer almakta; Diğer ifade III. Erdoğan Hükümeti ve III. Davutoğlu Hükümeti hükümet programında da yer almaktadır

⁸ 2015 Haziran ve 2015 Kasım genel seçim dönemi AK Parti seçim beyannamelerinde de aynı ifadeye yer verilmiştir.

⁹ 2015 Haziran ve 2015 Kasım genel seçim dönemi AK Parti seçim beyannamelerinde de aynı ifadeye yer verilmiştir.

II. Özal Hükümeti, I. Çiller Hükümeti, II. Yılmaz Hükümeti, III. Yılmaz Hükümeti, I. Erdoğan Hükümeti hükümet programlarının okunduğu genel kurul görüşmeleri olduğu görülmektedir.

1983 yılında iktidara gelen I. Özal Hükümeti'nin meclise sunduğu hükümet programında nükleer enerji ile ilgili I. Özal Hükümeti dönemi hükümet programına bakıldığında nükleer enerjiye yönelik *“Enerji, sanayileşmenin, kalkınmanın ve medeniyetin can damarıdır. Başta kömür, hidrolik, petrol olmak üzere, tabii gaz, nükleer, güneş, jeotermal gibi bütün enerji kaynaklarından en iyi ve en süratli şekilde faydalanılmasını sağlayacak tesisleri kuracağız”* ifadesinin yer aldığı görülmektedir (I. Özal Hükümeti Hükümet Programı 1983: 5993).

Hükümet programında nükleer enerji desteklenmektedir. Sunulan hükümet programına cevaben, HP grubu adına Ankara Milletvekili Necdet Calp nükleer enerjiye yönelik *“Nükleer enerji konusunda geç kalındığını belirtmek isteriz, Nükleer enerji santrallerinin seçiminde ve kurulmasında en yeni ve en uygun teknolojiler ile ekonomik ve teknik kriterlere gereken önemin verilmesini ve bunların büyük bir dikkatle değerlendirilmesini ve seçimin de buna göre yapılarak süratle uygulamaya geçilmesini istiyoruz”*(TBMM Genel Kurul Görüşmesi 1983: 6051) ifadesinde bulunmuştur.

1987 yılında iktidara gelen II. Özal Hükümeti dönemi meclise sunulan hükümet programında nükleer enerji ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Fakat hükümet programının okunması sonucu yapılan genel kurul görüşmelerinde SHP Genel Başkanı aynı zamanda İzmir Milletvekili Erdal İnönü nükleer konusyla ilgili hükümete *“INF¹⁰ Anlaşmasının Türkiye üzerinde ne gibi etkileri olacaktır? Türkiye bu nedenle yeni yükümlülüklerle karşılaşacak mıdır? Türkiye, INF dışında kalan yeni nükleer silahların, toplanacağı bir alan olacak mıdır?”*(TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1987: 6193).

“INF Anlaşmasından sonra daha da güncelleşmiş olan konvansiyonel silahlar konusunda hükümetin tutumu nedir, ne olacaktır? Bu konu ile ilgili olarak Gorbaçov'un, “Sovyetler Birliğinin güneyindeki büyük güçten” bahsetmesi ne anlama geliyor? Bu olay, “Herhalde Altıncı Filoyu kastetmiştir” gibi bir cevapla geçitirilecek basitlikte midir? Bu konuda nasıl bir gelişme beklenebilir?”(TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1987: 6193) sorularını yöneltmiştir.

1993 yılında iktidara gelen I. Çiller Hükümeti'nin sunduğu hükümet programının okunması sonucunda yapılan genel kurul görüşmesinde merkez sağ ve merkez sol partilerin görüşmelerinde nükleer enerjiye yönelik bir görüş bildirme mevcut değildir. Sunulan hükümet programında da nükleer enerjiye yönelik bir ifade bulunmamaktadır. Fakat genel kurul görüşmesinde RP (Refah Partisi) grubu adına parti Genel Başkanı Erbakan *“Azerbaycan'da, Ermeniler, Karabağ'ı tamamen işgal etmişler, Azeri topraklarına saldırıyorlar, binlerce Müslüman şehit ediliyor; Abhazya'da, Şevardnadze Müslümanları katlediyor; Kıbrıs'ın Bosna'ya döndürülmesi için her türlü baskı yürütülüyor; Filistin'de insanlık dışı zulümler artarak devam ediyor; Cezayir'de ihtilal yaptırılmış, halkın kendi yönetimini kendisinin seçmesine mani olunuyor; Somali'de, ABD, Afrika'da üs kursun diye, Somali petrollerini rahat sömürsün diye Müslümanlar imha ediliyor, Müslüman ülkelerin hiçbirinin modern silah yapmasına izin verilmiyor ve bu arada, nükleer silah yapmaları kesinlikle kontrol altına alınmıştır. Daha dün, tekrar, Türkiye'den talep ediyor Amerika: “Sakin ha! İran'a gıdadan başka bir şey satmayacaksın””* (TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1993: 6769).

¹⁰ INF (Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması): ABD ve SSCB arasındaki orta menzilli ve kısa menzilli füzelerin ortadan kaldırılmasına ilişkin anlaşmadır. INF anlaşmasının orijinal nüshası için bkz. <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm> Erişim Tarihi: 03.06. 2022).

Şu dünyanın haline bakın, nereye gelmiş bulunuyoruz! İşte, bütün bu zulümler, İstiklal Marşımızın yazarı Mehmet Akif'in çok haklı bir teşhisiyle orta yere koyduğu gibi, tek dişi kalmış canavarın, yeryüzünü ne hale getirdiğini göstermektedir. Etrafımız yangınlarla dolmuştur. Bütün bunlar cayır cayır yanarken bu planlar yürütülürken, Türkiye'nin içinde durumumuz nedir? Yurdumuzda, her şeyden evvel, maalesef, terör alevlenmiş durumdadır, yurt içini ve yurt dışını sarmıştır, ciddi hiçbir tedbir ve inisiyatif yoktur. Bu Hükümet kurulurken, Batı ülkelerindeki elçiliklerimiz bombalanmış, Antalya'da turistler bombalanmış, öldürülmüş, Çarşamba günü Mecliste bu Hükümetin Programı okunurken, 8 ilde toplam 25 kişinin ölümüne sebep olan korkunç bir terör, bütün güneydoğu, Erzurum, Mersin, Adana bölgelerini alev alev kasıp kavurmuştur. İşte, bulunduğumuz noktayı şu gazetenin kupürü ne kadar veciz bir şekilde gösteriyor: "Alev, alev, alev; kan ve gözyaşı..."" ifadelerinde bulunmuştur(TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1993: 6769).

1996 yılında iktidara gelen II. Yılmaz Hükümeti'nin meclise sunduğu hükümet programında nükleer enerjiye yönelik *"Uluslararası yüksek teknoloji, sağlıklı çevre ve halkın güvenliğini ön planda tutan nükleer santraller kurulacaktır"* ifadesi bulunmaktadır (II. Yılmaz Hükümeti Hükümet Programı 1996: 7236). Nükleer santrallerin kurulacağı belirtilerek enerji sektörüne ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Hükümet programında nükleer enerji desteklenmektedir.

Hükümet programının okunmasından sonra yapılan genel kurul görüşmelerinde okunan hükümet programına yönelik RP-IDP (Islahatçı Demokrasi Partisi)-MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) ittifakı Sivas Milletvekili Muhsin Yazıcıoğlu *"Enerji, ülkenin kalkınmasın ve diğer sektörlerdeki gelişmeleri belirleyen bir faktördür ve azınlık hükümetinin, bu konuya daha duyarlı yaklaşmasını beklemek de hakkımızdır. Programdaki, nükleer santrallerle ilgili değinmelerin sözde kalmamasını ve somut adımlar atılmasını, özellikle beklemekteyiz"* (TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1996: 7374) ifadesinde bulunmuştur.

1997 yılında iktidara gelen III. Yılmaz Hükümeti'nin meclise sunduğu hükümet programında nükleer enerjiye yönelik ifade bulunmaktadır. Nükleer enerjiye yönelik *"Nükleer enerjiye geçiş, çevreye zarar vermeyecek şekilde planlanacaktır"* (III. Yılmaz Hükümeti Hükümet Programı 1997:7595). ifadesi yer almakta bu ifadeyle birlikte çevrenin altı çizilerek nükleer enerji desteklenmektedir. Hükümet programının okunması sonucu yapılan genel kurul görüşmelerinde hükümet programında yer alana ifadeye yönelik CHP Milletvekili Deniz Baykal *"Bu yeni hükümet, çıkıp da "onlar gittiler, biz geldik ve sorun çözüldü" diyerek, bizim, bu durumla yetinmemizi isteyemez. Onların büyük görevi var; Türkiye'yi bu noktaya getiren sorunlara doğru teşhis koyacaklar ve onların gereğini yapacaklar. Ne yazık ki, bu hükümetin programında ve şu ana kadar yaptığı açıklamalarda, bu hükümeti, Türkiye'yi bu noktaya getiren süreçleri, mekanizmaları kavrayıp, onları daha dengeli, daha sağlıklı bir şekilde işletme iradesini ortaya koyar bir durumda görmedik. Sanki, bir anlamda, bu hükümet diyor ki: "İşte, bu tehlikeli kadroyu uzaklaştırdık, yerine biz geldik, sesinizi de fazla çıkarmayın; biz de Türkiye'nin bütün sorunlarına el atacağız, çevreye zarar vermeden nükleer santral yapmak dahil, Türkiye'nin bütün konularına uzanacağız. Artık, Türkiye, böyle idare edilecek; bunu görünüz." İşte, bizi tatmin etmeyen nokta budur"*(TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 1997: 7607) ifadesinde bulunmuştur.

2003 yılında iktidara gelen I. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programında nükleer enerjiye yönelik *"Enerji darboğazının oluşmaması için, maliyet ve fiyatlamayı da dikkate alan bir planlama yapılacak, çevreci nükleer enerji kaynakları da devreye sokulacaktır. Yurt dışı enerji kaynakları ve bunun imkanları, ekonomik kriterler göz ardı edilmeden çeşitlendirilerek değerlendirilecektir"* (I.

Erdoğan Hükümeti Hükümet Programı 2003: 8110). Bu ifade ile nükleer enerjinin de enerji çeşitliliği için devreye sokulacağı belirtilmektedir.

Meclise sunulan hükümet programının sunulmasının ardından yapılan genel kurul görüşmeleri esnasında CHP Mersin Milletvekili Mustafa Özyürek söz alarak “*Programda, çevreci nükleer enerji santralleri kurulacağından bahsediliyor. Ben, bunu ilk kez duyuyorum. Çevreci nükleer santral olmaz değerli arkadaşlarım. Nükleer santraller, nükleer santraldır ve geçmişte, bütün çevreciler, bütün bilinçli insanlar, Mersin’de Akkuyu Santralının kurulmaması için var güçleriyle mücadele ettiler ve kurulmasını bugüne kadar önlediler. Şimdi, o santral, özellikle, bu santrali kurarak para kazanmak isteyenlerin telkiniyle çevreci sıfatıyla yeniden kurulacaksa, biz, bu tip önlemlere, Türkiye’yi cehenneme çevirecek nükleer santrallara hep karşı olduk, bugün de karşı olmaya devam edeceğiz. Değerli arkadaşlarım, yine diycekler ki “Cumhuriyet Halk Partisi hiç değişmedi mi?” Evet, hiç değişmedi. CHP, çevrecilikten yanadır, sosyal adaletten yanadır, eşitlikten yanadır; “önce insan” diyen felsefemizle halkımızın karşısındayız*” ifadelerinde bulunmuştur (TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 2003:8127).

AK Parti, parti grubu adına AK Parti İstanbul Milletvekili Nazım Ekren ise konuya yönelik “*Çevreci nükleer enerji kaynakları ya da çevrenin insan sağlığına zarar vermeden düzenlenmesi olgusu ise, tartışmaya hiç açık olmayan, çok net şekilde vurgulanmış, Türkiye’nin enerji ihtiyacının düzenlenmesi ve denetlenmesi sürecinde, eğer gerekiyorsa, olaya yaklaşım tarzını ortaya koyan oldukça açık ve net politikadır. Bunun, farklı şekilde yorumlanması, yeni bir kavram ya da literatür gibi takdim edilmesi -yine, bir önceki konuşmaya referans olarak söylüyorum- toplumumuzun bizi algıladığından farklı şekilde algılamaya kendinizi zorlamanızdan kaynaklanıyor diye düşünüyoruz*” (TBMM Genel Kurul Görüşmeleri 2003: 8159). Bu ifadelerle birlikte muhalefetin nükleer enerjiye yönelik ifadelerine karşı AK Parti’nin nükleer enerji politikaları desteklenmiştir.

SONUÇ

Sanayileşme hareketlerinin başlamasıyla birlikte sanayi hareketlerinin başladığı ülkelerde enerji ihtiyacı ve enerjiye olan talep artmıştır. Sanayileşme dönemiyle başlayan süreçte enerji üretimi sağlanırken en fazla kullanılan kaynaklar fosil kaynaklar olmuştur. Fosil enerji kaynaklarının rezervinin kısıtlı olması, bu kaynakların rezervinin her bölgede veya ülke sınırlarında bulunmaması gibi nedenler, fosil kaynaklar yönünden kaynak sorunu yaşayan endüstrisi gelişmiş ülkelerin enerji konusunda dışa bağımlı olmasına neden olmuştur. Enerjide dışa bağımlı olmak bir ülkenin enerji güvenliğini sağlayamamak noktasında en büyük sorunlardan birini oluşturmaktadır ki, 1970’li yıllarda yaşanan OPEC ülkelerinin enerji fiyatlarını arttırmasıyla yaşanan enerji krizleri, enerji talebi olan ülkelerin kendi enerji politikalarında farklılıklara gitmesinde itici güç olmuştur.

Nükleer enerjiden elektrik elde edilmesi de bir alternatif enerji kaynağı oluşturma ve enerji çeşitliliğine gidilerek enerji güvenliğinin sağlanması yönünde ülkelerin enerji politikalarında önemli bir yere sahip olmuştur. Nükleer teknoloji pek çok alanda kullanılsada en yaygın kullanımları ekonomik ve askeri alandır. Nükleer enerji teknolojisinin barışçıl ve barışçıl olmayan iki yönü bulunmaktadır. Nükleer enerji teknolojisinin silah olarak kullanılması ve enerji üretimi olarak kullanılması yönünde teknoloji olarak keskin bir fark olmamakla birlikte burada amaç, faaliyet alanı ve niyet önem arz etmektedir. Çünkü nükleer enerjinin altyapısının kötüye kullanılması ile nükleer silah elde edilebilmektedir.

Nükleer enerjiye askeri alanda sahip olmanın beraberinde getirdiği faydalar ve riskler, nükleer enerjiye ekonomik olarak sahip olmanın getirdiği faydalar ve riskler mevcuttur. Riskleri göz önüne alındığında nükleer enerjinin enerji üretiminde kullanılması sonucu olası olan riskler, nükleer enerjinin barışçıl olmayan niyetlerle kullanılması sonucu olası risklere nazaran daha az sarsıcı sonuçları meydana getirmektedir. Nükleer enerjinin sahip olduğu riskler ve faydalar nedeniyle nükleer enerji politikaları halen tartışılmakta, bazı çevreler tarafından desteklenirken bazı çevreler tarafından kabul edilmemektedir.

Nükleer enerjiye yönelik ilk muhalif tepkiler post-endüstriyel bir toplumu inşa etmeye çalışan toplumsal hareketler içerisinde çıkmıştır. Bu hareketlerle birlikte feminizm, dünya barışı, ekoloji, hayvan hakları, cinsiyet gibi konular tartışılmaya başlamıştır. Gelişen dünya barışı, çevrecilik, ekoloji kavramlarının altında nükleer karşıtı hareketler de yer almıştır. Nükleer karşıtı hareketlerin temellendirildiği noktalar endüstri toplumundan ziyade, sivil toplum, katılım, özgürlük, çevrenin ve ekolojinin korunması gibi değerlere öncelik verilmesi gibi düşüncelerdir. OPEC krizinin yaşanması üzerine ülkelerin nükleer enerji politikalarına ağırlık vermesi, nükleer karşıtı kitle hareketlerinin organize hareketlere dönüşmesine neden olmuştur.

Nükleer enerji, toplumun karşıt düşünceleri oluşana kadar, hemen hemen tüm yerleşik partiler tarafından desteklenmiştir. Yeni bir kriz ve tartışma konusu yaratan yeni toplumsal hareketler, partilerin söz konusu enerjiye yönelik politika ve söyleminde de farklılığa gitmesine neden olmuş bu sebeple özellikle merkez sol partiler söylemini biraz daha halkın talep ettiği kavramlara göre şekillendirmeye çalışmıştır. İdeolojik olarak sahip olduğu değerlere yenisini eklemeye çalışarak seçim rekabetinde ayakta durmaya çalışmıştır. Bakıldığında bu hareketler sol ideolojiye yakın hareketlerdir fakat merkez sol partiler bu talepleri karşılamakta yetersiz kalmış, nitekim bu talepleri karşılayan yeni bir sol ideoloji

arayışına gidilmiş ve bu ideolojiyi benimseyen siyasi pozisyona sahip yeni siyasi partiler oluşmaya başlamıştır. Türkiye’de de Avrupa’da başlayan bu hareketlerin yansımaları izlenmiş hem toplumsal hayatta hem de siyasi hayatta bu hareketlerin etkileri gözlemlenmiştir.

Türkiye’de nükleer karşıtı hareketler ise 1977-1979 yıllarına tekabül etmektedir. Bu hareketlerin başlama nedeni ise Akkuyu’da nükleer santral yapılmasına karşı çıkan yöre halkı ve diğer nükleer karşıtı kuruluşların çevreci protestolarıdır. Çalışmada Türkiye’de 1983-2015 yılları arası genel seçim dönemleri seçimlere katılmış ve %10 seçim barajını geçmiş merkez sağ ve merkez sol partilerin seçim beyannameleri ve ilgili zaman aralığında iktidara gelmiş merkez sağ ve merkez sol partilerin kurdukları hükümetlerin hükümet programları bunun yanı sıra ilgili hükümet programlarına yönelik yapılan genel kurul görüşmeleri incelenerek Türkiye’de nükleer enerjiye yönelik siyasi parti yaklaşımları ele alınmıştır. Nükleer enerjiye yönelik söylemde siyasi partilerin ideoloji ve siyasi parti kimliklerinin söylem farkına neden olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de 1983-2015 genel seçim dönemleri %10 seçim barajını geçen merkez sağ partiler MDP, ANAP, DYP, AK Parti; merkez sol partiler HP, SHP, DSP, CHP toplam sekiz partinin nükleer enerjiye yönelik söylemi karşılaştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre merkez sağ partilerin nükleer enerjiye yönelik olumsuz bir söylemi olmadığı sonucuna varılmıştır. Nükleer enerjinin Türkiye’nin enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla diğer enerji kaynaklarının yanında alternatif bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2002-2015 genel seçim dönemleri AK Parti seçim beyannamelerinde nükleer enerji konusuna yönelik ifadeler genel seçim dönemlerine göre artış göstermiştir. Merkez sağ partiler içerisinde en fazla nükleer enerjiye yönelik ifade yine AK Parti seçim beyannamelerinde yer almaktadır. Ayrıca nükleer enerjiye yönelik somut adımlar da yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

Merkez sol partilerin seçim beyannamelerinde ise nükleer enerjiye yönelik olumlu ve olumsuz söylemin de yer aldığı görülmektedir. HP, nükleer enerjiye olumlu bir söylemde bulunurken, DSP ve SHP olumsuz söylemde bulunmuştur. Bir diğer merkez sol parti olan CHP ise 1995 genel seçim dönemi yayımladığı seçim beyannamesinde olumsuz bir söylem tercih etmiştir. 2002 ve 2007 genel seçim dönemlerinde olumlu söylem tercih eden CHP; 2011, 2015 (Haziran), 2015 (Kasım) seçim dönemlerinde nükleer enerjiye yönelik hem olumlu hem olumsuz söylem tercih etmiştir. AK Parti gibi CHP’nin de seçim beyannamelerinde nükleer enerjiye yönelik ifade miktarı artış göstermiştir. Bunun sebebinin AK Parti’nin nükleer enerjiye yönelik attığı somut adımlar, kararlı bir nükleer enerji politikası geliştirmesi gibi sebepler olduğu düşünülmektedir.

SHP ve CHP, seçim beyannamelerinde nükleer enerjinin askeri alanda kullanılmasına karşı olduklarına dair ifadelerde bulunarak, ifadelerinde dünya barışına daha fazla vurgu yapmışlardır. DSP ise nükleer enerjiye yönelik yer verdiği ifadelerde nükleer enerji teknolojisini geliştirilmesinde Türkiye’nin geç kaldığını ifade etmiş ve enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. CHP, seçim beyannamelerinde, halk görüşü, hukukilik, ÇED, sürdürülebilirlik, nükleer güvenlik gibi konular üzerinde daha fazla durarak, yüksek güvenlik sağlanmadan yapılan nükleer santrallere karşı çıkacaklarını belirtmiştir. Özetle CHP, seçim beyannamesinde AK Parti’nin icraate geçirdiği nükleer enerji politikalarına yönelik olumsuz bir söylem tercih ederken, nükleer enerji teknolojisini geliştirilmesine, enerji olarak kullanılmasına, konuya yönelik dünyada olan gelişmeleri takip etme gibi genel politikalara olumlu bir söylem tercih etmiştir.

1983-2015 yılları arasında iktidara gelen merkez sağ ve merkez sol partilerin kurdukları hükümetlerin yayımladığı hükümet programlarına bakıldığında ise durum seçim beyannamelerini desteklemektedir. I. Özal Hükümeti, II. Yılmaz Hükümeti, III. Yılmaz Hükümeti, V. Ecevit Hükümeti, I. Erdoğan Hükümeti, II. Erdoğan Hükümeti, III. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programlarında nükleer enerjiye yönelik ifade bulunmaktadır. Nükleer enerjiye yer verilen hükümet programlarının hepsinde nükleer enerjiye yönelik olumlu söylem yer almaktadır. Çoğunluk zaten merkez sağ iktidarlarıdır ki merkez sağ partilerin seçim beyannamelerinde de nükleer enerjiye yönelik olumlu söylem benimsenmiştir.

İlgili hükümet programlarının meclise okunması sonucu yapılan genel kurul görüşmeleri incelemesinde nükleer enerji konusunun geçtiği genel kurul görüşmeleri ele alınmıştır. Bu genel kurul görüşmelerinin I. Özal Hükümeti, II. Özal Hükümeti, I. Çiller Hükümeti, II. Yılmaz Hükümeti, III. Yılmaz Hükümeti, I. Erdoğan Hükümeti hükümet programlarının okunduğu genel kurul görüşmeleri olduğu görülmektedir. I. Özal Hükümeti hükümet programının okunması sonucunda HP merkez sol parti olarak nükleer enerjiyi desteklemiş ve Özal hükümetinin nükleer enerji politikalarını süratle hayata geçirmesi gerektiğini belirtmiştir. II. Özal Hükümeti hükümet programına karşı SHP, nükleer silahlar hakkında bir soru yöneltmiş, enerji konusuna yönelik herhangi bir ifadede bulunmamıştır. I. Çiller Hükümeti hükümet programına karşılık merkez sol veya merkez sağ partilerde konuya yönelik herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

III. Yılmaz Hükümeti hükümet programı okunması sonucu yapılan görüşmelerde CHP, hükümetin çevreye zarar vermeden nükleer santral yapmak dahil diğer hedeflerin de inandırıcı olmadığını belirtmiştir. I. Erdoğan Hükümeti dönemi hükümet programına yönelik CHP, çevreye zarar vermeyen nükleer santralin mümkün olmadığını belirtmiştir. Türkiye'yi cehenneme çevirecek santrallere hep karşı olduklarını ve hep de karşı olacaklarını belirtmiştir. AK Parti, bu değerlendirmenin politik bir muhalafet olmak dışında başka bir niyetle yapılmadığını çevreci nükleer enerji kaynaklarının tartışmaya açık olmadığını belirtmiştir.

Özetle Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol partilerin nükleer enerjiye yönelik politika söyleminde farklılık bulunmaktadır. Merkez sağ partiler, nükleer enerjinin sağlayacağı ekonomik faydalar üzerinde daha fazla durmaktadır. Askeri alanda kullanılmasına da özellikle karşı çıkan bir yaklaşım belirtmemişlerdir. İstikrarlı nükleer enerji politikaları merkez sağ parti olan AK Parti tarafından gerçekleştirilmiştir.

Merkez sol partilere bakıldığında ise dünya barışı kavramı üzerine durularak nükleer silah kullanımına ve geliştirilmesine olumsuz söylem benimsenmiş, nükleer enerjinin enerji üretimi için kullanılması konusuna da olumsuz söylem benimsendiği gibi olumlu söylem de benimsenmiştir. Daha fazla yüksek teknoloji, hukukilik, sürdürülebilirlik, halkın görüşü gibi kavramlar penceresinden bakılmıştır. Nükleer enerji konusunda merkez sağ siyasi partilerde olduğu gibi istikrarlı bir söylem benimsenmemiş, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de merkez sol seçmenin taleplerine göre nükleer enerji politika söyleminde dönemlere göre farklılıklar yaşanmıştır. Ayrıca ilgili dönemde Türkiye'de merkez sol partiler merkez sağ partilere nazaran, çok az hükümet kurma şansı yakalamıştır. Merkez sol partiler iktidar olmaya yakın nükleer enerjiye daha sıcak bakarken, iktidar olmaya uzak olduklarında nükleer enerji konusunda daha şüpheci ve olumsuz bir tutum benimsemişlerdir.

KAYNAKLAR

- AK Parti, (2011, Haziran), “12 Haziran 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”. <https://www.akparti.org.tr/> adresinden alındı.
- AK Parti, (2015 Kasım), “1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”. <https://www.aa.com.tr/> adresinden alındı.
- AK Parti, (2015, Ocak), “2002 Yolunda Ak Parti Seçim Beyannameleri”. <https://www.akparti.org.tr/> adresinden alındı.
- AK Parti, (2015, Ocak), “2007 Yolunda Ak Parti Seçim Beyannameleri”. <https://www.akparti.org.tr/> adresinden alındı.
- AK Parti, (2015, Temmuz), “2015 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”. <https://www.akparti.org.tr/> adresinden alındı.
- AK Parti. (2022 4 Haziran) “Hükümetler”, <https://www.akparti.org.tr/ak-kadro/hukumetler/64-hukumet/ahmet-davutoglu/> adresinden alındı.
- Akbaş, Z., ve Baş, A. (2013), “İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları”, *Tarih Çalışmaları*, 5/2: 21-44. doi:10.9737/historyS_594.
- Akiska, E., Öztürk, C., ve Karakaş, Z. (2019), “Uranium, Thorium and Rare Earth Element Deposits of Turkey”, Pirajno, F. (ed.), *Mineral Resources of Turkey*, İsviçre: Springer: 655-679.
- Akoğlu, A. (2011), “Nükleer Santraller ve Güvenlik”, *Bilim ve Teknik*, 521: 32-36.
- AKP, (2002 Şubat), “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- Alemdarağlu, N. (hızl.), (2007), *Enerji Sektörünün Geleceği Alternatif Enerji Kaynakları ve Türkiye'nin Önündeki Fırsatlar*, İstanbul: İTO Yayınları.
- Alkan, M., Gülmez, A., ve Ulusoy, M. (2016, 27 Haziran), “A Review of Uranium and Thorium Studies in Turkey”. <https://conferences.iaea.org/event/146/contributions/5255/contribution.pdf> adresinden alındı.
62. Hükümet Programı. (2014 1 Eylül), “62.Hükümet Programı”, <https://www.memurlar.net/> adresinden alındı.
64. Hükümet Programı. (2015 25 Kasım), “64.Hükümet Programı”, <https://www.aa.com.tr/> adresinden alındı.

- American Political Science Association (2018), *Comparative Manifestos Project*, APSA: ABD.
- ANAP, (1983), “ANAP Parti Programı”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- ANAP, (1983, Kasım), “ Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- ANAP, (1987, Ocak), “Electoral Manifesto of The Motherland Party for The November 29, 1987 Election” . <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- Arık, F., ve Turan, S. (2006), “Nükleer Enerji Raporu: Nükleer Santralin Konya'ya Kurulabilirliği, Getirileri ve Götürüleri”, *Yeni İpek Yolu Dergisi*, 19/196:31-33.
- Ateş, H., ve Dinç Güzel, H. (2018), “Türkiye'de Sol Partilerin Kamu Yönetimi Anlayışları: Ak Parti ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/4: 1-20.
- Atıl, H. (2011), “Nükleer Santral Tartışmasında Nereye Gidiyoruz”, https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/40286122786fc35_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD adresinden alındı.
- Ayata, S., ve Güneş Ayata, A. (2007), “The Center-Left Parties in Turkey”, *Turkish Studies*, 8/2: 211-232. doi:10.1080/14683840701314126
- Aydın, C. İ. (2020), “Türkiye'de Nükleer Enerji Tartışması: Paydaşlar, Politika Alternatifleri ve Yönetişim Sorunları”, *Enerji Politikası*, 136/111041: 1-17. doi:10.1016/j.enpol.2019.111041
- Aziz, A. (1990), *Araştırma Yöntemleri-Teknikleri ve İletişim*, Ankara: A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Bacık, G., & Salur, S. (2010), “Turkey's Nuclear Agenda: Domestic and Regional Implications”, *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 6/24: 99-116.
- Balat, M. (2006), “Energy and Nuclear Power Planning Study for Turkey”, *Energy Exploration & Exploitation*, 24/1/2: 35-44.
- Bale, T, & Krouwel A. (2013), “Down but not out: a comparison of Germany’s CDU/CSU with Christian Democratic parties in Austria, Belgium, Italy and the Netherlands”, *German Politics* 22/1–2: 16-45. doi:10.1080/09644008.2013.794452.
- Başkan, B. (2011), “Krizdeki Merkez Sağ - Yeniden Konumlanma Bunalımı”, *Liberal Düşünce Dergisi*, (63): 153-168.

- Bay, E., Kahramanoğlu, R., Döş, B., ve Polat Ü. (2020), “Siyasi Partilerin Seçim Beyannamelerinde Hedeflediği İnsan Karakterinin Analizi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15/22:1084-1113. DOI: 10.26466/opus.640943
- Berelson, B. (1952), *Content Analysis in Communication Research*, *Content Analysis in Communication Research*, New York, NY, US: Free Press.
- Berman, S. (2016), “The specter haunting Europe: The lost left”, *Journal of Democracy*, 27/4: 69-76. doi:10.1353/jod.2016.0063.
- Berman, S. (2016b), “Sosyal Demokrasinin Geçmişi ve Olası Geleceği”, Cronin, J., Ross, G., Shoch, J. (Ed.), *Soldan Geriye Ne Kaldı*, Phoenix Yayınevi: 59-91.
- Bingöl, Y., ve Akgün, Ş. (2005), “Demokratlıktan Muhafazakar Demokratiğe: Demokrat Parti ile Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırılmalı Bir Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1: 1-33.
- Bobbio, N. (1996), *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*, Cambridge: The University of Chicago Press.
- Bozkır, Ö. (2018), “Çevreci Anlayışın Siyasallaşması: Yeşil Siyaset ve Türkiye”, *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2/1: 56-69. <https://doi.org/10.46452/baksoder.429524>.
- Bozoğlu, B. (2016, 26 Nisan), “Nükleer Santral Projelerinde Göz Ardı Edilenler”. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/626ba91648b0457_ek.pdf?dergi=HABER%20B%DCLTEN%DD adresinden alındı.
- Brouard, S., Guinaudeau, I. (2014), “Policy Beyond Politics? Public Opinion, Party Politics and the French Pro-nuclear Energy Policy”, *Journal of Public Policy*, 35/01:137-170. DOI: 10.1017/S0143814X14000221
- Cameron, A. (1996), “Introduction” in Norberto Bobbio. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Cambridge: The University of Chicago Press.
- Canyaş, F. O. (2008), *Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Evrimi: CHP Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caprara, G. V. (2018), “On the Left and Right Ideological Divide: Historical Accounts and Contemporary Perspectives”, *Advances in Political Psychology*, 39/S1: 49-83. doi:10.1111/POPS.12476.
- Caprara, V. G. (2020), “Distinctiveness, Functions and Psycho-Historical Foundations of Left and Right Ideology”, *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34: 155-159. doi:10.1016/j.cobeha.2020.03.007.

- Carlsson, I. (1999), *From the shadow of Olof Palme [in Swedish]*, Stockholm, Sweden: Hjalmarson and Högber.
- Cemal, H.(1986), *12 Eylül Günleri Demokrasi Günleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- CHP, (1996), “CHP 1995 Seçim Bildirgesi: Geliniz Türkiye’yi Çağdaş Dünyaya Taşıyalım”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2002 Kasım), “CHP Seçim Bildirgesi: Güzel Günler Göreceğiz!”. <https://chp.org.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2007 Haziran), “CHP Seçim Bildirgesi: Şimdi CHP Zamanı”. <https://chp.org.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2011 Nisan), “CHP 2011 Seçim Bildirgesi: Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi Herkesin Türkiye’si”. <https://chp.org.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2015 Eylül), “2015 Kasım Seçim Bildirgesi: Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye”. <https://chp.org.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2015 Nisan), “2015 Haziran Seçim Bildirgesi: Yaşanacak Bir Türkiye”. <https://chp.org.tr/> adresinden alındı.
- CHP, (2018 Mart), “CHP Tüzüğü”. <https://content.chp.org.tr/> adresinden alındı.
- Cowley, P., & Garry, J. (1998), “ The British Conservative Party and Europe: the choosing of John Major”, *British Journal Political Science*, 28/3: 473–99. doi:10.1017/S00071234980 00210.
- Cox, J. (2018, 8 Haziran), “NATO Review” *Nato Otan*, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/index.htm> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021).
- Çavuşoğlu, H. (2009), “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/2: 265-278.
- Çavuşoğlu, H. (2010), “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1: 19-33.
- Çelik, İ., Çeker, A., ve Belge, R. (2015), “Nükleer Enerji: Türkiye ve Dünya Ölçeğinde Bir Değerlendirme” *Yeni Fikir*, 6/15: 55-68.
- Dernek, K. O. (2014), “Neoliberalizm, Kimlik Siyaseti ve Siyasi Partiler”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 14/28: 71-83.
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), *Nükleer Enerji Hammaddeleri Çalışma Grubu Raporu*, DPT: Ankara.
- Dinçer, S., ve Sipahi, E. B. (2019), “Yeşil İdeolojiler Bağlamında Yeşil Siyasetin Türkiye’deki Siyasi Partilere Yansımaları”, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1/1: 17-57.

- Doğanay, H., ve Çoşkun, O. (2020), *Enerji Kaynakları*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Downs, A. (1957), *An Economic Theory of Democracy* (1. Baskı), New York: Harper and Row.
- DSP, (1995), “DSP Seçim Bildirgesi: DSP ile Dürüst Yönetim, Hakça Düzen Ulusal Birlik”.
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- DSP, (1999), “DSP Seçim Bildirgesi”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- DSP, (2003), “DSP Parti Programı”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- DW, (2020, 2 Mayıs), “Almanya'daki ABD nükleer silahları çekilsin”, *Reuters*,
<https://www.dw.com/tr/almanyadaki-abd-n%C3%BCkleer-silahlar%C4%B1-%C3%A7ekilsin/a-53313079> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021).
- DYP, (1983), “DYP Tüzük ve Programı”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- DYP, (1991 Ekim), “DYP Seçim Bildirgesi”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- Ehreiser, S. (2011), “Country Perspective: United States”, Netzer, N., Steinhilber J. (Eds.), *The end of nuclear energy? International perspectives after Fukushima*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung: 75-81.
- Elektrik Mühendisleri Odası (2021), *Türkiye Elektrik İstatistikleri*, EMO: Ankara.
- Eley, G. (2002), *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford, UK: Oxford Univ. Press.
- Erdoğan, N. (1992, Aralık) “Demokratik Sol ve Sosyal Demokrat Portreler” *Birikim*,
<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-44-aralik-1992/2251> (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2021).
- Ergün, S., ve Polat, M. A.(2012), “Nükleer Enerji ve Türkiye’ye Yansımaları”, *İnönü University International Journal of Social Sciences*, 1/2: 35-58.
- Erken, B. (2016), “Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2: 192-222. <https://doi.org/10.18026/cbusos.23418>.
- Ertör-Akyazı, P., Adaman, F., Özkaynak, B., ve Zenginobuz, Ü. (2012),” Citizens’ Preferences on Nuclear and Renewable Energy Sources: Evidence from Turkey”, *Energy Policy*, 47: 309-320.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.04.072>
- Fiske, J. (2014), *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. S. İrvan), Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Furuncu, Y. (2016), “Türkiye’nin Enerji Bağımlılığı ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali”, *Cumhuriyet University Faculty of Science Journal*, 37/0: 198-207. <http://dx.doi.org/10.17776/csj.22226>.

- Gezer, S. (2018), “Uranium Exploration and Mining Activities of Turkey As a Newcomer”. https://inis.iaea.org/search/search.aspx?orig_q=RN:49097427 adresinden alındı.
- Gidron, N., & Ziblatt, D. (2019), “Center-Right Political Parties in Advanced Democracies”, *Annual Review of Science*, 22/1: 17-35. doi:10.1146/annurev-polisci-090717-092750.
- Gingrich, J. R. (2011), *Making Markets in the Welfare State*, doi:<https://doi.org/10.1017/CBO9780511791529>
- Göktolga, O. (2013), “Yeni Siyaset ve Ekolojik Hareketler” *Birey ve Toplum*, 3/1: 127-136.
- Gözlügöl, S. V. (2013), “Nükleer Korku Gölgesinde Uluslararası Barış ve Güvenlik”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2/2: 221-245.
- Günalp, B. (2017), “Dünyada ve Ülkemizde Nükleer ve Radyolojik Kazaların Tarihçesi”, *Nükleer Tıp Seminerleri Dergisi*, 3/3: 184-188. doi:10.4274/nts.2017.020.
- Güneş-Ayata, A., & Ayata S. (2001), “Turkey’s Mainstream Political Parties on the Centre-Right and Centre-Left”, Lovatt D. (ed), *Turkey Since 1970*, London: Palgrave Macmillan: 91-110.
- Günther, R. (2011), “Country Perspective: Germany”, Netzer, N., Steinhilber J. (Eds.), *The end of nuclear energy? International perspectives after Fukushima*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung: 35-41.
- GÜRİZ, A. (2011), *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, (2. Baskı), Phoenix Yayınevi.
- Harms, R. (2019), “World Nuclear Waste Report 2019”, https://www.boell.de/sites/default/files/2019-11/World_Nuclear_Waste_Report_2019_Focus_Europe_0.pdf
- Heywood, A. (2013), *Küresel Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2014), *Siyaset*, (14. Baskı), Ankara: Adres Yayınları.
- HP, MDP, ANAP (1983), “Anavatan, Halkçı, Milliyetçi ve Demokrasi Partileri Seçim Beyanname ve Programları”. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- International Atomic Energy Agency (2019), Country Nuclear Power Profiles, IAEA: Viyana.
- International Atomic Energy Agency (2020), Nuclear Share of Electricity Generation in 2020, IAEA: Viyana.
- International Atomic Energy Agency (2020), Reaktör Durum Raporu, IAEA: Avusturya.
- International Energy Agency (2019), *World Electricity Production by Source 2019*, IEA:
- International Energy Agency (2020), *Global CO2 Emissions in 2019*, IEA: Paris.
- International Energy Agency (2020), *The Oil and Gas Industry in Energy Transitions*, IEA: Fransa.

- Invernizzi-Accetti, C. (2018), *What is Christian Democracy?*. doi:<https://doi.org/10.1017/9781108368162>
- Işık, G. (2015), *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler* (2. Baskı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Iversen, T., & Stephens, J. D. (2008), “Partisan Politics, the Welfare State, and Three Worlds of Human Capital Formation”, *Comparative. Political Studies*, 41/4–5:600–37. doi:10.1177/0010414007313117
- İktisadi Araştırmalar Vakfı (2005), *Türkiye’nin Enerji Politikasında Petrolün Yeri*, İAV: İstanbul.
- İşeri, E., ve Özen, C. (2012), “Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji Politikaları Kapsamında Nükleer Enerjinin Konumu”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0/47:161-180.
- Jahn, D. (2011). “Conceptualizing Left and Right in Comparative Politics: Towards a Deductive Approach”, *Party Politics*, 17/6: 745-765. doi:10.1177/1354068810380091
- Jasper, James, M. (1990), “Nuclear politics: Energy and the state in the United States, Sweden, and France”, *Bulletin of Science, Technology & Society*, 13/2: 121-121. <https://doi.org/10.1177/027046769301300263>.
- Jewell, J. ve Ates, SA. (2015), “Türkiye’de Nükleer Enerjinin Tanıtılması: Tarihi Bir Devlet Stratejisi ve Gelecekteki Beklentiler”, *Enerji Araştırmaları ve Sosyal Bilimler*, 10. :273-282. <https://doi.org/10.1016 /j.erss.2015.07.011>
- Kaiser W. (2007), *Christian Democracy and the Origins of the European Union*. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497056>.
- Karataşlı, M., Özer, T. ve Varinlioğlu, A. (2016), ”Enerji ve Çevre”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 8/30: 103-124
- Karluk, R. (2014), *Türkiye Ekonomisi Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Basım Yayınları.
- Kaya Osmanbaşoğlu, G. (2014), *Typology of The Center-Right in Turkey*, Doktora Tezi, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.
- Kaya, F., ve Göral, E. (2016), “Türkiye’nin Nükleer Enerji Politikası”, *Akademik Bakış Dergisi*, (57): 421-438.
- Kersbergen K, V. (1995), *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State* (1.Baskı), London: Routledge.
- Kersbergen, K, V. (2008), “The Christian Democratic Phoenix and Modern Unsecular Politics”, *Party Politics*, 14/3: 259–279. <https://doi.org/10.1177/1354068807088446>.

- Kibaroglu, M. (1997), "Turkey's Quest for Peaceful Nuclear Power, The Nonproliferation Review", *Routledge*, 4/3: 33-44. <https://doi.org/10.1080/10736709708436677>
- Kibaroglu, M. (2013), "Enerji mi? Silah mı? Nükleer'in İki Yüzü", *Ortadoğu Analiz*, 5/58: 10-22.
- Kilim, Y. (2017), "Nükleer Karşıtı Mücadelenin Kısa Tarihi", *Toplum ve Hekim*, 32/3: 177-180.
- Kitschelt, H. P. (1986), "Political Opportunity Structures and Political Protest: Anti-Nuclear Movements in Four Democracies", *British Journal of Political Science*, 16/1: 57-85. <https://doi.org/10.1017/S000712340000380X>.
- Kitschelt, H., & McGann, A. J. (1995), *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*, Michigan: Ann Arbor University of Michigan Press.
- Koç, A., Yağlı, H., Koç, Y. ve Uğurlu, İ. (2018), "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi", *Mühendis ve Makina*, 59/692: 86-114.
- Koç, E., ve Kaya, K. (2015), "Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu", *Mühendis ve Makina Dergisi*, 56/668: 36-47.
- Koç, E., ve Şenel, M. C. (2013), "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makine Dergisi*, 54/639:32-44.
- Koçak, A., ve Arun, Ö. (2006), "İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu", *Selçuk İletişim Dergisi*, 4/3: 21-28.
- Korkmaz, A. (2019), *Merkez Sol ve Kimlik Siyaseti: Eskişehir'de CHP Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kömürcü, D. (2009), "Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı: Sosyal Demokrat Halkçı Parti", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2: 2-32.
- Künar, A. (2006), *Nükleer Enerji Masalları: Küresel ve Yerel Riskler Perspektifler*, (çev. D. Muradoğlu), İstanbul: Sena Ofset Yayınevi.
- Kütükçüoğlu, A. (2020), *Dünden Bugüne Türkiye'de Nükleer Enerji* (1. Baskı), Ankara: Tekses ofset.
- Levent, R. (2020), "Yeni Toplumsal Hareketler ile Merkez Sağ İktidarlar Arasındaki İlişki", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39: 211-227. <https://doi.org/10.30794/pausbed.675424>.
- Lukes, S. (2003). "Epilogue: The Grand Dichotomy of the Twentieth Century", Ball, T., Bellamy, R. Eds.), *The Cambridge History of Twentieth Century Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press: 602-626.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (2017), *Uranyum ve Toryum*, MTA: Ankara

- Mango, A. (1991), “The Social Democratic Populist Party, 1983–1989”, Heper M, M. Landau, J. (Eds.), *Political Parties and Democracy in Turkey*, London: I.B. Tauris: 99-118.
- Mares, I. (2003), *The Politics of Social Risk: Business and Welfare State Development*. New York: Cambridge Univ. Press
- Mert, N. (2007, 10 Haziran), “DP'den AKP'ye Merkez Sağın Kısa Tarihi” *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/politika/dpden-akpye-merkez-sagin-kisa-tarihi-1-816637/> (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2021).
- Muradov, E. (2012), “Almanya’nın Nükleer Enerji Politikasını Etkileyen Faktörler”, *Öneri Dergisi*, 10/38: 105-111. <https://doi.org/10.14783/od.v10i38.1012000212>
- Müller, J. W. (2011), *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*, New Haven: Yale University Press.
- Müller, J. W. (2014, 15 Temmuz), “The end of Christian Democracy. What the Movement’s Decline Means for Europe” *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2014-07-15/end-christian-democracy> (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).
- Müller-Rommel, F. (1990), “Challenging the Political Order”, R. Dalton, & M. KÜCHLER. (Ed), *New Politics Parties and New Social Movements in Western Europe*, Oxford: Oxford University Press: 209-231.
- Müller-Rommel, F. (2002), “The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe”, *Environmental Politics*, 11/1: 1-16. <https://doi.org/10.1080/714000596>.
- Nash, G. H. (1996), *The Conservative Intellectual Movement in America since 1945*, New York: Basic Books.
- National Democratic Institute (2008), *Manual on Political Party Identity and Ideology*, NDI: Washington, DC.
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (Ed) (2013), *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Ankara: TBMM Basımevi
- Norris, P. (2016), “Merkez Sol Partilerin Seçim Performansı “Gerileme”yi Perspektife Oturtmak”, Cramme, O., Diamond, P., McTernan, M. (Ed.), *Çöküşten Sonra İlerici Siyaset*, Phoenix: 167-197.
- Nuclear Energy Agency (2016), *Uranium 2016: Resources, Production and Demand*, NEA: Paris.
- Nuclear Energy Agency (2020), *Uranium 2020: Resources, Production and Demand*, NEA: Paris.

- Organisation for Economic Co-operation and Development (2008), *Nuclear Legislation in OECD and NEA Countries*, OECD: Fransa.
- Ozcan, M., Yildirim, M., & Ozturk, S. (2016), "Generation Expansion Planning Scenarios to Reduce Natural Gas Dependency of Turkey", *Energy Exploration & Exploitation*, 34/2, 244-261. <https://doi.org/10.2307/90007396>.
- Örgün, Y., ve Gültekin, A. H. (2000), "Kızılcaören (Sivrihisar-Eskişehir) Yöresi Tersiyer Alkali Volkanitlerle İlişkili Nadir Toprak Elementli Fluorit-Barit Yatakları", *Anadolu University Journal of Science and Technology Dergisi*, 1/1: 85-94.
- Özdemir, Ç. (2018, 3 Nisan), "Dünyada Kim Ne Kadar Nükleer Enerji Kullanıyor?" *Deutsche Welle Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnyada-kim-ne-kadar-n%C3%BCkleer-enerji-kullan%C4%B1yor/> (Erişim tarihi: 03.05.2021).
- Özer, B. (2019), "Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin Muhafazakârlık Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 4/1: 43-59.
- Öztürk, Ö. (2017), "Çevrecilik Söylemleri ve Türkiye'deki Çevre Hareketlerinin Seyri/ Environmental Discourses and the Course of Environmental Movements in Turkey", *Journal of History Culture & Art Research*, 6/2: 441-456. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i2.804>.
- Palliser, J. (2012), "Nuclear energy", *Science Scope*, 35/5: 14-18.
- Pamir, N. (2005), "Enerji Politikalar ve Küresel Gelişmeler", *Stratejik Analiz Dergisi*, 6/68:57-73.
- Pekar, Ç. (2017), "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin "İki Yüzlü" Yapısı", *Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences*, 15/29: 319-337.
- Petersson, O. (1978), "The 1976 election: New trends in the Swedish electorate", *Scandinavian Political Studies*, 1/ 2-3:109-121. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1978.tb00172.x>
- Phillips-Fein, K. (2011), "Conservatism: A State of the Field", *The Journal of American History*, 98/3:723-743. <https://doi.org/10.1093/JAHIST/JAR430>
- Pollak, M., & Nelkin, D. (1980), "Political Parties and the Nuclear Energy Debate in France and Germany", *Comparative Politics*, 12/2: 127-141. <https://doi.org/10.2307/421698>
- Reyhan, H. (2017), "Türkiye'de Sağ Milliyetçi Siyasal Düşünce Geleneğinde Çevre Algılaması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2: 855-878. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.338860>.
- Sahr, Robert. (1985), *The politics of nuclear energy policy change in Sweden, USA*: University of Michigan Press.

- Sancak, K. (2013), “21. Yüzyılda Güvenlik Sorunları: Bir Tehdit Unsuru Olarak Nükleer Silahlar”, *International Journal of Social Science*, 6/8: 499-510.
- Sayarı, S., ve Dikici-Bilgin, H. (2015), “*Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri*”, *Karşılaştırmalı Siyaset*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Saygın, H. (2004), “Sürdürülebilir gelişme gündeminde nükleer enerjinin sorunları” *Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi*, 42/423: 32-39.
- Saygın, H., Küpeli, T., Küçükşahin, A., ve Demir, A. (2006), “Güvenlik Boyutunda Nükleer Enerjinin Sorunları ve Türkiye”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2/3: 7-20
- Schmid, N. (2021), “A comparative and dynamic analysis of political party positions on energy technologies”, *Environmental Innovation and Societal Transition*, 30:206–228. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000485524>
- SHP, (1988), “SHP 1987 Seçim Bildirgesi” <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/> adresinden alındı.
- Sloat, A. (2020), “Germany’s new centrists? The evolution, political prospects, and foreign policy of Germany’s Green Party”, (The Brookings Institution/2020,1-76) <https://www.brookings.edu/research/germanys-new-centrists-the-evolution-political-prospects-and-foreign-policy-of-germanys-green-party/>
- Soydemir, Ç., ve Gürpınar, A. (1974, Ekim), “Nükleer Sanrallerin Yer Seçimi İle ilgili Bazı "Özel" Hususlar”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, <https://izmir.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/10269.pdf> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2020).
- Stein, A. (2016), “Turkey’s Nuclear Program: Challenges and Opportunities”, (Atlantic Council/2016). <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep03485.pdf?refreqid=excelsior%3A2201da2fcfe5cc3aee230d2526afd093>.
- Stein, A. (2012). “Türkiye’nin Nükleer Enerjiye Dair Hedefleri: Büyük Planlar, Ufak Adımlar”, *Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi*, 2. <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2012/09/T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin-N%C3%BCkleer-Enerjiye-Dair-Hedefleri-B%C3%BCy%C3%BCk-Planlar-Ufak-Ad%C4%B1mlar.pdf>
- Stein, A. (2013), “Turkey’s Nuclear Regulatory Regime: Questions About Independence”, *Centre for Economics and Foreign Policy Studies*, 1. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep14079.pdf?refreqid=excelsior%3A1dd25b4a0c91d78861421fc6d0b51407>
- Sultansoy, S., Şahin, S., ve Ünal, S. (2015) “Türkiye’de Toryum: Enerji, Ekonomi ve Siyasette Fırsatlar”, *TENVA* 2, <https://www.tenva.org/turkiyede-toryum-enerji-ekonomi-ve-siyasette-firsatlar-raporu-yayinda/>

- Swenson P. (1991), "Bringing Capital Back in, or Social Democracy Reconsidered: Employer Power, Cross-Class Alliances, and Centralization of Industrial Relations in Denmark and Sweden", *World Politics*, 43/4: 513–544. <https://doi.org/10.2307/2010535>
- Şahin, Ü. (2011), "Country Perspective: Turkey", Nina Netzer, N., & Steinhilber, J. (Ed), *The end of Nuclear Energy? International Perspectives after Fukushima*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung: 71-74.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2020), Nükleer Enerji, ETKB: Ankara.
- Tamzok, N. (2012, 6 Ocak), "Kömürün Geleceği". https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/ac32466c0066050_ekler_adresinden_alindi.
- Temurçin, K., ve Aliagaoglu, A. (2003), "Nükleer Enerji ve Tartışmalar Işığında Türkiye’de Nükleer Enerji Gerçeği", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1/2: 25-39. DOI: 10.1501/Cogbil_0000000034
- Topçu, S. (2011), "Country Perspective: France", Netzer, N., Steinhilber J. (Eds.), *The end of nuclear energy? International perspectives after Fukushima*, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung: 31-35.
- Türk, H. B. (2005), "İdeolojiler ve Sistemler", Türköne, M. (Ed), *Siyaset*, İstanbul, Lotus Yayınevi: 153-175.
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (2005), *Uranyum*, TAEK: Ankara.
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (2016), *Günümüzde Nükleer Enerji*, TAEK: Ankara.
- Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (2016) *Nükleer Güvenlik*, TENMAK: Ankara.
- Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (2020), *Şu Ana Kadar Neden Türkiye’de Nükleer Santral Kurulmadı?*, TENMAK: Ankara.
- Türkiye Maden Mühendisleri Odası Birliği (2005), *Toryum Raporu*, TMMOB: Ankara.
- Tütüncü Esmer, G. (2006), *Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- U.S. Department of State Diplomacy in Action (2022, 3 Haziran), "Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles". <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm> adresinden alındı.
- Uzmen, R. (2015, 20 Eylül), "Uranium and Thorium Production Projections in Turkey". https://www.researchgate.net/profile/Resat-Uzmen/publication/312040305_Uranium_and_thorium_production_projections_in_Turkey/links/586bd9d108ae6eb871bb6ce3/Uranium-and-thorium-production-projections-in-Turkey.pdf adresinden alındı.
- Wiliarty, E, S. (2013), "Nuclear Power in Germany and France", *Polity*, 45/2: 281-296

World Nuclear Association (2021), *World Uranium Mining Production*, WNA: London.

Yavuzaslan, K. (2009), *Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Nükleer Enerji İhtiyacı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE.

Yıldırım, M., ve Örnek, İ. (2007), “Enerjide Son Seçim: Nükleer Enerji”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1: 32-44.

Yıldız, N. (2016, Ocak), “Uranyum Toryum”. (PDF) *Uranyum % Toryum*, <http://researchgate.net> adresinden alındı.

Yılmaz, S. (2016), “Çin'in Nükleer Askeri Stratejisi ve Ulusal Güvenliği”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1: 151-185.

Yüksek Seçim Kurulu (2019), *1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri*, YSK:Ankara.

Yüksek Seçim Kurulu (2019), *Sandık Sonuçları ve Tutanaklar*, Ankara: YSK.